

Қазақстанның Халық жазушысы Шерхан МҰРТАЗАНЫҢ
тұғанына 90 жыл толуына арналады

*Жазушының 90 жылдық
мерейтойына арналып құрастырылған
жинақ Халықаралық Тараз
инновациялық институтының Ғылыми
кеңесінде талқыланып, мақұлданған.*

**«ШЕРХАНТАНУ ЖӘНЕ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» ФЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ОРТАЛЫҒЫ**

ШЕРХАН МҰРТАЗА

Бес томдық шығармалар жинағы

Үшінши том

ҚАРА МАРЖАН

Роман

Алматы – 2022

Мұртаза III.

M84 Бес томдық жинақ. – Алматы: 2022. Т. 4. Қара маржан.
Роман.– 241бет.

Редакциялық алқа: Ерболат Саурыков (төраға), Мейрамбек Төлепберген, Елен Әлімжан, Қайырбек Асанов, Асқар Абдуалы, Қосемәлі Сәттібайұлы, Оралхан Дәүіт, Қаракөз Тамабаева, Айнұр Кембаева

Бес томдық шығармалар жинағының үшінші томына 1978 жылы Абай атындағы мемлекеттік сыйлығына лайық деп танылған, жақсылық пен қаруулық, адалдық пен арамдық, азаматтық пен өзімшіл пәндешіліктің ашық айқасы басты кейіпкерлер – Нариман мен Жарас, Мәрзия мен Таң-Шолпан бейнелері арқылы көркем кестеленген «Қара маржан» романы енді.

Кітап көпшілік оқырманға арналған.

M₄₀₂₍₀₅₎₋₈₆⁴⁷⁰²²³⁰²⁰⁰ 226-86

© Мұртаза III., 2022

БІРІНШІ БӨЛІМ

I

«Нұртас - Шұғыла» жолаушылар автобусынан орта жолда бала көтерген жас әйел түсіп қалды. Автобус толы адам айдалада жалғыз қалып бара жатқан әлгінің кім екенін де, кайда баратынын да, қайдан келе жатқанын да білмесе керек. Бала көтерген ұрғашы аз ба, тәйірі. Әйтсе де баз біреуі терезеден қарап тұрып, жол жағасынан шалғайырақ жатқан шағын ауылды байқап: «Байғұс, баламен жаяу жеткенше талай жер екен-ау», - деп аяды. Ал біреулер көліктің тоқтағанын жақтырмай:

- Кез келген бағанға бас иіп, аялдамаса іші ауыра ма?
- Өгіз арба сияқты, - деп күңкілдеседі.

Баяғы заман болса бұл екі ортаны атты адам араға үш-төрт қонып өтер еді. Енді ғой жұрт екі-үш сағатты қөпсінеді. Үақыттың нышаны деген осы, сірә.

Қайтсін, космос дәуірі. Асыққан, аптыққан заман.

Мына келіншек те асығыс. Жұмысынан бір-ақ күнге сұранып шыққан. Амалы болса, осы бүгін кешке кері қайтпақшы. Әрі кеткенде таңертеңгі автобусқа сөзсіз үлгіруге тиіс.

Тауға қарай жортақтай ирелендерген қара жолға түскен Мәрзия баланы оң иығына таман ыңғайлап алды да, еңкейіп жердегі сөмкені көтеріп, алыстан көрінген топ талға бет түзеп жүріп кетті. Асфальтпен әрі-бері жеңіл машиналар да ағылып жатыр. Қол көтермек болып бір ойлады да:

«Кім жолынан қалып, еменегі езіле қояр дейсің. Онан да ерте күнді кеш қымай жылжи берейін. Бәлкім, біздің ауылға баратын біреу-міреу болса, қуып жетер», - деді.

Балақай пысылдап ұйықтап қалды. Ұйықтамағаны жақсы еді. Онда жеңіл сияқты. Ұйықтаса болды - былқ-сылқ етіп

ауырлап кетеді. Өзі де тұғаннан-ақ салмақты еді. Сәбихана сестралары оны:

- Богатырь! - деп сүйсінген. Төрт жарым кило тартқан батырың осы - Ермек. Әділ артынан келгенде:

- Балаңың салмағы бес килогартты,-деп Мәрзия сүйінші сұраган. Күйеуі қалбаңдаپ, мұртын қайта-қайта сипап:

- Апыр-ай, Мәрзияшқа, әйтеуір, өзің амансың ба? Қиналып қалдың ба? деп жанашырлық білдірген. Бірақ Әділдіңтерезе алдыннатәлтіректеп, тілі күрмеліңкіреп түрғанынан Мәрзия ыңғайсыздандынған.

- Бар енді, бара бер үйге, - деп асықтырып еді. Палатада бірге жатқан әйелдер:

- Құғаның не? Қуанышын баса алмай түрған адамды кет-кет дей ме екен? - дегі кінәлаған. Мәрзия:

- Қайдан, қызулау екен, - деп ақталды.

- Ой, тәйірі, ұлының қуанышына ішпейтін әке бола ма екен? Өзің бір әбден ерке келіншексің-ау, сірә.

- Жап-жас болып әлден байын билеп алудын қарашы.

Әділ мұртын басып тұрып, қиқылдаپ жөтеліп алып, темекіденсағайып кеткен тістерін көрсете жөнсіз күліп:

- Ал, сен кетдесең - кеттім, Мәрзияшқа. Сенің денсаулығың үшін... аздап... - деп сөзін аяқтай алмай тәлтіректеп сәбихана сыртын айналып үзай берген.

Сонда Мәрзияның тағы бір қысылғаны - Әділ не сестраларға, не өзіне тым болмаса бір тал гүл ала келмепті-ау. Басқалардың күйеулері сестраларға шоколад дейсің бе, шампан дейсің бе - үйіп тастайды. Эрине, ештеңе әкелмедің деп ешкім сөкпейді. Бірақ, құрығыр, іштерінен бәрібіройлайды ғой. Жазылмай қалыптасқан заңның бұ да бірі. Ал Әділ оны білмепті.

Тастақ жол, таныс жол. Жүрсөң - қышырлайды, тарысөк жегенде тісіңе тиген тастай. Қызыл қанат шұбар шегірткелер одан-бұдан пыр-пырлап ұшады. Тырбық боз жусан, жусанға

ілініп қалған ебелек, түйеқарын қаңбақ. Әр жерден түп-түп шенгел кездеседі. Әлі жаздың ортасы болса да тау бөктері сарғайып, сасырдың жапырағы қурап, раң ұшқан. Алыстан қараганға тау бетегелері теңкиіп-теңкиіп пісіп жатқан сарыала бағлан, басыпалды қауындарта үқсайды. Жол үстінен топ-тобымен жабайыкептер ұшады. Лұп еткен леп жоқ. Аспанның асты ауасын сорып алған өлі кеуек сияқты. Жапырақ жансыздай. Осындаі тымырсыққа шыдай алмай аспанның көк шынысы шытынап түскен де, айнала ұшып жүрген жабайыкептерлер сол шынының сиңиқтары секілді.

Қол созым жерде деген тау жолы жүргенге алыстай береді, алыстай береді. Өрлеуіт бірте-бірте білдірмей өкпеңді өшіріп, алқындырар.

Ермектің басы былқ-сылқ. Мәрзия ауылға әлдекім құсан бармайын деп жап-жаңа қызыл жүн кофтасын киіп алғып еді, енді ыстықтатып, пысынатып барады. Қампиган қара сөмке де қарын талдырды. Ішінде Ермектің жаялыштары, апасына алған базарлық, көйлектік көк қыжым, жеңгесі Фатиматқа салы орамал, жәкесіне ондатр тұтқан қазақы бөрік сатып алған. Нәртастың көшпелі магазинінен кейде осындаі таңсық бүйымдар да табылып қалады.

Шөлдегені сонша ерні солған шиедей кеберсіді. Мамасы да сыздал барады. Ермек ембегелі біраз уақытболды. Жол соқты ма- үйқыдан көзін ашпайды.

Бір-екі сағат ембегеніне шыдамай келемін, енді Ермекті емшектен шыгарғанда не болады?-деп уайымдады. - Биенің сүтін берсе де апам Ермекті асыrap-ay, ал мен байғұс қайттім, бүйтіп сыздай беретін болса?...»

Титығына тиген ауыр жолдан ақсары жүзі албырап, екі бетінің ұшына қан тепті. Шып-шып тер шықты.

Ұзын жолдан бөлініп, ауылға қарай тартқан телеграф бағандарының басында көк қарғалар отыр. Баяғы бала күніндеі көк қарғалар. Тұрлі-тұрлі құлпырма қауырсындарына

қызығушы еді. Қөзіне қазір оттай басылды. Өзінің ет бауыры, етене жақынын көргендей қуанып қалды. Құрышақты бірге ойнасқан құрбымымен кездескендей, алқымына тас тығылғандай түйіліп, жылағысы келді.

Табиғаттан тамаша суретші жоқ, онда артық-кемсіз бәрі үйлесімді десек те, кейде таң қаларлық керегар келенціздік кездесер. Осы көк қарғаның қауырсындарындағы аунақшыған бояуларды көріп сүйсінерсің, бірақ құстың даусы тым түрпайы. Кәдімгі ала қарғаның кішірепін біреу еріккеннен әдемілеп, құлпыртып бояған да, даусын өзгертуді ұмыттып кеткендей. Немесе әдемі әйелдің көмейінен еркектің гүрілдек даусы шыққандай бір әсер қалады. Ал керісінше, бұлбұл шіркіннің түрі ауган бидайдың өніндей солғын ғой.

Талай рет кезектесіп қозы-лақ баққан жер. Ауылда қазір мал көп, малшы аз. Сондықтан жекеменшіктің қозы-лағын үй бас сайын кезек-кезек бағады. Ақан үйінің кезегі келгенде Мәрзия ауылдың бар қозы-лағын осы өріске өргізіп шыгатын.

«О да бір қызық күндер екен. Әттен, қыз байғұс неге жат жүрттық! Әйтпесе ауылдан кетпес едім. Бірақ... ауылдың да жігіттері аз емес-ая. Әсіреле Қаражан... Айтпақшы, ол ауылда ма екен? Әлде о да басқа жаққа кетіп қалды ма? Осы ер балаларға не жоқ, колхоздан кетіп?...»

Соңынан тырылдаган трактор даусы шықты. Бұрылып қарап еді, тіркемесіне пішен артқан «Беларусь» екен. Кабинадағы адам таныс сияқты. Жол азабын тартып келе жатқанын көрсеткісі келмей, Мәрзия аяғын ширак басып, тез-тез адымдаш жүре берді.

Сезіп келеді, трактордың тырылы күшейді: жүрісін жылдамдатқан болар. Мәрзия жол-жөнекей таныс біреу-міреу кездеспесе екен-ақ дептілепеді. Мынандайхалдеешкімніңкөзінетүскісі жоқ.

Оныңарманы басқарақ еді, амал не. Төркініне Әділмен бірге таксиiletіп түспек еді. Бұлар таксиден... жоқ, тіпті такси де

емес, өздерінің жекеменшік «Волгасы»... иә, содан түсіп жатқанда үйден жүгіріп апасы шығады. Мәрзия екенін танып:

- Ойбай-ау, жәкесі-ау, қызың келді, неғып жатсын! деп шалын асықтырап. Төменгі көшедегі ағайыны жиналар. Жәкесі әуелі ашуланбақ болып, одан кейін шыдай алмай:

- Айналайын Мәрзия-ау! Сені де көрер күн бар екен той, - деп теңселіп келіп құшақтап бауырына қысады. Өке бәрін де кешкен. «Енді бетіңді көрмеймін. Рұқсатымсыз, ақ батамсыз бөтен босағадан аттадың. Енді сені көрсем - көзім шықсын!» деген райдан қайтқан. Жоқ болсаң бере алмайтын, бар болсаң көре алмайтын ағайын:

- Шіркіннің жұлдызының жангани-ай. Күйеуі қандай келбетті еді. Сірә, текті жерден болар, - деп қуанар да күндер. Әкесі де масаттанып, әрі қазақтың құншілдігіне қысастанып, жалғыз ұлы Жәдігерге:

- Экел ана қара құнан қойды! Айдаболдың асында шаппаганда, әкенінің басында шабасың ба! - деп бір шалқақтар.

Қартқа одан артық дәреже керек емес. Ағайынның алдында асқары аласармаса болғаны.

Сөйткен Мәрзия жекеменшік «Волга» тұрмақ, такси де кездеспей қияннан қиналып, бала көтеріп, жаяу-жалпы келеді. Бетінен оты шығады. Өзтуған жерін, өз өскен жеріңүнатобылығы түбіртектеріне дейін жауыға қарайтын сияқты. Бірсек анау шоңайнатікенінедейін ақсиысып, етегін ашып, күлін шашып күлетін де тәрізді.

Мәрзия осылай боларын ойлап, жолға бағана әрең шығып-ақ еді. Тәуекелдеген. Күлсе - күлер, айтса - айттар. Кімніңаузына қақпақ қоясың. Әйтеуір, ата-анасы безінбесе болды. «Жат жарылқамас, өзің өлтірмес» деген той. Өзің - өзекке тепсөң де кетпейді.

«Беларусь»түтінінтарқ-тарқ атқылап, ойқастай келіп, Мәрзияның тұсынан өте беріп тоқтады. Кабинадан табақтай беті май-май жігіт:

- Амансыз... - деп ыздия қалды.
- «Құдай-ау, мынау Қаражан ба?»
- Аманбыз.
- Иә, қайдан? Мынау өзінің балаң ба?
- Өзімнің балам.
- Өзің тудың бе-ей?
- Өзім тудым.
- Қайтіп, жазған-ау?

«Бүйтіп!» - деп ананың пасықтығына орай пасық қимыл көрсетейін деп түрді да, үндеместен бедірейген бойы жолдың шетіне шығып кете барды. «Беларусь» ілбіп қапталдаса берді.

- Ал, күйеу бала қайда?
- Жүрген шығар.
- Неге бірге келмедіндер?
- Жұмысы бар да.

Одан әрі артық кеткенін енді аңғарғандай, Қаражан:

- Бәрі қалжың гой. Кел, отыр кабинаға, - деп жалбаңдал, есік ашып, қол созды.

Мәрзия қарамастан жүре берді.

- Ой, баяғы мінезің қалмапты ғой, балалы-шағалы болсаң да. Қаражан енді сөйлеуден жалықпас. Бұл өзі жалпы жаман жігіт емес. Бірақ осы бір мылжыңдығы... Мылжың болмаса, кім біледі...

Тұні бойы терезе тұсын торып, қой қора андыған аш бөрідей кетпеуші еді. Енді кекетіп келеді. Өмір деген осы. Достың құлқісі, дүшпаннның табасы жаман. Ермек оянып кетті. Жол үстінде жылап мазалар ма екен деп қорқып еді Мәрзия, жылаган жоқ, қайта тракторшы бөтен адамға қарап ыржиып күліп қойды.

- Өй, мынау маладес қой-еї. Бұрыннан танитын сияқты мені. Мені әкем деп қалдың гой, ә? Әкең қайда өзінің?

Қаражан астын-үстін сапырып сөйлемп келеді. Мәрзия одан әргісіне құлақ та салған жоқ. Әлгі: «Әкең қайда?» - дегені

көкірегіне доғал найзадай қатты тиді. «Ал, Ермек, «әкең қайды?» дегенде әлден естідің. Өмірінде әлі қанша рет естір екенсін? Сенің сағынды сыңдыратын осы сұрақ шыгар, әлі!»

Көзіне лезде үйірілген опасыз жасты Қаражанға көрсетпей сілкіп таставды. Бойын тік ұстауға тырысты.

Әненің мінедегенше көшегеде жетіп қалған екен. Көшениңкіре берісіне орнатқан дарбаза тәрізді қондырғының маңдайшасына «Бірлік» колхозы деп жазылған. Екі жақ босағасында: «Мүйізді ірі қарадан мол өнім алайық!», «Мал басын көбейтейік!» деген ұрандар бар.

- Ал, Мәрзия, мен кешке келемін. Баяғыны бір еске алайық,
- деп көзін қысып қалып, қысық тістерін ақсита, тракторын тарқылдата қатты айдал, жолаушыларды шаңға көміп кетті.

«Бес гектардай болған бетің құрысын», - деді Мәрзия.

Сүмбідей теректер сол баяғыша сыңсып тұр. Терек басы құжынаған құстар. Құн ыси бастағанға ма, көшеде адам сирек. Мәрзия онысына қуанды. «Баяғыны еске алайық» деді-ау әлгі жаман. Еске алатын не бар? Е, айтпақшы, әлгі терезеден түскені...

Мәрзия өзінен-өзі жынды адам құсан құліп жіберді де, біреу байқап қалмады ма екен деп жан-жагына алақ-жұлақ қарады. Ермек есінеді. Артынша қынқыл шығарды. Мамасы оған:

- Қазір, қазір, сәл шыда, қазір үйге келеміз, - деп, жылдамдата басты.

Шашын құйқасына дейін көгертіп қыргызған бір бала қара тайқардың құйымшагына отырып шапқылап барады. Терек-теректің арасымен сыңқылдап ағып жатқан судан өтіп, аяғы ауырлау бір келіншек сиырдың жапасын қүрекпен көшеге лақтырып жіберді де, бала көтерген жүргіншіге аңырып қарап қалды:

- Біліспісің, бетім-ау! - деп аяғына іле салған дәу кебісті тарп-тарп сүйретіп жолаушыларға қарай беттеді.

«Әй, жолым болмас менің бұл дүниеде, - деді Мәрзия екі беті ду қызырып. - Құдайдан жалынып тілегенім осы бәлемен кездеспеу еді. Ақыры шықты ма алдынан, қарны салбыраған қаншық».

Рысты дәу пүшық кебісті тарп-тарп еткізіп барып, Мәрзияның қолын алды. Ернін сылп дегізіп, Ермекке қарады:

- Балаңның бауы берік болсын, байғұс-ау. Тіпә, тіпә.

Ермек оның бетіне бағжиып қарады да, лезде теріс айналып, мамасының иығына басын жасырды.

- Құл-қоқысты көшеге төкпесен басың ауыра ма, байғұс-ай, - деді Мәрзия шыдай алмай.

- Сен қайдан мәдениетті бола қалдың, - деп Рысты шап ете түсті. - Үйретіп жіберіпті ғой өзінді. Иә, келіп қапсың... Айтпақшы, мен барып үйінен сүйінші сұрайыншы, - деп Рысты бұрыла беріп еді, Мәрзия тоқтатты.

- Немене, мен бір ырғалып-жыргалып, төркіндең келе жатыр деп пе едің! Желбіремей қой әрі!

Рысты женгесі ернін шығарып, мұрнын бір көтерді де:

- Қайыршы, - деп балпаң басып кете барды.

* * *

Шал мен кемпір едәүіртулады. Шешесі көп күйзелді.

- Ел бетіне қайтіп қараймың, ойбай! Жүзіқара деген осы да. Көрсетпегенің осы ма еді, қу құдай!

Ақанның бәйбішесі Шәмшия мәржииңкіреген сары кемпір еді. Tіci түскен соң аузы бүрісінкіреп, алғашқы ажары тайып, кетік қасықтай әсер қалдыратын. Мәрзияның ақсарылығы шешесіне тартқан.

Ақан қарт сабырлы-ақ еді, бірақ кемпірі үйден өлік шыққандай дауыс қылған соң, шыдай алмады:

- Қақсама-ей, қара басыңа көрінгір!

Шәмшия да шыдай алмай, шалына шаптыға кетті.

- Осы бәленің бәрі сенен. От басында-а-а отырған қыз баланы отанынан бездіріп, қу медиен айдалаға қаңғыртып жіберіп, сен қылдың осының бәрін. Өмір-бақи өзініңтау кезіп, тас қашаганың аздай, туған балаңды сол кезбе ізіне салып құрттың ғой, ойбай!

Қарт ақиланып бір түрдү да, ашуына ақылын қарауыл қойып, өзін-өзі тежеді. Бәйбішесі байбаламдап айтса да, шындықты айтты. Алдыңдан шындық шыға келгенде, арының басылып, жігерің жасып, кінәнді мойындарасқа жол қалмайды. Ақаңтарс жарылардай еді:

- Әй, ит-ай, ақыры табаладың ба? Жөн-жөн.

«Табалдырықтан биік тау жоқ. Жаман қатыннан асқан жаужоқ» деген осы да. Жауым болып жұлып же енді мені.

Қарт шөгінкіреп отырып қалды. Тіп-тік арқасы құрыстанып, екі иінінен зіл-батпан басқаңдай, сол салмақтан езіліп, боз қырау түрған шоқша сақалын иіп әкеліп, ашыққан малдай, аузына жетсе талмамақ. Бірақ жетер-жетпес, бөдене құйрықсақалды саусағымен жоғары иіп, бас көтермей қос тізесіне қонақтады да қалды.

Шәмшия да енді қайтып үн шығарған жоқ. Тек көрші бөлмеден нәрестенің жылаған даусы естілді. Үлкендердің арасындағы қырауқабак ұрыс-керісте оның жұмысы жоқ, сәбидің өз діттегені бар. Ермек емшек іздей бастады.

Тағы да болса мұнда сабыр сақтаған Фатимат қана. Әдетте, женге атаулы қайынсілісіне құндастар келер еді, шалыс басса табалап, ақылы асса құнделп жүретін женгелерден емес еді Фатимат. Ермекті қолына алып, айналып-толғанып, асты-үстіне түсіп жатыр. Жаялышын ауыстырып, жуып-шайып, қайынсілісінің қас-қабағына қарап, жүқа көнілін көтеруге тырысады.

Мәрзия қыз құніндең өз бөлмесіне барып, баласын емізді. Ашыққан нәресте аптығып, емшекті сұғанақтана асап жіберді.

- Ем, Ермек, бұл ана сүтін соңғы емуің. Бұдан кейін саған басқа дәм бүйірады. Емшектен сені әлден айыру обал-ақ. Амал не...

Емшектегі сүтпен бірге көзінен жас жылжып ағып, бір-екі рет баланың езуіне де тамып кетті. Тәтті сүтке ашы дәм араласқанын жақтырмай бала тыжырынып, кермек дәмді тілімен кері шығарды. Оның емшектен жеруі осыдан басталды. Келесі жолы Мәрзия емшегінің ұшына қызыл бұрыш жағып қойып еді, байқамай бас салған сәби аузын от қарығандай шыр ете түсті де, енді қайтып ана төсіне беттей алмады.

- Өмір деген осы, Ермек,- деді Мәрзия ұлына үлкен адаммен сөйлесіп отыргандай.- Тәтті болсан, тамсанып жеп қояды, ашы болсан, тыжырынып түкіріп тастайды.

Сәби жылағанын қоя қойып, шешесінің бетіне қарап қалыпты. Шынымен тындал жатқандай.

- Сені енді жәкем көтереді, апам көтереді, Фатимат көтереді. Жылауық болып жүрме. Жылауық баланы жүрт жек көреді. Мен демалыс күндері келіп тұрамын. Жыламайсың ә, Ермек?

Ермек езу тартты. Балғын алақанымен Мәрзияның бетін, аузын шапаттап ойнады.

«Ұқсамасаң - тумағыр. Тура Әділдің өзі, - деді ішінен Мәрзия.

Соңғы кездे колхоз байып, тұрғындары шетінен бес-алты бөлмелі шатырлы үйлер сала бастаған. Мәрзиялар бұрын қоржын тамда тұратын. Экесі бір күні:

- «Қазақ байыса қатын алады, сарт байыса там салады» деуші еді. Бұл күнде соңғысы болдық білем. Қой, біз де қымылдайық, - деп осы үйді орнатқан. Бұл үй көше бойынан оқшаша, таудың қуысында, шатқалдың дәл төрінде. Көше мен еki арада орманды, нұлы сай жатады.

Сөйтіп, бойжеткен Мәрзияға жеке бөлме тиген. Бойжеткенде не, оныншы класта оқып жүрген кезі той. Қыздың

бұлғақтайтын кезі - қызғалдақтың ғұмырындей-ақ. Бозбаласымақ мына бауға қарайтын терезенің алдын аз торыған жоқ, бірақ ол да бір күнтіде болмады. Ол қызық мына терезеден түсетін толған айдың селдір бозамық сөулесіндей елес бұл күнде. Әсіреке әлгі Қаражан көп өзеуреп еді, аузының салуы жоқ байғұс, айдалада қалды. Бағана оның: - «Баяғыны бір еске алайық», — дегені бір сойқан.

Оныншы класс бітіретін жылы... Алма гүлдеп, ауа жұпар шашып түрған кез. Мәрзия емтиханға дайындалып кеш жатып еді, қатты ұйықтап қалған екен. Бір уақыт бастырылғандай болып, қинала оянып, көзін ашып алса, дәл кеуде тұсында ақ жамылған біреу өңкіп отыр.

- Ойбай! - деп бақырып жіберіп, бұлқынып көріп еді, тырп ете алмады. Үстіндегі ақ жамылған оның аузын басып:

- Шығарма үнінді! Мен әулиемін! Қарсыласпай, тыныш жат! - деп гүж-түж етті. Мәрзияға бұл таныс дауыс сияқты көрінді. Әлгінің бетін қаранғыда жыға тани алмаганмен, ақсиган тістері ағарандап көрінгенде, Қаражан екенін біле қойды.

- Жарайды, үндеңейін, бірақ тұншығып барамын, садағаң болайын, кеудемді баспаңыз, - деп жалынды. Екі аяғын абайлап кеудесіне жиып алды да, ақ жамылған әулиені тұра жүректен топ басынан ыңқ еткізіп теуіп кеп жіберді де, анау төсектен гұрс етіп құлап тұсті.

Есін жиғызбай, жерде жатқан туфлимен әлгіні бастан-бастан перді-ай кеп. «Әулие» байғұс терезеден қалай атып шыққанын білмей де қалды.

Сөйткен Қаражан әлгінде өзінше уәж айтып, уәде байласып кетті. Басынғаны ғой. Ауылдан қырық жігіт қырындағанда көнбей қойған Мәрзия айдаладағы Әділдің екі-үш айда тұзағына тұсті де, соңынан еріп кете барды.

Енді міне, өз көнілі пәс, ата-ананың жүзі төмен. Салынқы қарын, салпы етек Рысты жеңгесіне дейін ернін шығарады. «Ит жоқта шошқа үреді қораға» деп, Қаражан мұның қойнына

келмек болады. Сонда ауылда қайтіп қалмақ? Не де болса, қараны батырып, аулақ, көз көрмес, құлақ естімес жаққа кету керек.

Ермекті ақырғы рет емшектен шығарып отырып, Мәрзия осыны ойлаган.

Қаражан айтқан сертінде тұрып, ел орынга отыра масаң қүйде тарпаң мінез танытып келіп тұр еken. Фатимат үйге кіргізбей қойды.

- «Қасапшыға мал қайғы, қара ешкіге жан қайғы». Әрі жүр, әрі! Сенің ермегің бе еді бұл ел. Бар әрі далбасаламай,—деп қуып жіберді.

Мәрзия таң қылаң берे бірінші рейспен Нәртасқа қайтатынын айтты. Әке-шешесі:

- Үйден тысқары жүргенде тапқан олжаң мынау ғой. Енді шекене тиген жоқ па. Үйінде отырған қыздар өліп жатқан жоқ. Кетпе, - деп еді, Мәрзия болмады.

- Кетпегенде көргенім жаңағы Қаражан сияқтылардың келеке-мазагы ғой. Енді менен қорықпай-ақ қойындар, өлер жерімді білемін.

Сонымен, Ермек осында қалатын болды. Мәрзия: «Құдай берген автобус ағыл-тегіл жүріп жатыр, әр апта сайын келіп қайтамын», - деді.

Жатар алдында қарт ұзак отырып намаз оқыды. Намаз емес- ау, ұшы-қиыры жоқ дастан айтып отырғандай ма, әйтеуір үні зарлы, бұрынғыдай емес, мақамы сай-сүйегінді сырқыратқандай еken. Отырып-отырып, шыдамы таусылған бәйбішесі:

- Қойшы-ей, сұңқылдай бермей, - деді. Қарт мәсісін тартқылап шешіп жатып:

- Өй, әттең-ай... - деді.

- Байғұс-ай, менін әлгібір ашу үстіндегі сөзімді көніліңе ауыр алып қалдың ба? - деді бәйбішесі.

- «Шығасыға иесі басшы» дегеннің кері келді де, - деді шалы.

- Байғұс қыздың бағы байланып қалмаса болды да. Бір тіршілік болар. Қой енді, - деп Шәмшия бекемдік көрсетті.

- Ағайынның табасы жаман. Қойтық сияқтылар:

- Жалғыз қызың орыс боп кетті. Өзің тағы ораза үстайсын, кепір. Сен анау қызыңың күнәсін жуу үшін отыз күн емес, қырық күн тұтуың керек оразаны, - деп қағытушы еді. Нағыз қағытқан енді болды. Солардың ызасы өтеді ғой, - деді Ақан жуасыған қалпы.

Шам сөнді.

Көрші бөлмеден Ермектің өз ернін өзі сорып үйықтаган пысылы естілді.

- Тағы да болса, жылауық емес көрінеді өзі, - деді кемпір.

- Жылауық еместі ертең ана қызың кеткенде көрерсің әлі, тұра тұр, - деді қарт.

- Уа, тәнірі, өзің онда, өзің қолда, - деді кемпір даусы дірілден.

* * *

Бозала таң болмай жатып-ақ шал мен кемпір шайды быжылдата қайнатып, сәресіге Мәрзияны оятты. Жолда тоқ жүресің деп оған сүтке сөк салып берді.

- Бірінші автобус өтіп кетсе - жұмыстан қалып қоямын, - деп Мәрзия киіне бастанды. - Келесі жұмада келемін.

Үйден шығарда үйықтап жатқан Ермектің бетінен сүйді. Оянып кетпесін деп бұл бөлмеге шам жаққан жоқ. Қараңғы үйде сәби жүзі солғындау көрінеді. Астыңғы ернін анда-санда солқ-солқ еміп, қамсыз үйқыда. Дүниедегі ен жақын адамы кетіп бара жатқанымен ісі жоқ. Қарны ашқанда бір-ақ іздейді.

- Биенің сүтіне тарының жармасын салып берсем қайтеді? - дейді Мәрзияның шешесі.

«Бәрібір ана сүтіндей қайдан болсын. Енесінен өрте айрылған құлын қалай отықса, бұз да сөйтіп, басқа дәмге әстепесте үйренер.

Жетім қозы тас бауыр.
Тұңілер де отыгар, -

дер еді ақын. Сол айтқандай тас бауыр болып, мандаіымды тайқитпаса болғаны да».

Ақан сыртта қара биені арбага жегіп қойған екен.

- Жәке-ау, несіне әуре болдың. Жаяу-ақ жетіп қалам ғой.

Әкесі алара бір қарап алды да:

- Қызым, дос бар, дүшпан бар, осы есінде болсын, - деді.

Басқа ештеңе айтқан жоқ. Тек: «Отыр!» дегендей иегімен нұсқап аласа арбаның үстін көрсетті.

Далада жататын асыранды арқар бұларды дарбазаға дейін шығарып салды. Шал арқар шығып кетпесін деп дарбазаны жауып, тиетін салып қойды. Оған шамданғандай тау тағысы қақпаны сақ еткізіп сүзіп кеп қалды.

- Шығармайсыз ба оны қамап қойғанша, - деді Мәрзия.

- Шығармайын демеймін-ау, бірақ мына көшениң иттері жаман, талап жеп қоя жаздайды. Ит емес, шиебөрі өңшеш.

Төменде су сарқырайды. Шатқал қарауытып жатыр. Қойнаудан жылтырап жалғыз сәуле көрінеді. Ол жаңа өзі аттанған үйдің оты. Сәуле таудың тар қуысынан қорқып дір-дір етіп, әлдекімдерді іздең зарығып түрган сияқты-ақ. Бірте-бірте көзден тасалана қалып бара жатқан жалғыз терезеден Ермек қарап түргаңдай.

Арба сайға тұсіп, қалың нудың арасына кіргенде, жалғыз сәуле мұлдем көрінбей қалды. Ермекті тастап бара жатқанын Мәрзия сонда барып, шын сезінді.

Арбаның салдырынан ағаш басындағы құстароянып, қанаттарын қағып, дүр-дүр сілкінсе, сайдагы су сарқырамасына

таңғы тіршіліктің тынысы қосылады. Аңғардың таңғы ауасы кеудендей кернеп, өкпе орнына қанат бітіп, әлдеқайда биікке алып ұшатындағы асқақ сезім бір сәт бойында шарпып өтеді. Дүниеде уайым, қайғы барын; сағыныш, сарғаю барын, тозу, артаю барын біржолата ұмыткың келгендей бір сәт.

Алау сібір тартқан таң алдындағы ел, сәресі ішкендері болмаса, өлі үйқыда көрінеді. Ауыз бекітіп, ораза тұтқандар о дүниенің қамын ойлап, таңғы тәтті үйқыдан безіп, қарттықтың қара суығы сокпайтын, ажалдан азат, хор қыздарының күшағында мәңгілік қызыққа бататын бейіш төріне жету жолында жанталасып жатқандай. Беймәлім, буалдыр таң, буалдыр ұміттер... Шал қара биенің делбесін қағып, жортак желіске салды. Мына беймезгіл уақытта біреу-міреу көрмесін деген ниеті барын Мәрзия біліп қойды.

Көп ұзамай көлденең жатқан асфальт жолға да жеткен. Әлден уақыттан соң маңдай шамы жарқырап, «Шұғыла - Нәртас» автобусы да бұрылыштан бұланғ етіп шыға келді.

* * *

Нариманның Сарыбайдығы досы Захар айта беретін бір қалжыны бар еді:

- Жұмыс - Алитет емес, тауға қашып кетпейді, - дейтін.

Қайран Захар. Рудныйдан аттанарда Нариманды қимай, қоярда-қоймай, Қостанайдыңа эропортына дейін шығарып салып еді.

Сол Захар айтпақшы, енді жұмыс қашпас. Асықпай-ақ, аптықпай-ақ, біраз күн аялдалап, көптен көрмеген Шұғыланың төрінде аунап-қунап аттанса да болады.

Бұл қала Нариман өмірінің мөлдір бастауы тәрізді. Сондықтан да оған деген сағынышы мол. Адам өскен соң талай елді аралар, небір тамаша қалаларды көрер. Бірақ солардың бәрі жиылдып балалық шағынды тербетіп, бесігің болған жерге қайдан жетсін.

Нариман интернатта оқып жүргенде бұл қала шап-шағын, жалаң қабат, жабы үйлердің шаһары-тын. Екі қатарлы екі-ақ үй бар еді бүкіл шаһарда. Біреуі Пушкин көшесіндегі обкомның, екіншісі - Абай көшесіндегі облатком үйі. Енді қараса обкомның бұрынғы үйі емхана болып кетіпті де, облаткомның үйі дәрігерлер техникумына беріліпті. Эйткенмен әлгі үйлер Нариманға аяныштылау көрінді. Бұрын алдарынан тізіліп машина кетпейтін, еңсесі биік, сонадайдан көз тартатын ең елеулі ғимараттар еді. Елден келгендердің аттары тықырышып байлаулы тұрар еді алдарында.

Енді сол бұрынғы биік еңсе аласарып қалғандай ма, сырты да сыланбай, қотыраштанып кетіпті. Обком мен облатком бұл кезде төрт-бес қабат жаңа, зәулім жайларға көшкен еken.

Әлі есінде Нариманның... Бұрынғы обкомның қатарындағы сары үйде қалалық комсомол комитеті болатын. Көше жаққа қараған үлкен терезе бірінші хатшының бөлмесінікі еді. Бірінші хатшының қабылдаудың болғаны есінен кетпейді. Оныншы класты үздік тәмемдаган бір топ баланы бірінші хатшы Алмас Заңғаров өзі қабылдап, оларға Алматының, Москва, Ленинградтың оқу орындарына баруға, әсіресе инженерлік мамандыққа ие болуга көп кеңес беріп, ағалық ақыл айтып еді.

Алмас Заңғаров жасы әлі отызға жете қоймаса да, ел ағасы болуга лайық ер көніл, айдын ақыл иесі еken. Жазық маңдай мен жарлауыт қабақ астынан қараған сабырлы да ойлы көздер шәкірттердің әрқайсысына жеке-жеке аялдалап әрі аймалап:

«Кімсің, сен, бауырым? Болашақта қандай адам боларсың?» - деп тұрғандай еді.

Қалалық комитеттің хатшысы сонда:

- Бізге инженер кадрлар көп керек. Басқаны былай қойғанда, осы Шұғыланыңөзінде қаншама заводсалынады, осыаймақтан қаншама кеңіш ашылады. Соның бәріне маман керек, - деген.

Нариман енді ойлап тұрса, сол бір қабылдаудың үлкен әсері болған еken. Әр нәрсеге бір себеп. Тіпті кейбір үлкен істердің өзі аз ғана ықпалдан, қамзаудан, қолдаудан туып кететіні бар.

Тау бауырында не көп - сай көп. Сайлардың бұлым-бұлымында бұгып жатқан қайнар көздер болады. Кейбірі тұншығып, тұнба лаймен тұмшаланып, болар-болмас бұлк ете қалып, әйтеуір тіршілік белгісін білдіріп жатады. Ал енді қайнарға бір мейірімді қол кез келіп, әлгі тұнба балшықты аршып алып тастаса лезде жайнаң қаққан жәудір көз бұлақ бұлқынып ағып, айдынға қарай асығар. Кім біледі, егер сол жылы облыс комсомолының жетекшісі әлдеқалай уақыты, мүмкіндігі болмай, оныншы класс бітірушілерді қабылдамаса, жалынды жақсы сөзбен ағалық ақылын айтпаса, Нариманның тағдыры басқа бағыт алар ма еді. Ол сол бір толқымалы шақта юрист болсам ба еken, журналист болсам ба еken деп, түске дейін бір түрлі, түстен кейін бір түрлі шешімге келіп, сынаптай толқып жүрген. Кездесуден кейін тау-кен инженері болуга біржолата бекініп еді.

Қазір сол Алмас Занғаров облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы еken. Нариман оған жолықпақшы да болды. «Нем кетеді? Үй сұрамаймын одан. Қызмет сұрамаймын. Басым істі болып еді - құтқар демеймін. Тек баяғы бір ауыз жақсы сөзі үшін раҳмет айттып қана шықсам. Онда тұрган не бар? Әй, бірақ, бірдеме дәметіп жүрген қу шығар деп ойлап қала ма? Ол кісінің әрбір минуті зәру. Құр текке уақытын алып не керек, еріккен адам құсан. Ең бастысы, біреудің істеген жақсылығы, өз көкейінде, көкірегінде жаттаулы жүрсе болды емес пе? Дүниеде жақсылықты ұмытып кеткен жаман. Ал қазір жалпаңдал жетіп барсам жағымпаздық деп танылар. Басқа бір реті келер. Жұмыс бабында бір күрделі мәселелер шешу керек болар. Сондай жұмыспен бір жолыққанда, тек сөз арасында ғана айттармын:

«Есінізде ме, аға? Сонау елуінші жылдың жазында оқуға өзініздің алдыңыздан аттанып едім? Сол жақсылығыңызы бір мысқадай болса да ақтай алсан деген ой маған маза бермес», - деп.

Осы оймен ол Атшабардан келіп бір-ақ шыққанын байқамай да қалды. Бірақбұрынғы бұл билетін Атшабаржоқорныңда. Адам танымастай. «Мың бір тұн» ертегісіндегі қас қағым арасындағайып қала орнап шыға келетіні сияқты бір әсер. Нариман әлгінде ғанаосы Атшабардатұрып көзін жұмып, қайтадан ашып қалғанда, дүние өзгеріп сала бергендей құбылыс.

Нариман интернатта оқып жүргенде бұл Атшабарыңыздың үстінде мал базар, ұн базар, қауын базар, жайма базар - толып жатқан базар болар еді. Ол Атшабар - ортағасырдағы Тараздың бір елесіндегі, көненің бір көзіндегі көрінетін.

Баяғыда оның хан базарында түркі тілімен қабат араб, парсы, орыс, қытай тілдерінде сөйлейтін саудагерлерді кездестіруге болар екен. Атшабардың үстіндегі мал базарында Таластың атақты қазакы қойлары отар-отарымен сатылатын көрінеді. Үйір-үйір жылқы осы арадан шартарапқа айдалады екен.

Шамамен, қазір мына институт үйі тұрған жерде, Нариманның кезінде жағалай жайма: жеміс-жидек, өрік-мейіз, алма-қақ сыңсып жататын. Интернаттың шалақұрсақ балаларының танауын көуап пен тұшпараның иісі қытықтап, бастьарын айналдыратын. Төніректеп шықпай жүрген балаларды аспаз:

- Кет, кет, айда! - деп қуалайтын.

Әсіресе қауын базары қызық еді. Сары ала, көк ала қауын-қарбыздар тау-тау болып үйіліп қалған. Береке-молшылықтан біраз ыңыранып жатады. Бірақ интернат балалары өкімет асыраса да бүйірлері томпаймай, әрі десе қауын деген әуес асқа

аңсары ауып мына сауданы жағалап, судың жағасында түрүп шөлдегендей болушы еді. Қауынның әңгелегі, әміркені, басыпалдысы, торламасы, көріқызы - не керек, түр-түрі бар. Шырынға буаздықтан шыдамай қақ-қақ айырылып кеткендеріне ара қонып рахатқа батады. Ана балалардан гөрі ара бақыттырақ.

Нариман сквердегі орындықта өткенді ойлап, байқамастан өзінен-өзі құліп жіберді. Гүлзардың арғы бетінде отырган студент қыздар мұнын жападан-жалғыз мәз-мәйрамдығын ерсі көріп, өздері де сақ-сақ құлді. Нариман қысылып қалды.

Есіне сонда Жарас екеуінің қауын ұрлағаны түсіп еді. Сәлделі қаусаған шал өліп қалған адамдай басы қеудесіне салбырап үйиқтап отыратын. Бірақ Жарас пен Нариман жақындағы бергеннен-ақ:

- Аулақ! Аулақ! - деп ала шапанының ұзын жеңін желп-желп көтеріп жасқайтын. Ал қауыны қауын-ақ; кілең ірімшіктей сары ала басыпалды. Үлкен Бурылдағы құмда піскен қауынды қарабайыр диханнан арзанға толайым көтере сатып алады да, өкіртіп екі-үш есе құнына сатады. Жарас әйтеуір осы шалға сыртынан қатты шүйілді. Бір күні айтты:

- Қақбасты бір ойбайлату керек!

- Қайтіп?

- Үндеме, көресің.

- Ойбай, қой, бәлесінен аулак.

- Қорықпа! - деп Жарас қайтарып тастады. Жарас айтпайды, айтса дегеніне жетпей қалуы мүмкін емес.

Атшабардағы сырахананың алдында ылғи да аттар байлаулы тұратын. Көбі қырдан, колхоздан келген жолаушылардың, белсенділердің көлігі. Иелері қызара бөртіп, саптыаяқ соңынан саптыаяқ сыра тартып, қауқылдасып отырганда аттар ертеден кешке дейін шыжыған күннің астында қаңтарулы тұрады. Ауыздықтары алынбайды, ашығады, шөлдейді. Мама ағашты кеміреді. Оның үстіне қас қылғандай, қасақана итшыбын буады. Содан да пысқырынып, тыптыршып,

сауырын құйрығымен шапаттап жан сақтап басады. Аттың қадірін білетін қазақ сыра көрінген жерде бәрін де ұмытып кете ме, кім біледі.

Жарас сол сырахананың алдына барып, аттардың шабынан бір уыс итшыбын ұстап алып, уыстаған қүйі қауын базарға қайта зытты. Жалбыр қас саудагердің әбзелдеп тастаған әңкілдек айғыр есегі арбаға байлаулы, алдына көк жонышқа салулы, арғымақтан бетер күтулі тұратын. Жарас сол есекке таяп келіп, шабына қолын апарып, уысын жаза қойғаны. Тұтқыннан құтылған итшыбындар есі кетіп, аласұрып, ары-бері тұртінектеп, асau арамның шабына қойды да кетті. Усті жұнттай, жұнінен жылтылдаپ майы шығып тұрған айғыр есек ал кеп тулады дейсін, ал кеп мөнкіді дейсін, арбаны сүйретіп ала жөнелді. Жалбыр қас шал әуелі түкке түсінбей аң-таң бол, асып-сасып, жалма-жан есекті ұстамаққа тұра ұмтылды. Күзгі көбелектей қалт-құлтетіп, ұдайы мұлгіп отыратын шалдың мұндаі жүйрік екенін кім білген, ыршып-ыршып түседі, жарықтық.

Сол сәтте Жарас екі дәу басыпалдыны ала кеп қашсын. Алдында уәделескен: Жарас екі қауын алып қашады. Нариман оның қолынан біреуін қағып алып, қарама-қарсы жаққа зытады. Күғыншы екеумізді бірдей ұстап алмасын деген амал. Бақырып-шақырып, сүрініп-қабынып, асau есектің шылбырында сүйретіліп жүрген қартты көргенде Нариман оны аяп кетті. Жарасқа: «таста, құрысын!» - деп айқайлады.

Міне, сөйткен базардың орны мынау. Адам танымастай өзгерген. Базар жоқ. Жалбыр қас шал да жоқ. Сонда-ақ саудыраған кәрі еді. Одан беріталай жылөтті. Кімбіледі, бұл жарық дүниеден көшкен де шығар. «Сол бір балалығымызды кешті ме екен», - деді ішінен Нариман, талай заман өтіп кеткен кінәсіне кәдімгідей өкініп.

Араға он жыл салып туған қалаға кайтып оралғанда «елу жылда - ел жаңаның» мәніне түсінгендей боласын. Өзгерметеген

баяғы сол өзгеше бояулы көгілжім аспан, дала. Нариман көп жүрді, талай жерді аралады, ал бұл қаланың аспаны ерекше сиякты. Бөлкім, олай емес те шығар, бірак бұл аспанға Нариманның бала кезінде көзі үйрентен. Бала шакта көрген мен есейгенде көргеннің арасы алшақ екен-ау.

Бала кезінде ол көп таң қалушы еді. Қаланы алғаш көргенде, кинога алғашбарғанда... Ал қазіронытандаңдыратын нәрсе қалмаган сияқты. Бұл жақсы да емес шығар. Нариман, сірә, қазір мына аспанға баяғы бала көзben қараса керек. Балалығың анда- санда есіне түскені де тәуір екен.

Кенет фонтан атқылап қоя берді. Суы шапшып скамейкада отырғандарға шашырады. Әлгі қүлегеш қыздар баж-баж ете қалыпорындарынан: «Ой! Ой!»-деп ата кеп жөнелді. Нариманда түрегелді.

Өтіп бара жатқан таксиге тұра жүгірді. Тәнірі жарылқағыр, тоқтай қалды. Нариман ішкі базардың желкесіндегі интернатқа соға кетпек.

Таластан бөлініп, қаланы қақ жарып ағатын үлкен су бұдан он жыл бүрынғыдай әлі лайсаң. Қазтандай ағыны да бүрынғыдай. Таксиді қақпанын алдына тоқтатып койып, ішке имене кірді. Интернattyң үйі - баяғыдағы бай саудагердің гимараты. Жағалай биік дуалмен қоршалған, өзге дүниеден оқшау.

Жүріс-тұрысы бөтен адамды көріп, бір оқушы бала:

-Сізге кім керек? -деді.

Нариман кім керек екенін қапелімде айта алмай, анырып тұрып қалды.

-Лука Кузьмич бар ма?-деді ойланbastan. Айтарын айтып алып ынғайсызданды. Сол кезде селкілдеген сексендегі қарт еді, Лука Кузьмич қайдан болсын. Бала анқайып:

- Ол кім? -деді.

- Өзің асханада кезекші екенсің ғой, - деді Нариман жауап орнына.

- Иә...

Баланың кезекші екенін Нариман бірден таныған. Бұл кезде оқушылар мектепте. Бүкіл аулада жалғыз бала жүрсе - ол кезекші. Картоп аршыған қолы таттаныш түр.

«Демек, картопты әлі қолмен тазалайды екен гой», - деп койды Нариман.

Нариман өзі де талай ретсу тасып, картоп аршыған. Бірақ ол кезде ас үйге кезекші болудың өзі мәртебе. Бір күн болсада тоя тамақ ішесін. Бір күн болса да саған қомағай жолдастарың жарамсақтанып қалады. Кезекші болуга Жарас әсіреле күмар еді. Мектептен ашығып келген балалардың өзіне жалынышты болуынан ләzzат табатындаі көрінетін. Өзінің күлкіні үшін емес, қомағайлардың құлдық ұруына бола, өзі сұранып кезекшілікке жиі қалатын.

Жаразтың кезекшілігінің жиілеп кеткенінен секем алған химия пәнінің мұғалімі Афродита Габбасовна деген кербез келіншек бір күні оны тақтаға шақырсын. Жарас сұрақтарға жауап бере алмай терлеп-тепшітген. Мұғалім шыдай алмай:

- H₂O деген не? - деп еді. Жарас қапелімде сасып қалды ма, бұған да жауап айта алмай, жерге қарады. Сонда Афродита Габбасовна алтын сақиналы саусағымен Жаразтың иегінен сүйемелдеп басын көтерді де, байғұс баланың жанарына көз дәрігерінше үңіліп көп қарады. Жарас айдаһар арбаған көжектей кірпік қақпай калған. Ақыры Афродита Габбасовна:

- О, шаңқөз, - деп күрсінді.

Содан бастап Жарас «Шаңқөз» атанып кетіп еді...

Нариман қараптан-қарап тұрып мырс етіп күлді. Жарас екеуі бір партада отырушы еді. Есепті Жарас көбінесе Нариманнан көшіре салатын. Бірақ онысының жымын білдірмей жіберетін. Тіпті кейде көпе-көрнеу ол «5» алып, Нариман «4» немесе «3» алатын келенсіз жағдай да болатын. Үрлігі ашылып, Шаңқөз атанғанға дейін солай болп келген.

- Лука Кузьмичті білмейтін болдың гой, сонымен?

- Бізде ондай адам жоқ, — деді бала.

«Айналайын-ай,-деді Нариман үнсіз, - ержеткенде сен қандай болар екенсің? Жаарассың ба, әлде Наримансың ба? Әлде бұл екеуіне де үқсамассың. Кім болсаң ол бол, бірақ өз үяласының қастығынан сақтасын сені тағдыр!»

Ол Жаасты көрді. Көз алдына біреке бала Жарас, біреке бастық Жарас елес берді. Атшабардан қауын үрлаган баланы Нариман аяп кетті. Ал Рудныйдан Таң-Шолпанды алып қашкан Жаастың әрекетін Нариман әрі ойладап, бері ойладап ақылына сыйдыра алмас. Шын махаббат па, болмаса есеп пе?

Жарас. Екеуі де емес. Сенен өш алу.

Нариман. Менде қандай өшің бар еді?

Жарас. Үмытып қалдың ба? Атшабардағы қауын базарда сен мені сатып кеттің. Бір деп қой. Екіншіден, осы түрған интернатта, анау клубта бір рет сағымды сындырың.

Нариман. Қалай?

Жарас. Сен үмытшақ екенсің. Облдрамтеатрдың артисткасы Гүлжан Бөкиеваны үмытып қалдың ба? Сол келіп осы интернатта көркемөнерпаздар үйірмесін құрмап па еді? «Түнгі сарынды қойғанда саған Жантас батырдың рөлін, маган Кәрім деген оңбағанның рөлін бергені кәне?

Нариман. Е, оған да мен кінәлімін бе? Режиссер өзі біледі кімге не берерін.

Жарас. Содан соң... оку бітірерде медальді саған берді. Сенен үміт құтті үстаздарымыз. Ал өмірде басқаша болып шықты. Білімін тасып бара жатса, кандидаттық неге қорғап алмайсың? Мен қазірдокторлыққадайындалып жүрмін.

Нариман. Кандидаттықты қалай қорғағаның белгілі. Ол - Сарыбай кенішін судан құргату жөніндегі менің ашқан жаңалығым болатын. Соколов-Сарыбай комбинатында техникалық бөлімнің бастығы болып отырып, пайдаланып кеттің. Менен басқа біреу болса, сені сотқа берер еді.

Жарас. Дәлелің жоқ. Түк те істей алмайсың.

Нариман. Ар-ұятты қайтесің? Жанынды жемей ме?

Жарас. Мүмкін. Сондықтан да сені жек көремін. Бір бірімізден алыста, көз көрмес жерде жүргеніміз жақсы.

Нариман. Екеуміз осы интернаттың құрсағына сыйып-ақ жүріп едік қой. Мына қарсы алдындағы бөлмеде жататынбыз. Сонда дүние тарлық етпеп еді. Бір табақтан тары ботқа жегенбіз.

Жарас. Әркімнің жолы әр түрлі. Бір табақтан тары ботқа жедік кой деп өле-өлгенше құнқөрісіміз бірдей болмақ па? Бір дәннен екі сабақ жүтері өнеді. Біреуінің собығы үлкен, дәні баданадай болады. Біреуінің собығы солғын, дәні аш, шипая келеді.

Нариман. Лука Кузьмич есінде ме? Ол біздің тәрбиешіміз еді ғой. Адал болындар, біріне-бірің қастандық жасамандар деуші еді.

Жарас. Өмір деген тәрбиеші тағы бар. Сен соны осы уақытқа дейін үкпадың ба?

Нариман. Мен білетін өмір ешкімге жаман бол, қиянат қыл демейді.

Жарас. Эй, Нариман, осы бір пәлсапанды басына шайнаң жақ. Баяғыда осындағы қысыр ойға құмар едің. Әлі қоймапсың ғой. Менің өз ақылым өзіме жетеді, ақылымнан айналайын, адастырмайды.

- Ағай, сізге кім керек?

Нариман ынғайсызданып қалды. Бір сәттік елес сайдан кашқан тұлкінің құйрығындағы бұлаң ете түсіп, ғайып болды. Қарсы алдында интернаттың кезекші баласы тұр.

- Сонымен сен Лука Кузьмичті білмейтін болып шықтың ау?

- Ондай кісі жоқ бізде, - деді бала.

* * *

Ол автовокзалға келгенде әлі таң қараңғысы еді. Қарасайға енді бес минуттен кейін алғашкы автобус жүрейін деп тұр екен.

Бірақ орын жоқ, билет сатылып койыпты. Рас, ренжитін де реті жоқ. Екі сағаттан кейін келесі көлік жүрмекші. Асықпай соған-ауыстырып кетуге болады.

Бір нәрсеге оқталып қалса қайтпайтын қу мінезі бұл жерде де қылқың-қылқың етіп бас көтеріп қояды. Дәл осы жүрейін деп тұрган автобуска мінбесе әлденеден құр қалатындаі дегбірі қашты. Жат та кеп шопырды айналдыра бастады:

- Мені ала кетіңіз. Орынсыз-ақ тұрып барамын. Өте асығыс едім.

- Жол ұзак. Тұрып баруға болмайды. Жалпы, артық адам алуға рұқсат жоқ. Сіз бала-шага емес, оқыған адамсыз. Тұсінбейсіз бе айтқанға, - деп шопыр шірәнді. -Келесі автобусты құтіңіз.

Орналасып отырып алған жұрт оған кейбірі мұсіркей, кейбірі енжар, елеусіз қарайды. Кейбіреуі орынға өзі жетіп, сен жете алмай қалғанына іштей риза да сияқты. Өзі аман болса, өзгениң қайғысына басы ауырмайды.

«Ұра берсе, күдай да өледі» демекші, қадала берсе, қара тастай қатал шопыр де жібиді еken, автобус орнынан енді жылжи бергенде:

- Ну, кірсөң - кірші, - деп мұсіркеген болды.

Өзі шалқақ, өзі жұмсақ орындықта отырғандар шетінен шениген кесірлілер сиякты көрінеді. Орындықтың өзі адамды соған бейімдейді. Сопайып тұрган жалғыз Нариман. Эне-міне дегенше автобус қаланың құрсауынан шығып, бауырын жазып, көсіле түсті. Қызылтым-сары түтіні будақтап сол жақта химзавод қалып барады еken.

Асаға құлай бергенде қармақ көтерген бір жолаушы түсіп қалды. Оның орны Нариманға тиіді. Енді өзі де шалқайып отыр. Терезе жақтағы семіз, москал әйел әлден ыссылаپ, газетпен желпініп қояды. Сол қол жақта жалы желмен желбіреген бурыл айғырдай көсіле түсіп тау жатыр. Оның аты шынында да Үлкен Бурыл. Автобус дүсірлетіп ағаш көпірден өте шықты. Көпірдің

аузында «р. АССА» деген жазу бар екен. Бір құлақ суды Аса өзені деп ешкім де ойламас. Бала кезінде бір жыл осы Асаның жағасындағы Жаныс интернатында жатып оқып еді. Ол кездегі Аса өткел бермес айдынды өзен болатын. Иірімдеріне түйе бойламас, балығы көп, берекелі дария еді. Енді жылтырап бір сайдың суындаған гана бірдене көрінеді. Асаның басына бөген салып, буып тастаган екен.

Бурылдың желбіреген жал-жалының үстінен Аспантау шоқылары қокті түйрей түсіп, жарқ-жарқ ете қалды. Эне-міне дегеншіе, садақша ііліп жатқан Қаратай көрінді. Жағасын қамыс басып кеткен Билікөлдің көк тостағаны аулақтан, он қол жақтан жалтырайды. Асаның суы тартылған соң, көл де кішірейіп кеткен сияқты.

Бозала танмен бірге тау жактан дүркін-дүркін үшқан қоңыр қаздар Билікөлді бетке алып, ойдым-ойдым бұлттай болып көшіп барады.

Қойнауынан топ-тобымен қаз үшқан тау мына таң өлетінде, сәресі сәтінде жылаган нәрестесін бесікке сүйеніп емізіп, әрі балқып, әрі қалғып отырған ана бейнелес.

Асқақтығы жоқ, момын тау. Неге екенін өзі де біле бермес. Нариманға осы тау геологиялық, географиялық ұғымдардан гөрі өзгешелеу көрінеді. Жанды нәрсе сияқты. Әлде тіпті кәдімгі өзіңнің туған шешен, ақсүтін берген анаң сияқты. Ауылға барған сайын:

- Айналайын! Садағаң кетейін! Дәу жігіт болдын ба? - деп мейірімі ағыл-тегіл, моп-момақан бір кемпірлер алдыңнан шығып, қолындағы алып, арқаңнан қағып, айналып-толғанар. Сол аңқылдақ, ақкөніл, бейнетқор, момын кемпірлер мен мына таудың түр-түрліліктерінде бір ғажайып ұқсастық бар-ақ.

Асфальт жолмен жарысып жатқан жоғары вольтті электр линиясының сымдары - ұзыннан-ұзақ құрылған өрмек сияқты. Бағана басындағы көрі қарақұс сол өрмекті тоқып отырған әжең тәрізді.

Аспанда жүқалаң ұлпа бұлттар көрінеді. Меринос қойдың жібек жүнін жуып, енді соны кептіруге жайып қойғандай.

Күннің шығысынан батысына созылып жатқан тауды бір күдірет араларын алыстатпай койнау-шатқалдармен бөтегелі бөлтектерге бөлген де отырған. Шатқал түкпірінен жасыл орман жалт ете қалады. Таусымас тас бөлтектерді жасыл жіпке тесіп тізіп қойғандай. Жасыл жіпке тізілген қара маржан...

Арылдан келе жатқан автобус ойда-жоқта күрк-күрк жөтеліп барып тоқтады. Шалқалап жатқан жолаушылар мойындарын созып-созып қарасқан. Машинаның бір жері бұзылған екен деп ойлады көбісі. Сейтсе, алда бір қыз қол көтеріп түр екен. Қара бие жегілген біраттық арба асфальті қолденендереп бекітіп алған. Шопыр екі қолын ербендетіп бажылдай бастап еді, арбаның жанындағы шал оның терезесінің тузына таяп:

- Әй тамыр, ана қыз жұмысынан қалады, ала кет, - деді. Бір ғажабы, қырсық мінез көрінген шопыр бұл жолы бәлсініп жатпай-ак,, алдыңғы есікті ашып жіберді. Автобусты тоқтатқанына кінәлі адамдай имене басып, ішке бір бойжеткен ақша жүзі алаулап кіре берді. Әлгі шал биесін жетектеп, арбаны жолдан шығарып, автобусқа оң сапар тілегендей сақалын сипады. Қыз оған терезеден қол бұлғады. Әлдене айтқысы келгендей аузын аша беріп тоқтап қалды. Автобус орнынан қозғалып, арбалы қарт көрінбей кеткенде, қыздың бетінен кенет алау семіп, лезде ақша жүзін мұң шалғандай, көзі таңғы шықтай мөлт-мөлт етті.

«Орнымды ұсынсам ба екен, жоқ, түк байқамаған бол отыра берсем бе екен. Өзім жаңа жеткенде...» - деп Нариман екіойлы халде қызға тағы да көзі түсіп еді, қалай түретеліп кеткенін өзі де байқамай қалды.

- Отырыңыз, қарындастан.

Қыз жалт етіп бұған қарады:

- Рахмет. Отыра берініз. Мен түрегеліп-ақтұрамын. «Командировкаға келе жатқан болар, - деді ішінен. - Әлде оқу бітіріп қызметке тұргалы келе ме екен? Бірақ институтты жаңа бітірген жас жігітке үқсамайды».

Нариман қатарласып түрегеп тұр. Екеуде ыңғайсызданып, біріне-бірі ізет көрсетіп қалды.

- Отырыңыз. Мен кішкене аяқ жазып алайын, - деді Нариман. Түкпірдегі семіз әйел бұл мезетте таңданып:

- Қызым-ау, жас жігіт қызылып тұрганда отыра қоймайсың ба, - деп қалды. Қыз қызыла түсіп барып, Нариманның орнына жайғасты. Қолындағы қара сөмкесін қайда қоярын білмей жанжагын шолып еді, Нариман іліп алып, автобустынтекшесіне жылдам қоя салды. «Мұндай ептілік маған қайдан біткен?»-деп өзіне-өзі таң. Бір қолымен қыз отырган орындықтың арқалығынан, бір қолымен аспалы тұтқадан ұстап, тау жақтағы терезеге тесіле қарап, қызды өзге жүрттан қызғана тасалағандай, бүкіл автобустың ішінде тағы да жалғыз сорайып тұр.

Жігіттің ықыласына риза болса да қыз сыр бермей, автобустың астында құсырылып калып жатқан сұп-сұр лентадан көз алмай алдыға қарады да отырды. Устінен төніп тұрған адамға әлдеқалай қарыздар жандай түрінен ыңғайсыздық байқалады.

Түкпір жақтағы семіз әйел басы қеудесіне домаландап қалғи бастады.

- Қайда барасыз, қарындас? - деді Нариман үнде мей тұра бергенді жөнсіз санап. Қайда баратынын білуден гөрі, сұрау міндет сияқты.

- Нәртасқа. - Тостағандай көздері жалт етіп жогары қарады датөгіліптүскендей тестайып кетті. Сірә, тағы да сұраққұтендей құлақ түріп қалған ыңғайы бар. Жаңа сауал туда қоймады. Кейде үрлеп жібермесе ошақтағы оттың өшіп қалатыны тәрізді, екі адамның әнгімесіне де тұрткі керек.

- Өзініз ше? - деді қыз.

- Мен бе?
 - Иә, сіз... - Қыз бір езуін ғана тартып құлгендей болды.
 - Мен Қарасай қаласына барамын. - Нариман қыздың иығына сусып төгілген толқын-толқын қара шашынан әтірдің болар-болмас ісін сезді.
 - Өзіңіз оқитын шыгарсыз?
 - Мен бе? - деді қыз әуелі таңданып.
 - Иә, сіз...
 - Оқимын - Басын сәл-сәл иді. - Оныншида.
- «Болса болар. Жас қой», - деді Нариман. Бірақ бұл уақытта онынши кластың оқушылары мемлекеттік емтиханын тапсырып жататыны еске түсіп: «Мұның қызырыстап жүрісі қалай» деді.
- Мектеп бітірген соң кино окуына түспекшімін. Қалай ойлайсыз, түсे аламын ба? - Қыз басын қисайтып бұған наздана қарагандай болды.
 - Неге түсे алмайсыз. Әрине, түсे аласыз. Талант болса, несібар.
 - Талант, талант, - деп күрсінді қыз.
 - Айып етпеніз, атыңыз кім?
 - Мәрзия.
 - Oho! Әдемі еken. Нағыз киноактрисаларға лайық at.
 - Өзіңіз атыңызды айтпадыңыз ғой.
 - А, менің атым - Нариман.
- Осы кезде шопыр құлақ тұндыра ұзақсигнал берді. Қалғып-мұлғіп шалқалап жатқан жұрт бастарын көтеріп, көздерін апыл-ғұпты үқалап «авария емес пе?» дегендей жан-жақтарына алақ- жұлақ қарасты. Сөйтсе, бір салт атты автобусқа жол бермей келеді еken. Асфальттың екі қапталы үйір-үйір жылқы. Мынау, сірә, жылқышы болар. Автобусты елемей, асфальтқа шығып алғанына қараганда қызу да шығар. Мұншама жылқының қымызының буы қыздырмай қойсын ба? Қымыздың нағыз бол татыған шағы.

Жылқышы шашын тап-тақыр қырғызып тастаған шомбал қара екен. Шопырмен тұстаса беріп:

- Жарысасың ба? - деп айқайлады.

Сол-ақ екен, тебініп қап, қүйғыта жөнелді. Астындағы семіз торы тапырақтап тартып кетті де автобус едәуір артта қалды. Енді жолаушылар желікті:

- Қуып жет!

- Бас газды!

- Қой, жындымен жынды боласыңдар ма, - деп біреу басу айтты.

Дегенмен автобус ышқынып қалып еді, аттың адымын аштырмай қуып жетіп, басып озды. Торының танауы делбен-делбең етіп, көзі шатынап, пыр-пыр етіп қала берді. Семіз неме қызыл май болып кеткен де шығар. «Обалың есірік тақырбасқа», - деді ішінен Нариман. Жолаушылар тақырбас қараны мазақтап, мәз боп қалды. Жылқышы ақсия күліп, мұртын ширатып қала берді. «Есіріктің Қаражан сияқты екен-ау», - деп қойды Мәрзия.

Жұрттың у-шуынан оянып кеткен семіз әйел екі аяғының арасына еденге қойып отырған себетінен жұмыртқа, помидор, нан алып жей бастады. Тамақтанып болған соң ыстыққа шыдай алмай ары желпінді, бері желпінді. Күн шығар-шықпастан автобустың ішін қапырықалып кеткені де рас. Мәрзия да қызыл кофтасын шешіп, екі бүктең, тізесіне қойды. Женсіз жеңіл көйлектен енді аршын төсі анық байқалды. Көйлек кеуде тұстан тырсылдап тұр екен. «Оныншы класс оқушысының да кеудесі осыншама өседі екен-ау. Бірақ қазіргі жастар тез жетіледі ғой». Нариман өз ойынан өзі ұялғандай көзін тайдырып, тағы да терезеге қарады.

Тұкпірдегі әйел желпіне-желпіне шыдамы таусылды да терезені сырғытып ашып жіберіп еді, жел лап қойды. Мәрзияның шашы ұйпа-тұйпасы шығып, бетіне желбіреп түсे берді. Енді ол шашын реттеумен әуре. Жанындағыларға

білдірмей, бір қолымен төсін сипалап отыр. Сірә, бала емуте дағыланған мамасы мезгілі өтіп бара жатқан соң сүт кернеп сыздаса керек. Мәрзияның қабағын кірбің шалды. Оны Нариман терезеден соққан желден деп жорыды. Төбеден төніп тұрган оған жүқалаң көйлектің ойық омырауынан қос анардың арасында ойпан жатқан сиқырлы сай көрінеді. Қыз шашымен алысады, бір қолымен омырауын қымтаган Мәрзия жел үйпалай берген шашына ие бола алмай: «Енді қайтем?» - дегендей, сәл езу тартып Нариманға жалт қарады. Ол сасып қалды. Дәл оны үрлік үстінде қолынан шап беріп үстап алғандай. Мәрзия жымииды да қойды. Қайтадан шашымен алысып кетті.

Автобус зулап келе жатып табанда лықсып тоқтады. Жағада жайылып жүрген кілең қызыл сиырлардың бір-екеуі асфальтқа шығып кетіп, жолды кес-кестеп тұр екен. Боздата сигнал бергенде құлақтарын қағып-қағып қойып, ерініп, бір-бір басып, қүйрықтарын бұлғандатып жиекке әрең түсті.

Машина кілт тоқтағанда қаперсіз тұрған Нариман он қолымен қыздың жалаңаш тізесінен тірер құлады.

- Мынау қайтеді-ай, - деді сасқанынан.

- Обалыңыз сиырларға, - деп күлді Мәрзия шолақ көйлектің етегін тізесіне тартқылап.

Осы бір елеусіз-ак қалдыра салатын оқыс жағдай жол үстінде кездескен бұл екеуін екі жаққа еріксіз жетектеп әкетті...

Күндер өтіп жатады, есте қалатыны болады, қалмайтыны болады. Ана бір жылы Сарыбайдың кенішінен қайтып келе жатқанда жабық машина үстінде Нариман Таң-Шолпанмен қарама-қарсы отырып қалғаны бар. Сол кез есінен кетпейді. Машина кілт тоқтап, үстіндеі адамдар лықсып жапырыла құлап жатқанда, Нариман Таң-Шолпанның тізесіне жығылған... Аяғында пимасы бар еді. Пимасыз журу қыстың күні Сарыбайда мүмкін еместі. Сонда Таң-Шолпан жымиып қана қойған. Нариман қысылған. Қыз қысылмағанда, жігіттің бет

моншағы үзіле қалатын әдettің керегі де жоқ па еken. Соңда Нариман терлеп-тепшімей-ақ өзін еркін, өрлеу ұстаса, кім біледі...

Ал Жараста ол қабіlet бар еді. О, Жарас па! Нариман Сарыбай кенішінің участок бастығы бол жүргенде, Жарас Соколов-Сарыбай кен комбинатының техникалық бөліміне бастық болды. Ал оқуды екеуі бір бітірді ғой.

Жарас қыз-қырқын арасында да жолы болған жігіт еді. Институтты бітірмей жатып-ақ Бағила деген сұлу қызға үйленіп, Нариман қара нан мен қара суды қанағат тұтып, керзі етіктен құтыла алмай жүргенде, Жарас ұлан-асыр үйлену тойын өткізді. Тойға деканның өзі келіп қатысып, жас жұбайларға ақ батасын берді. Сөйтіп, Нариман бәрі Рудныйға қызметке барғанда Жарасбір баланың әкесі атанған. Рудныйда екінші ұлы дүниеге келді. Ал Нариман әлі бойдақ болатын.

Бірақ Нариман Жарастың бақытын ешуақытта күндеғен емес. Күнде жатуга қолы да тимеген шығар-ау. Рудный жылдарының зымырап өте шыққаны соншалық, Нариман жұмыстан бір сәт бас бұрып үлгерген емес. Откен күнде белгі жоқ дер еді. Ал Нариман күндерінің белгісі бол кенішті судан құрғату жөніндегі елеулі еңбегі қалды. Адымдағыш экскаватордың қолын ұзартқан жаңалығы қалды. Мұның бәрі мемлекетке қыруар пайда келтірді.

Ал еңбірсөулелі шағы Таң-Шолпанмен бірге өткізген күндері еді. Бәлки, ашқан жаңалықтары ескірер, мүмкін, сол жаңалықтар жолында үйқысыз өткізген тұндер ұмтылар. Бірақ Таң-Шолпан көздерінің шұғыласы Нариман көкірегінен өшерме еken...

Қыз көнілі қызықта. Әдейілеп емес, әншнейін-ақ, қараптан-қарап отырып, мына Нариман мен Әділді көніл таразысына салып, салыстырады. Бұрынғы Әділ Нариманнан көріктілеу де көрінер. Иә, обалы нешік, Әділ ә дегенде Мәрзияға бет біткеннің сұлуы сияқты елес берген. Ал мына жігіт қарақошқыл қою

шашы шалқақ қайырылған, жазық мандайын үш сзыық орып кеткен, ақсары жүзін безеу бұзған, қонқақ мұрындылау еken. «Еркектің беті жылтырағанынан төрі осындаі кесек пішіндігі келісті шығар, - деп қойды ішінен Мәрзия. - Мынаның көзі алдамайтын сияқты. Көзі тым сабырлы, аздап мұн шалып тұрады еken. О несі?»

Дәл осы мезгілде Нариман мұның өзін Таң-Шолпанмен салыстырып тұрғанын Мәрзия сезген жоқ. Екеуін де құдай реңнен ренжітпеген еken. Бірақ Таң-Шолпан құлулығы тәкаппарлау: өзінің әдемілігін әбден біліп, сонысына бәлденетін адамның әдеті бар еді онда. Сол құлулықтан кейде жылуы жоқ қысқы күн сияқты ызғар есіп тұрғандай болатын. Бірақ Нариман соны сезе тұра, ақ қарлы, көк мұзды шындарды паналайтын арқар сияқты ғарыштың қашықтығынан сәулесі көрініп тұратын Жұлдызға үмітсіз ынтық болғандай, Таң-Шолпанға ақыл-сабырдан тысқары аңсары ауды.

Жаңындаған отырган Мәрзияның кескіні алыстағы жұлдыздардың шағырмақ жылтылындаі емес, ызғарлы көкөзек көктемдегі құралай суығынан кейінгі құншуақтың жылуындаі майда. Үйдің іргесіне арқанды сүйеп, көзінді жұмып, жүзінді қүннің майса шуағына тосып, тапжылмай отыра бергің келетінсәттерболмаушы ма еді: мына қыздың келбеті де сондай сыпайы, ың-жыңсыз бір құдірет қызуының табы бар. Сол әлеміші жоқ әдемілік табына жылынып отыра бергің келер. Осыдан осы жол таусылмаса еken, мына бөлтек-бөлтек қаз-қатар қара маржан сияқты тау тізбегі үзілмесе еken деп тілегендейсін.

Нариман бірсесе қызға, бірсесе тауга қарайды. Қызға қараганда есейгені, бозым шақтан да өтіп кеткені есіне түседі. Тауга қараганда көз алдына балалық шағы елес бере береді. Сәби шағын ұмытпағаны да жақсы-ау. Бала кезді еске алсаң - тазарып қалғандай боласын.

Баяғы Рудный. Нариманның жолдастары, әсіресе Захардосы қайта-қайта құлағының етін жеп:

- Тойларың қашан?
- Таң-Шолпан екеуінің тойларынды енді қашан күтеміз? - деп, отырса да, тұрса да маза бермейтін. Мұндай сұраққа тіпті Нариманның еті де өліп кетті.

Нариманға күні ертең Таң-Шолпан екеуінің үйлену тойы қүтіп тұргандай көрінетін. Сол бір кездерде Таң-Шолпан ұдайы түсіне кіруші еді. Бірде Нариман жөргеккө ораулы бала көтеріп жүр екен. Түсінде қуанған жоқ. Сонында көтеріп жүргені Жарастың Бағила сұлудан туған кенже баласы болып шыгады. Ояна келе, түске не болса сол кіреді екен-ау деген де қойған.

Ал соның ертесіне кешқұрым Нариман Таң-Шолпан екеуі Маритә көшесін бойлап «Отан» кинотеатрына келе жатты. Солтүстікке жаздың жаңа келген кезі. Руднийда бұдан үш-төрт жыл бұрын отырғызылған тал-дарақ нау тартып, жапырақ жайып сыңсып тұрган. Саумал ауа, самал жел. Жас қайыңның теңге жапырактары сыйырласқан жұмбақ сыр. Мұндайда екеуара сойлесіп керегі жоқ. Олар үшін сиқырлы кештің өзі-ақ бәрін айтып тұр.

Қаннен-қаперсіз келе жатқанда тротуардан сұр асфальттің үстінен қампиған қара әмиян бадырайып көрінген. Топ-томпак. Тапа-тәннан ойлап жатуға да мұрша болған жоқ. Нариман әлгі әмиянға қол созып еңкейе бергені сол еді, кенет қара қалта қыбыр-қыбыр қимылдағандай болды да, қалбаң етіп жоғарыкөтеріліп, сонау биікке, ақ қайыңның бұтағына барып ілінді де қалды.

Ізінше «ха-халаған» күлкі жамырап қоя берді. Тұстағы үйдің төртінші этажындағы балконда біртоп бала мәз болып шек-сілесі қатып қалыпты. Қулар әмиянды жіпке байлап жолға әдейі тастап қояды да, өткен-кеткен адамдардың қол созуын аңдып отырады екен.

Нариман дүниекөңіз емес-ақ еді. Егер алдында жатқан қалтатолыақша болған күннің өзінде оны ала қашу, яки қымқырып қалу үш ұйықтаса ойында жоқ. Баяғы бала кезінде ауылға ақ есек мінген дуана келіп жүретін. Ол кезде ауылкенестің хатшысы заем жинастын кез болатын. Хатшы жарғанаттәрізді біреу еді, үй-үйді қыдырып жүріп әбден мас болып, ауданға атпен кетіп бара жатқанда елден жинаған бір қоржын ақшасы жолға түсіп қалады. Оны бірінші көрген ақ есекті дуана екен. Бір қоржын тенге көргенде, есі шығып кете жаздалты. Десе де дереу сабыр сақтап, әрі құдай алдындағы шаригат шартын сақтап, ақша тауып алғанын жария етеді. Шаригат бойынша, даладан дүние тауып алған мұсылман үш қайтара айқайлап тұрып, өзініңтапқан нәрсесін атап, жүртқа жария етуі керек. Егер сонда иесі табылмаса, нәрсені тапқан адам алуына болады. Ол адал. Ал ақ есекті дуана сол салтты сақтап:

- Ей, жарандар! - деп бар дауысымен айқай салады да: «Ақша тауып алдым», - деп сыйырлайды.

- Ей, жарандар! (Ақша тауып алдым).

- Ей, жарандар! (Ақша тауып алдым).

Ұдайы ақтап, «аллахуалап» айқайлап жүретін дуананың бүл жариясына ешкім бәлендей мән бере қоймапты. Әрі десе сөзінің аяқ жағын сыйырлап айтқан соң ешкім естімелеген. Сонымен дуана адамдарды да, Алланы да риза етіп, ақшаны сініріп кете барған.

Бірақ Нариман өйтпес еді. Өміріндегі туралар милицияның өзіне апарып тапсырап еді. Алайда ана жүгемектер құлығын асырды. Әлі күліп, езулері екі жаққа кеткен. Мейлі, олардің балалық шығар. Ал Таң-Шолпанға не жоқ. Багана күлгеннен әлі күліп, ішін басып, ішегі түйіліп қала жаздады. Ә дегендегі, бұл қызыққа Нариман өзі де күлген. Бірте-бірте езуін жиып, Таң-Шолпанның тыйылуын күткен. Эй, қояр

емес. Шалқалап барып, екі қолын шарт еткізіп, екі бүктеліп ішін басады.

- Болды ғой енді, қойсанышы.

Қызыңғыдан бетер сықылықтады...

* * *

Арада аз күн өтер-өтпес Жарас Хамзин мен Таң-Шолпан бұл қалада жоқ бол шықты. Алып-қашпа гу-гу өсек өрттен де тезтарайды: екеуі Алматы жаққа кетіпті десті. Екі баламен Бағила бәйбіше ол қалды. Нариманға «қызы тастап кеткен жігіт» деген жаманат жapsырылды. Қараптан-қарап жүріп ол секемшіл болды. Екі адам бірігіп тұрса «әңгімесі мен туралы шығар» деген ой миында құртша ирелендейтін бәлені шығарды. Айлы түні өз көлеңкесінен өзі шошыған қояндай демде азып кетті.

Сол екі арада үкіметтің қаулысы шықты. Қаратая фосфорит бассейніне көмекке мамандар жіберу керек. Талапкерлердің қатарына Нариман да жазылды.

Қызмет жолы осы Рудныйдан басталып еді. Куанышты құндерді көп кешті, реніші де аз болған жоқ. Таң-Шолпанмен танысқан қала. Жатақхана алдында тұрып онымен алғаш сүйіскең түн.

- Қойши, жаным! - деп еді-ау сонда.

Қойши, жаным!

Жүргегінен балталасаң да өшпейтін сөз.

Мүмкін, оны айта салу Таң-Шолпан үшін арзан болған шығар. Кім білген. Бірақ Нариман шын сенген. Енді сол сенімді сендей алмайды-ақ. Сүю дегеннің азабы да осы шығар. Басқа біреу болса айттар еді: сендей шүйкебас аяқ басқан сайын кездеседі деп. Нариман оны айта алмас. Сүю дегеннің азабы, сірә, осы болар.

Міне, Қарасай қаласы қайдасың деп автобустың үстінде келе жатыр. Алдында шашын жел желбіреткен бөтен қыз отыр.

Ақан қызын өзінің досы Тимофейге қатты тапсырды.

Адам алдында да, құдай алдында сен жауап бересің. Өзі қыз бала, - деді.

Ақан Тимофей екеуі сонау Безруков, Гиммельфарктар кезінен геологтар партиясында бірге жүріп, бірге тұрган. Безруков геологтардың ішіндегі ақыны еді. Кәдімгітарғыл тастыңғозіне тас деп қарамай, оны бір жанды заттай көретін. Әрбір түйір тастан ол ең алдымен руда емес, сұлулық іздейтін сияқты еді. Өзі өлең жазатын. Міне, сол Нәртас кендерін ашқан атақты геологтардың партиясында Ақан мен Тимофей көп жылдар бірге болды. Кейіннен Безруков Москвага қызметі ауысып кетті де, шағын партияның жұмысын басқару осы Тимофей Петровқа жүктелді.

Ақан геологтардың әрі жер көрсетуші жолбасшысы, әрі тас үлгілерін жинайтын көмекшісі болған. Қаратудың оның қойнауы жоқ. Әрбір анғары, әрбір шатқалы, құзы мен қиясы түтел алақанында жазулы тұргандай. Геологтардың оны жолбасшы етіп алуында осындей мән бар-ды. Кейінгі жылдары құян ауру менdedі де, енді тас кешіп, тау кезгенім жетер тегі, тағы киік боп кетсем де деп, пенсияға шыққан.

Колхоз көше салып, ел-жүрт жаңа үйлер тұрғыза бастағанда, Ақан бұрынғы бабасының қыстауында, Сұңғі шатқалынан шықпай қалып қойды. Кейінрек сол шатқалдан су қоймасы салынды. Сұңғі өзені буылды да, Ақаның үйінің желкесінен құбырмен жердің астына түсіріліп жіберілді. Қазір бүкіл Қарасай қаласын ауыз сумен қамтамасыз етіп тұрган сол қойма.

Қаланың басшылары қолқа салған соң Ақан қарап жатқанда не бітірем деп, сол су қоймасының қарауылы болуға келісті. Енді колхоздың көшесінен жоғары шатқалдағы жалғыз үйде сол қарт Сұңғі қоймасына жан жолатпай қорып отыр.

Абайсызда жайылып жүрген мал түсіп кетпесін дейді. Әлдеқандай ниеті бұзықтар ауыз суды арамдап жүрмесін дейді. Сырт қараганда істейтін жұмысы жоқ сияқты қөрінгенмен жауапкершілігі жетіп жатыр. Қойма басына барып, мезгіл-мезгіл өз сағатында суга хлор шашып тұрады. Ауыз суды дәрілеп болып, тоган үстінде томағасы сыпырылмай ұмыт қалған кәрі бүркіттей құж-құж қия тастарға қарап ұзақ отырып қалады. Ұша кеп жөнелгісі келгендей қомданып-қомданып, сонау Нәртас, Кекжон адырларын аралаған кездерді, геолог достарын аңсайды.

Десе де геолог достары мұны ұмытпайды. Шұғыламен еki ортага ары-бері қатынаста Тимофей досы ылғи да жолай соқпай кеткен емес. Бір жолы үй іші, бала-шаганың амандығын сұрастырып отырып:

- Мәрзия оқуға түсті ме? - деп қалды.

Жоқ, түсе алмай қайтты, - деді Ақан Тимофей Петровичке.

- Қыын қөрінеді гой. О да бір бәйгеге ат қосқандай ма, қайдам. Қиқулап, қоса шауып, шылбырынан тартып, сүйемелдері болмаса, жалғыз-жарым жолда қалатын қөрінеді.

- Да, - деді досы не дерін білмей. Біраз ойланып отырды.

Но ничего, Мәрзияны бізге жібер, үйде қарап отырганда не бітіреді. Жұмыс істесін. Баяғы өз жұмысын - коллектор болады. Окуға стажбен қабылдайды.

- Ойбай-ау, қыз балаға қол емес қой, - деп шал шоршып түсті.

- Ой, сен қойсанышы қазақбайский! Көрсін, жүрсін, еңбек етсін. Жаман болмайды. Әрі айлық алады, ақша табады. Мен болған жерде қорықпа.

Ақан Тимофейге өзіне сенгендей сенеді. Кемпірі бүркүлдапеді.

- Жап аузынды! - деп тастанды.

Ал Мәрзия геологтар лагеріне қуана-қуана аттанды. Оның жасында адам арманышы болады, көніл шіркін алып ұшып,

алысқа шарықтайды. Оның үстіне оқуға түсе алмай қайтқан қыздың ауылдағы халі қандай. Ана жеңгесі де, мына жеңгесі де:

- Эй, қыз, сен профессор боп қайтты дейді гой, құтты болсын.

- Оқуды оңдырттың. Енді сомадай боп үйде отырғанша, біреудін етегінен ұстап неге құрымайсың, - десіп, отырса опак, тұрса сопақ қылатын болды. Мәрзия оларға:

- Байғұстар-ау, менің күйігім сендерге түсті ме, нелерің кетті? Жайыңа жүр, түгі, - дейді. Женілетін Рыстылар ма:

- Отырып қалған қыздың обалы қырық қашарға жүк болады деген.

- Отырған қыздың обалы емес, сендей сүйрік ауыз қатындардың сұмдығы мен мекерлігі қырық есекке жүк болады.

Ақыры барып осылай шашылдасуға ұласады.

- О, қарабет, - деседі жеңгелері, - сендей жүзіқара қатынды кемпірі өлген шал да алмайды. Отыр омалып!

Өзі тендес бозбала, жігіт-желең дегенде көбісі Қаражан сықылды. Қылжақбас Қаражанның дәмесі әжептәуір. Ақыры о да ақ жамылып әулие болып, тұнде терезеден түсіп, таяқ жеп тынды.

Мәрзия Тимофей ағайдың үсті брезент дәу машинасына отырып, Нәртас жағына кете барған.

- Экен жүрген жерлерді көрсетемін, - деп еді Тимофей. Алдыда беймәлім күнбатыс жатты. Аспан бұлттанған екен, сірә жауатын шығар. Қара бұлттың ошақтай жерін күн сәулесі жыртып жан-жаққа шашырап кеткен Қарататудың адырларын сәуле шалып, әр төбенің басынан алтын буы шығып жатқандай. «Осыншама төбелерден алтын табылмауы мүмкін емес», – дейді Мәрзия төніректен көз алмай. Фосфорит табылып, алтын табылмаганы оған онша ұнамайды. Геологтар жөндеп іздемей жүргендей көрінеді. Енді кен іздеушілерге өзі келе жатыр, алтынды өзі табатындаидай-ақ қиял қысады.

Бұлттың жыртығы бітеліп, сәуле сөнді. Арқасынан алтын сағым жүгірген адырлар қарауытып, бірте-бірте аспан мен жердің арасын қосып жібергендей.

Жабық машина фарын жақты. Асфальтсіз қара жолдың үстінен фар салған жарық коридормен қосаяқ, тышқан шоқаңдарап тұра қашты. Көзі жап-жасыл жапалақ қалбаң етіп, үн-тұнсіз қараңғылыққа сұңғіп кетті.

Мәрзияның тұла бойы тітіркенгендей болды.

* * *

Машинаның жарығы біресе шаншылып төмен түсіп, біресе тік аспанға шапшып, үн қараңғылығын отты қанжардай тілгілеп келеді. Бір кезде қараңғыдан ағарандаган шатыр-палаткалар шыға келді. Қараң-құраң адамдар көрінді. Машинаның моторы өшті, шамы сөнген жоқ. Кабинаның есігі ашылып, Тимофей Петрович түсे бергенде біреу гитарамен құттықтау маршын ойнады. Ал кабинадан Мәрзия шыға бергенде гитараның шегі кенет үзіліп кеткендей баж етіп барып, үні өшті.

- Эй, Әділ, есінен танып қалдың ба? Неге ойнамайсың қарындастың құрметіне құттықтау маршын, - деп біреу ренжіп жатыр.

- Кім еkenін білмей жатып қиын шыгар? Амансыз ба, қарында.

- Сәламатсыздар ма, - деді қыз ала қараңғыда кімдер тұрганын ажырата алмай қысылып, ұп-ұзын біреу имиіп тұрып, көздері ежірейіп, келген мейманнның балтырына қадалды да қалды. Соны сезген Мәрзия юбкасының етегін төмен тартқылады. Әлгі ұзын тұраның ұятсыз көзқарасын анғарған гитаршы жігіт оны бүйірінен тұртіп кеп қалды. Анау сонда барып өзінің ерсілігін сезіп: - Қойдым, қойдым, Әдеке, - деп қолын кеудесіне апарып, кешірім өтінгендей болды.

- Ал, танысып қойындар: Молдабекова Мәрзия Ақановна, - деді Тимофей Петрович. - Біздің шағын табордың жаңа мүшесі. Коллектор.

Қолын ең алдымен ұзын тұра ұсынды.

- Аманқұл Ақырапов.

Аманқұлдың саусақтары сидиган, тобылғы қамышының сабындағы қатты екен. Мәрзияның қолын босатпай біразға дейін тұрып алды. Тіпті сүқ саусақымен Мәрзияның жұмсақ жып-жылы алақанын жыбырлатып, қыттықтағысы келе ме.

«Ұятсыз», - деді ішінен Мәрзия, қолын жұлқи тартып алып.

- Өділ,-деді гитаршы. Мұнықі дос пейіл, ашық алақан екен.

Әріректе екі қолын артына ұстап, қақырынып тұрған қартаңдау кісі жақындалмай-ақ:

- Амансың ба, қарағым, - деп шоқша сақалды иегін көтерді.

- Сен осы Сүнгідегі Ақанның қызы болдың ба сонда?

- Иә.

- Е-е. Өкең қалай, аман ба? Күйлі ме шал?

- Шүкір, жаман емес.

- Өкеңнің орнын басайын деген екенсің ғой. Өкеңнен қалған тірлік қой бұл. Жөн-жөн.

Мәрзия бұл кісінің шын айтып тұрғанын, яки мысқылдан тұрғанын түсіне алмады. Әйтеуір, жәкесін танитын адам бол шықты. Оған қыз қуанып қалды. Бейтаныс жерде әкендей білетін біреудің болғаны да жақсы.

- А как же, - деді ұзынтура Аманқұл. - Айталақ, ауылда: шопанның қызы шопанның таяғына мұрагер. Құдай біледі, мына Сарысу ауданында шопандар тойында өз көзіммен көрдім. Ал енді геологтың қызы геолог болады.

- Қайдағы геолог,- деді қартаң кісі шырт түкіріп, - мұның әкесі де мен сияқты қара жұмысшы болған.

Машинаның фарына жарқырауық зауза қоңыз тарс ете қалды. Майды шыбын-шіркей, көбелек, маса дегендерің үйпатауды болды.

Көлбақалар біріне-бірі кезек бермей бақылдасып жатыр. Соған қарағанда бұл маңда қара су болғаны. Аулақта бір құрбақа құрылдап отыр. Жалғызырап жылаганы ма, кім білсін. Масалар ызындалп жүр. Мәрзия бір масаның оң балтырына келіп қадалып, шағып жатқанын сезді. Бірақ мына кісілердің көзінше сыр бергісі келмей, еңкейген жоқ. Ақырын білдірмей сол аяғымен оң аяғының балтырын сипалады. «Шалбар киіп алмаса, юбкамен жүретін жер емес екен.

Қартаң кісі тамызық тұтатып, от жага бастады. Мосыға шай қойды.

- Жарайсың, Таласбайым, жарайсың, шалым, - деді ұзынтура Аманқұл.

Әкесіндей адамды көзін бақырайтып қойып: «жарайсың, Таласбайым» деп атын атағаны Мәрзияға ерсі көрінді.

Қу шыбықтар шатырлап, қап-қараңғы аспанды бүрғылап тесіп өтіп кеткісі келгендей жоғарыға үшқындар көтеріліп, көп ұзамай өшіп қалып жатты. Өлерінде болар-болмас тұтінге айналып, белгісіз зым-зия бол кетеді.

Машинаның жарығын сөндіріп қойған соң сол жақтың қараңғылығы тым қоюланып, түнектің өзіне жан кіріп, бояуы тым қалындалп бара жатқандай көрінді. Көбелек, маса біткен енді шәүтім ілген отты айналышқтай бастады. Бірақ оған фарға үймелеп қонғандағыдай емес қашқақтап, шыр көбелек, билеп жүр.

Шайды бесеуі далада отырып ішті. Үлкен палатканың маңдайшасына қос қол фонар іліп қойды. Көбелек биі енді соған ауысты. Орталарындағы жалғыз қырлы стаканды Мәрзияға берді. Өзгелері темір кружкадан үрлей-үрлей сораптап отыр. Аманқұл қипақтап, Тимофей Петровичке жалтақ-жалтақ қарайды. Соны сезген бастық:

Жарайды, ақыр-тақыры болсын. Бір жартылық ала келіп ем, біреу-ақ. Содан соң бұл арадан көшкенше, - сухой закон. Баста! - деді.

- Қарындастың келу құрметіне,- деп қуанды Аманқұл. Шайдан босаған кружкаларға арақтың құйылған дыбысы құлқ-құлқетіп естіледі.

- Қарындасқа ше? - деді Аманқұл.

- Мен ішпеймін гой,- деп Мәрзияның даусы «соны да білмейсің бе әлі күнгө дейін» деп таңғалғандай шықты.

- Таныстық үшін де, - деп қыылды Аманқұл.

- Мәрзияға берілмейді,-деп тыйды әңгімені Тимофей Петрович.

- Мына стаканмен алсаңыздаршы,-деп қызы ыдысында қалған шайды төге беріп еді, Аманқұл.

Жоқ, кружкамен дәмдірек болады. Кел, қарындас, тым болмаса шайынмен соғыстыр, - деп қолын созып үмтыта түсті.

Таласбай қарт кружкасын шайдан босатқан жоқ. «Иманды шал шыгарсың» деп қойды Мәрзия. Уш адамға бір жартылық жұмырға жүқта болмаған, үшесі де түк көрмегендей, ауыздарын алақандарымен суртті де қойды.

Содан соң Әділ гитарын алып қаңтырлата бастады. Әуелі құлаққа бұл қаңтыр-күнгір мазасыз тиғенмен, әуен бірте-бірте әуезденіп, мына түнмен үндес бір қоңыр күмбірге ауысты. Жоғарғы жуан шекке жеткенде өзгеше бір діріл қанатын тынбай қағып тұрып алды.

Бесеуі де үнсіз. Бағанағы бұлт сөгіле бастаган сияқты, түнеріп келіп-келіп ақыры жаумай кетті. Ойдым-ойдымнан жүлдыздар жымындариды.

Тимофей Петрович аршамен тісін шұқылап отыр: «Так... Ертең екінші бүрғылау машинасының сынған тісін алмастыру керек. Запас тіс аз. Тас қатты. Тіс шыдамайды. Бүйтіе берсе әлі бұл арадан табылмаған кеннің құнын қазір-ақ жеп қоярмыз. Так... Бұл Тасауыздың қорын анықтасақ, Көкжонға қарай

жылыштармыз. Қыста тағы да Нәртастың ескі қыстағын паналаймыз ғой. Отын дайындау керек. Қыс киімнің қамы бар. Иә. Тағы бір жаз өте шығады. Қаратаяуың жыл соңынан жылды қылғытып жатыр. Жас болса келіп қалды. Безруков құсан, қалаға тұрақтап, кітап жазуға кірісер ме еді. Бірақ ол қолдан келмейді. Болмаса мына қыздың әкесі Ақан құсан таудың бір қуысын мекендей, кәрі басты қаңғырта бермей, тыныш табу керек пе? Түйетауық асырап дегендей... Айтпақшы, бұл қызыға арнаулы киім беру керек. Тас басып, тау кезетін адамға лайық емес үстіндегісі. Маса да талап қояр. Мына екі аш қасқырдың ортасына бір бағлан қозыны бекер әкеп қостым ба? Шалды қойши, ол намаз оқитын адам. Өзім бармын ғой, бас-көз болармын».

Тісін шүқып отырған аршаның түқылын түкіріп таstadtы.

Аманқұл көзін жұмып, шылым шегіп отыр: «Сараң неме, бір-ақ жартылық әкелуін. Ақшасы жетпеді ме? Мыш-мыш теңге алады, қайда жібереді? Әлде пенсияға шығуға дайындалып, кассаға басып жатыр ма? Пенсияға кетсе, соңына мені ұсынып та кетпейді ғой бұл сараң. Ұсынбаса, жаналақай! Егерім, Жарас уәдесіне жетсе, құдай ондап Нәртас кенішінің бір жеріне қызметке ауыссам, тау кезіп, далада түнеп жүргенде қояр едім. Жат жарылқамас, өзің өзекке тепсе де өлтірмес. Жарас аман болсын. Қайтсін, о да ретін келтіре алмай жүр ғой. Кеніштің бір жеріне түяғыміліксе, ар жағын көрер едім. Әйтеуір, машинасы бар қызметтисе... Үй ішіңенbezіп, ішкенің ірің, жегенің -желім болып жүргенің. Тимофеј өз орнына мына маскүнемді ұсынатын шығар. Мұның менен несі артық? Гитартартатыны ма? Қазірде үздіге қалыпты. Тартысы өзгеше. Мына қыза өзеуреп отыр ғой. Оны әлі көрерміз. Аманқұлдан анау-мынау әйел баласы оңай құтылып көрген емес. Періште болса, осындағы жерге өз аяғымен келе ме? Бір құдай айдан, бір құдай жетелесе де қыз баласы аттап басатын жер емес. Анда-санда алыс қаладағы бәйбішеге салпақтап барып жүргенше, аяқ ылау

жақыннан табылып, жақсы болған шығар. Араққа ақшаңды аяғаныңмен қыз ала келгенің үшін рахмет. Қу тіzenі құшақтап қаңсып жүргенімізді сезіп, әдейі алып келген шығарсын, Тимофеј. Бірақ мына гитаршы...

Таласбай қартсәл шегіншектеп жамбастап жатыр. Алғашқынан тізіп алған таспиги қолында. Бір-бірлеп, қой санағандай әрқайсыныңарқасынан сипалап жөнелтіп жатыр: «Бұл Ақан өзі орыс мінезділеу еді, әлі солай екен ғой. Әйтпесе, қызын айдалаға, кілең еркектің ішіне жібере ме? Құдай, тәуба, тәуба! Біз де ұл өсіріп, қыз өсіріп отырмыз. Айтпақшы, ауылға бір барып үйді көріп қайту керек еді-ау. Кемпір байғұс қынқылсыңқылы көбейінкіреп жүр еді. Ол қандай? Келін биені қақтап сауып, құлышын жарытпай жүр ме? Қартайғанда ақша табам деп, елден безіп, тау кезіп кеткенімді ерсі көретін ақсақал, көксақал ағайын көп. Осы жұмыстық қойсам ба екен? Мына қыз келді ғой, менің орныма істей тұрап. Сұранып, үйге барайын».

Әділ шектен қолын тартып алып, шілде қоңыздың шырылына құлақ түргендей, біраз анырайып қалды да, алты шекке бес саусақты қайта салды: «Қош келдің, қарындаң. Байқаймын, сені романтика айдал келді ғой. Сен тегін емес шығарсың. Әлі-ақ жалығып жүрмесен. Мұнда кино жоқ, театр жоқ. Тіпті көрші шопандар ауылына жылына бірер рет келетін облыстық филармонияның әртістері де маңайламайды бізді. Біздің әншілеріміз мына шілдеқоңыздар, көлбақа мен шөлбақалар. Қала берсе, байғыз. Шырганақтағы қырғауылдың қораздары. Бұларсаған ұнауы да мүмкін. Сені қайдам, өзіме ұнайды. Бұл өмірдің өз қызығы көп. Көре білген кісіге, әрине. Көкірегінде саңылау болса көресің. Әйтпесе, мына Аманқұл құсап сарыуайыммен сарнап қуніренесің. Айтпақшы, осы ұзынтура неге саған өзеуреп, тышқан інінің аузында отырган мысық құсап тесіліп қалған. Сорлының әйел баласын көрсө әүкесі салбырап қоя береді. Алқымын қарашы, әбжыланнның тамағындағы ісініп бара жатқанын. Өліп отыр. Бұл әлі сенің

қойныңа қол жүгіртпей қоймас. Тұлқінің қызылындағы бас-аяғың әп-әдемі бала екенсің, жайың қалай болар екен? Ұзынтура ағандан сақтан. Мұның ішінде жыртқыш бұғып жатыр. Соның бас көтеруінен сақтан, қарындас. Ал менен қорықпа... Ал менен қорықпа...

Мәрзия енді балтырын масадан қорығанын жасырғанды қойды. Алақанымен сабалап отыр. Алақанына бірер тойған маса ілініп, қан жұғып та қалды: «Гитар бары, гитаршы бары қандай жақсы. Музыканың құдіреті осындаі оқшауда білінеді екен-ау. Мынау неткен наз, неткен жүргегінде дірілдетер дыбыс. Бұл жігіт мұндаі өнерімен неге әртіс боп кетпеген. Мұрты сәл ересек етіп көрсетеді екен. Шашының бұйра толқыны қандай жарасымды. Дәл мандай тұсынан бір тобы ағарғаны несі? Нышан-ау, сірә. Нышаны бар адамдар бақытты болады деуші еді апам. Көздері зәрсіз екен. Адал жанды адамдардың жанары осындаі аялы болатын шығар. Рас, тістері ұсақтау, сирек екен. Құлгені жақсы, бірақ тістері бұзынқырап түр. Тіс салдырып, жөндептіп алса болмай ма? Бойы да бар екен. Рас, ұзынтурадай емес. Ұынтураның алқымы ісік пе? Біздің үйдегі түйетауықтың қоразының тұмсығындаі салбырап кетеді екен. Қарағанының қорқауын ше. Ұятсыз. Айтпақшы, мен қайда жатар екем? Кілең еркектің ортасында жалғыз қалғаным қалай? Тимофей ағай шынымен мені мұнда ойланбай алып келді ме? Біртүңлікте бұлармен қалай жатарсың? Тоба. Менікі де балалық екен-ау. Қөрмеген, білмеген жерге қалай келіп қалдым. Қой, таң атысымен, Тимофей ағайға үйге апарып тастадейін...»

Әділ осымен біттім дегендегі гитардың алты шегін қабат ала дар еткізіп бір қақты да тоқтады. Осқырынып ат осқырды. Сөйтсе, қаранғыдан көрінбегені болмаса бұлардың турындағы өзекте ат арқандаулы екен. Жандарында жылқы баласының жүргені Мәрзияға медеу болды. Айдалада, қарақапастың тұтқынында, бөтен адамдардың ортасында

жатырқау көнілмен алабұртып отырғанда жылқы баласы оған: «Мұнда да ел бар, елегізбей», - дегендей еді.

Гитардың үні өшкен соң, төменгі сай табанынан судың сылдырап аққаны, бақалардың шуылы, шырганақ жынысындағы қырғауылдың шақырганы анық естілді. Қырғауыл қораз, сірәмекенін іздеп әлек. Мекені күндіз бір мейірімсіз мергеннің оғына ілінді ме, әлде бәлсіне ме, қоразға үн қатпайды. Қазір шырганақтың дәні піскен кез, құстың зары қу тамақтың қамынан басқарақ болса керек. Қосағына жете алмай, ынтық сезім үйқыға да қонақтатпай, үздігіп-үздігіп қақылықтайды.

Ал шілдеқоңыздың назы әлгідегі гитар сөзінің жалғасы сияқты. Ыстық сезім, аңсар сағыныштың әсем сазын сөзбен емес, не музыка тілімен, не түнгі шек-шек, яки шілдеқоңыз тілімен жеткізу орынды сияқты.

Үлкен палаткада үш адам, ал кішісінде Тимофей Петрович жеке жатады екен.

- Ертең саған өз алдыңа жеке отау тігеміз. Бүгін мына аспан шатырдың астында үйықтап шық. Қаласаң, менің палаткама жат. Мен далага жата берейін, - деді Тимофей Петрович Мәрзияға.

Мәрзия даланы таңсық көрді. Оған жаңа қап-төсек берілді. Қап-төсектің астына қамыстардан төселді. Мәрзия қап-төсектің ішіне кіріп кетті.

- Ал енді бет-аузыңды маса жеп қоймасын, мә, мына дәкемен орап ал. Қайырлы тұн! - деп Тимофей өз төсегіне кетті.

Ана үшеуі үлкен шатырдың ішінде көпке дейін күнкіл-күнкіл сөйлесіп, кейде күліп қойып жатыр. Әсіресе Аманқұлдың күлкісі барылданқырап қатты шығады.

«Мен туралы бірдене деп жатыр-ау, онбаған».

Шалқасынан жатқан Мәрзия, бетіндегі дәкені ысырып қойып, аспанга қарады. Бағанағы ойдым-оидым бұлттар ыдырап кетіпті. Жұлдыздар самаладай самсал тұр. Біріне-бірі жанасып кетіп, содан жez қоңыраудың сыңғыры шығып

жатқандай. Немесе, аспан толы керуен көшкендей, әртайлақтың мойнында бір-бір мыс қоңырау.

- Айналайын, аспан, - деп қубірледі Мәрзия, - неткен ғажайыпсың. Неткен жұмбақсың. Не сиқыр мынау. Не күй мынау!

Жаутаң көз жұлдыздар Мәрзияға жамырай қарап:

- Ұйықта, жердің перзенті. Сен аспандагы бізге қызықсан, біз жердегі саған қызығамыз. Жерде өмір сұру қандай бақыт. Ұйықта, - дейді.

Жұлдыздар жерге жете алмай мұнайып, көздері жаутаңдап тұратын да сияқты. Ал егер ұлы жазушы Андерсенге сенсек, су перісінің қыздары - перизаттар адамға ғашық болады екен. Ал адамдар пері тілін түсінбей, перизаттың ғашығын үқпай, өзінің топастығына басатын көрінеді. Адамға деген махабbat тілсіз, түсініксіз болғаннан соң бишара перизаттар денесі мұхит бетіндеғі ақ көбікке айналып, рухы аспанға ұшып кететін көрінеді.

Қайран махаббаттың бейкүнә, ақ періште құрбандаres. Аспандағы жұлдыздар солар шығар. Бір кезде ұшып кетіп, қайтадан жерге жете алмай жанарын жәудір мұн шалып, жаутаң-жаутаң қарауы содан шығар.

Мәрзия көзі ілініп, әдемі тұс көріп, ұйықтап бара жатып, шошып оянды. Бүйірінен біреу тұртқіп кеп қалғандай болды. Тағы датұртқіп кеп жіберді. Қыздыңдаусы шығып кетті. Ұйқысы сақ Тимофей:

- Не болды? - деді іштен дауыстап.
- Біреу... - деді Мәрзия не айтарын білмей қорқып. Тимофей Петрович палатканың есігін ысырып сыртқа шықты.

- Ешкім жоқ қой.

- Қайдам, біреу бүйірімнен тұрткілей береді.

«Жігіттердің біреуі ақымақтық жасап жүр ме?» - деп үлкенпалатканы барып көріп еді, ондағы үшеу сілесі қатып, қорылдаап ұйықтап жатыр.

- Анықтұртті ме? Түсің шығар?

- Жоқ, анық.

- Е-е, білдім-білдім! - деп Тимофей Петрович балаша мәз болып күлді дейсін.

- Ол не, Тимофей Петрович? - деп Мәрзия аң-таң.

- Құрбақа той, кәдімгі құрбақа, жаба. Мына қап-төсегіңе масалар қонады. Құрбақа секіріп соларды ұстап жейді. Масалар сені жегісі келеді, ал құрбақа оларды қақшып отыр. О, қуларым, е!

Айтса айтқанда, құрбақалар тарбан-тарбаң секіріп жүр.

- Қой, бұлар саған маза бермес. Сен палаткаға көш. Мен сыртқа ауысайын. О баста-ақ айтып едім - көнбедің. Көрдің бе енді.

Сырттан гөрі палатканың іші көнілсіздеу көрінді. Жаутаң көз жұлдыздар тасаланған. Маса аулағыш құрбақалар мұнда келе алмас. Үлкен палатка жақтан қорыл естілді. Сірә, ұзынтура Аманқұл болар. «Гитаршының олай үйиқтауы мүмкін емес, деді Мәрзия өзін-өзі сендерігісі келіп. – Музыкақұмар адамнан өрескел ешнәрсе шықпаса керек. Ояуында гитардан ғажайып күй төгіп, үйиқтағанда қорылдаса - қисынсыз келгені той. Гитар үнімен үйиқдағы қорыл. Қисынсыз. Жоқ, бұл ұзынтура болуға тиіс. Мысалы, жұлдыздар сыңғырлайды, олар қорылдауы мүмкін емес қой. Ендеше гитаршы жігіттіңде қорылдауы мүмкін емес».

Қыз тағы да үйиқтап кетті. Тау іші, таза ауадағы үйқы да таза. Онда көретін түс те өзгеше, өзгеге ұқсамас. Қыз түсінде ақ тайлақты көрді. Ол аспанда ұшып жүр екен. Мойныңдағы жез қоныраудың үні гитардың үніне ұқсас. Қыз сол ақ тайлаққа жетпек болып ұшқысы келеді. Бірақ қанатсыз жаратылған пенде қайдан ұшады. Эйтседе жерден едәуір көтеріліп, су түбінен жоғары тіп-тік ұмтылып шыққан сияқты әрекет. Едәуір-ак көтерілген. Астыға қараса аңғар-аңғар, арса-арса таулар, үстіге қараса көкпеңбек аспан, ақ тайлақ тым алыстап кеткен, жez

қоңырау Үні болар-болмас талып естілер. Қыз оған жете алар емес. Үшарын ұшып алып, енді жерге қайтатұсуге қорқады. Ақтайлақ алыс, жер қорқынышты. Бірте-бірте төмендей береді. Жер тегіс емес. Шыңырау шатқал. Түбінде айдаһардай бүктетіліп, ақ су арқырап ағып жатыр. Шатқалға құламасам екен деп жазық жерге түсуге тырысады. Құлап бара жатқанымды ақтайлақ көрсе шауып келіп, құтқарар-ау деген үміт үзілмес. Енді кеттім-ау дегенде ышқынып оянып кетті.

Тып-тыныш. Тек көрші палатқадан қорыл естіледі. «Жок, жоқ, мүмкін емес», - дейді Мәрзия.

* * *

Содан бері бір айдың жүзі болған. Жаз болса да беткейдегі шөп қурап, жабайы жүзім мен жабайы шие төгіліп, төгілмегені тырбық бұтада қақталып, қара мейіз құсан қатып қалған. Оны кекіліктер шоқып, азық етер. Барлау жүргізіліп жатқан Тасауыз шатқалында кекілік көп. Аздап Таласбай қарт болмаса, тастан тасқа секіріп құс аулауға басқаларының зауқы жоқ. Таласбай таудың тарғыл құсын өзге аңшылар құсан мылтықпен ауламайды, тұзақ құрып ұстайды. Қызыл аттың қүйрыйынан қыл суыртпақтап, содан тұзақ жасап, жабайы шиенің түбіне құрып қояды. Бірді-екілі кекілік соған-ақ түсіп қалады.

Бүгін Таласбай қарт жоқ. Кемпірі қатты ауырып жатыр деген хабар жетіп, дереу Байқадам жағындағы ауылына сүйт жүріпкеткен. Тимофей Петрович Нәртастағы геология-барлау партиясында бір шаруамен жүр.

Ұзынтура Аманқұл бұлармен қоштасқалы бір аптадай болып қалды. Жаңатас кеніші бас инженерінің орынбасары болып қызметі өсіп кетті. Кетерінде «жолаяқ» жасады. Біртосттан кейін-ақ қызып қалған Әділ:

- Әй, сен геологсың, сонда қалай тау-кен жұмысына алады сені, - деп қойып қалды.

- Е, сен осы әлі баласың, Әділ, - деп ырсиды Аманқұл. - Қалауынтаңса қар жанады. Негыласың, қаңғыбас өмір, қош енді! Алып жіберейік сол үшін!

- Алып жіберейік, - деп Әділ де мешел құйрығымен жылжып, алға талпынып-талпынып қойды.- Сен бар ғой, Аманқұл, ұмытпа бізді. Бәлкім, мені жұмысқа аларсың. Ақыры геолог кениш жұмысына жарай береді еken гой...

Сөйтіп, бұлар Аманқұлды шығарып салған.

Сонымен, Тасауыздың шатқалындағы жыра қазған жерге Әділ мен Мәрзия ғана шығып еді. Палатка тұрган жерден бір шақырымдай жоғарыда күнгей беттен барлау жұмысы жүргізіліп жатыр. Оған жер қазатын машина шыға алмайды. Бұрғылау станогін қою және қиын.

Жерді қолмен қазу керек. Аралығы он-он бес метр атыздар қазып, әр терендіктің тастарынан бірер кесек алып, жеке-жеке таңбалап қаттап, қапшыққа салып арқалап алып қайту бар жұмыс осы.

Kісі бойы келетін шұңқырдың ішінде Әділ тұр. Қыртыс қатты. Терендеген сайын тастақ. Қайла шақ-шақ етеді. Шұңқырдың қаракөленке түбінен от жарқылдайды. Еңкейіп кесек тасты алып, ары-бері аударып қарап, жиекке лақтырады.

- Ал, қызым, - дейді Мәрзияға. - Жазып қой. Галенит. Иә, галениттің нағыз өзі. Көрдің бе жылтыраган нүктелерді. Былай қарасаң, кәдімгі тас. Бірақ галенит.

- Галениттің не еді? - деп Мәрзия әлті кесекті алып топырағын сүрте бастайды.

- Сен қыз үйтіп кесір сөз айтпа. Жалпы тас атаулыға тіл тигізуге болмайды. Оны әлгі Омар Қайым айтқан:

Месяца месяцами сменялись до нас,
Мудрецы мудрецами сменялись до нас.

Эти мертвые камни у нас пол ногами
Прежде были зрачками пленительных глаз.

Солай, қызым. Енди бір жүз жылдан кейін, яки екі жүз жылдан кейін сенің анау танадай екі қозің ана қолындағы тас құсап қалмасын қайдан білесің. Сондықтан тас, топырақ атаулыға құрметпен қарau керек. Бірақ мың жыл оқысаң да сенен геолог шықпайды. Тас тергеніңе бір ай болды. Сонда да есіңе сақтай алмайсың. Айтпап па едім сан рет, галенит - қорғасын деп.

- Е, құдай, қорғасын де. Ал біз фосфорит іздең жүрген жоқпыш ба? Галенитті жүк қылып арқалап қайтеміз?

- Сен айтқанды істе. Мүмкін, сол қорғасынның қасында фосфорит бар шығар, қайдан білдің.

- Е, бар болса, - бар демейсің бе?

- Оны лаборатория анықтайды.

Өзім анықтай алмаймын де. Жарайсың, геологім. Галенит, халькафирит, ферит, доломит, фосфорит... Әділ деймін. Егерде мына сен түрған шұңқырдан ат басындаі алтын шыға келсе қайтер едің?

- Ондай керемет тек түстеге ғана болады.

- Айталақ табыла қалса ше?

Несі бар, жағаға лақтырып тастар едім де: жаз, «аурум» дередім.

Ал сонда мен алтынды қақшып алып, сені басынча мына қүрекпен бір қойып қылжитып, қашып кетсем қайтесің?

Несі бар, жата берем, мұрде қазулы. Бірақ сен көме кет. Әйтпесе, анау жүрген құзғын шоқып қорлайды ғой. Бірақ сен мені ат басындаі алтынға бола өлтірмейсің. Оған қолын батпайды, білем. Сен жақсы қызысың.

- Алтын көрсө періште жолдан таяды дейді ғой.

- Демек, сен періштеден де жақсысың.

- Иә, өтірік айтасың, - деп Мәрзия өкпелеп қалғандай болды.

Әділ белуарына дейін жалаңаш. Басында мыжылған қамыс қалпағы бар. Денесі күнге әбден күйген, қолдан құйған қоладай. Қыздың беті тотығып, жеңсіз білегінің бір қабат терісі түлеп түсіп, күнге күйген. Басымнан күн өтпесін деп ақ орамалды алқымнан ала байлап қояды.

- Менің отірік айтқанымды қайдан білдің сен қыз?

- Білеміз ғой. «Біз де әркімді байқаймыз, тап бергеннен тайқаймыз. Шын асылы кез келсе, қайтіп басты шайқаймыз...» Сол айтқандай, бала емеспіз ғой, құдайға шукір.

- Ал сен маған әлі бала сияқтысың, қызыым.

Әділ шұңқырдан шықпақ болып ернеуге екі қолымен асылып көтеріле беріп еді, алақандары тайып кетті, қайта сырғып түсті. Сусыған топырақ ышқырына барып құйылды.

Әділдің шұңқыр түбіне құлап түскенін көріп, Мәрзия сықылықтап күліп алды.

- Қолыңды әкел.

Әділ күрек пен қайланы тепкішек етіп, бір қолымен ернеуден ұстап, бір қолын Мәрзияға созды. Қыздың қолы мұның алақанына көміліп көрінбей кетті. Әділ шұңқырға Мәрзияны түсіре жаздал, сыртқа әрен шықты. Әлде әдейі солай етті ме, әйтеуір тырмысып, Мәрзияны өзімен бірге құлата жаздал, көп әуреге салды.

Екеуі де алқына дем алып, біраз тұрып қалған. Неден алқынады? Шынымен шаршаған ба? Әлде жүргегі түскір басқа бір белгісіз сезіммен дүрсілдеп ала жөнелген бе?

Арада өткен бір айдың жүзінде бұлар бір-бірімен сыр алысып болғандай-ақ. Сөзбен емес, көзбен-ақ ұғынысар мезгіл жеткен. Көздері ұшырасып қалғанда жанарлар бір-біріне шақпақ тасша шағылысып, жарқыл-жүрқыл от шығып, лап ете жаздал барып қалар еді. Бұл сезімді әсіресе қыз жасыра алмай, балғын жас балқып кете жаздал, майыспай, сана салқынына өзін суарып жүрген.

Аманқұл оған көңілін білдіріп көріп еді, маңдайын тасқа соғып, тауы шағылып, ақыры үміт үзгендей болды. Әрі-беріден соң ақиқат жауығуга көшті. Мәрзиямен сәлемдеспейді де, сөйлеспейді де, «е, сен Қаражаннан да жаман болдың-ау», -дейді оған ішінен Мәрзия, - Қаражан байғұс ақ көңіл ғой, арсыз неме, қанша қорлап жатсан да, ұмытып кетіп, ертеңіне баяғы қылжақбас- тығына қайта басады. Ал мынауың нағыз жау. Бірақ сонысы да жөн. Арамызды ажыратып алғанымыз жақсы».

Ал Әділтүсініксіздеу болды. Қолқадасалмас, Аманқұл құсап тұн жамылып, қолын да сумандатпас, тілек те білдірмес. Тек кешкі бір сәттерде, тамақтан соң гитарын қолына алып, жүргегінді елжіретер, көзге жас әкелер қүйлер тартар. Содан да қызы бала сескенетін. Сол тұні бір сүмдыш болатында, сол тұні балалық дәуренімен қоштасатында бір желік, бір үрей алма-кезек бойын билеп, бір ысынып, бір суып, жан дүниесі өзімен-өзі алысып жатар. Бірақ тұн ұйқысын мазасыз түстер болмаса, Әділ келіп бөлгөн емес. Сол үлкен палаткада үш адам: «Таласбай, Аманқұл және Әділ. Тұні бойы сол баяғы қорыл. Үшеудің біреуі. Оны Мәрзия анық Аманқұл жексүрын» деп түйді.

* * *

- Баяғыда бір бай болыпты, - деді Мәрзия.
- Төрт құбыласы сай болыпты, - деді Әділ.
- Пожалуста, сен құлме, әйтпесе айтпаймын.
- Қойдым, қойдым, қызыым.
- Байдың жаз жайлauы Тасауыз деген жер екен.
- Е-е, өзіміздің осы Тасауыз болды ғой.
- Сен тында енді...
- Ал қойдым, қойдым.
- Байдың қойына бір арлан қасқыр шаба беріпті. Бай жігіттерін жинап, аңдып жүріп, ақыры бір күні әлгі арланды тірідей үстап алыпты.

- Так-так.
- Тірідей терісін сыпыртқызады.
- Ие?
- Жалаңаш қасқырды босатып қоя береді.
- Садизм. А-а, қойдым, айта бер.
- Жалаңаш қасқыр тәлтіректеп біраз жер жүріп барып өліп қалады.

- Әрине, өледі.

Бай басқа байлардай ақымақ болмаса керек, малының бәрін сатып, алтынға айналдырады. Бұрынғыларша айтқанда, бір шанаш алтын болады.

- Аз дүние емес.

- Аз дүние болмаса, бай содан айырылып қалады.

- Калайша?

- Алтынды үйде ұстауға болмайды. Түнде жалғыз өзі осы Тасауыздың бір жырасына апарып алтынды көмеді. Белгі болсын деп түнде ағараңдап жатқан бір қу бас сүйекті қойып кетеді. Арада біршама уақыт өткеннен соң әлгі бас сүйек жатқан жерді келіп қазады - алтын табылмайды. Сол төніректің бәрін түгелтінде - алтын табылмайды. Сол-сол екен, содан бері елу шақты жыл екен - алтын табылмайды.

- Жатқан шығар, - деді Әділ есінеп.

- Жатса табылар еді де. Алтын көшеді дейді гой. Ел айтады, байды жалаңаш қасқырдың жазыры ұрды деп. Айтпақшы, әлгі белгі етіп қойған қу сүйек сол арланның басы екен. Соның кесірі дейді.

- Сөз емес, - деді Әділ самарқау ғана. - Айталаңық, қу басты ерігіп келе жатқан біреу етігінің тұмсығымен теуіп кеп жіберді делік. Бір емес, екі-үш рет домалатып жіберді делік. Алтынның жатқан жерінен адасу деген содан басталады. Әйтпесе, алтын көшеді деген сөз бекер әншнейін.

- Ендеше, жұртоны көшіп кетті деп ойлайды, - деді Мәрзия.

* * *

- Жүр, қызыым, кішкене сусын ішіп, әлденіп алайық, - деді Әділ әлден уақыттан соң. Олар сусынды танертең төменде бұлақ басында қалдырып кетіп еді. Екеуі беткейден табанға түсіп, бір топ құба тал түбіндегі көгалды таңдалап алды. Алты қанат ақ отау сыйғандай ғана жап-жасыл аланқай еріксіз көз тартты. Әлі түяқ тимеген, тұнып түрған теңте гүл, иманжапырақ еken. Арғы шетінде алқынып су ағып жатыр. Шырғанақ пен итмұрын жыныс болып, жағаны тұтып алған. Арасы тола құс ұясы. Ала сауысқан бебеулеп, екі адамның келгенін бүкіл Тасауыз аң-құсына жария етіп, жар салып жүр. Құйтақандай зымырандар шырғанақ арасынан жылтың-жылтың көрініп, сауысқанның байбаламы рас па, жоқ па дегендей сығалап-сығалап қояды.

Аспанда ойдым-ойдым ұшпа бұлттар. Көлеңкесі бетінді сипап өте шығады да артынша құн жарқырап, қызған табаның аптабында жалын шарпиды.

- «Бұлттан шыққан құн ашы, жаман қатынның тілі аңы», - дейді Әділ көзін көлегейлеп аспанға қарап.

Мәрзия асыр салып, сәуірдегі қозы-лақтай шаттанып, шалғын сазда дәңгелене би билеп кете жаздал түрғанда көзіне көк арасынан ағараңдап қу бас көрінді. Әдемі аланқайдың ажарын бұзып түрғандай еken. Мәрзия оны шетке лақтырып тастамақшы болып, еңкейіп, үңгірейген көздің оппасынан ұстай бергенісол, ортан қолына сұғылған отты қанжар тұла бойын қақ тіліп өткендей болды да, көзінің алды жарқ етіп, лезде дүние қарауытып жүре берді. Жан даусы шыққан болар, Әділ шар еткен үннен шошып, бір-ақ қарғып қасына жетті.

- Қарақұрт!

Қу бастың оппасын өрмекшініңторындаш шілтертүтып қалған. Сол шырмаудан құтыла алмай қураған нешеме шыбын, көбелектің қанқалары әлі қалтырап түр. Ұын төккенге

талмаусырап қарақұрт бүрісіп қана, оппаның қуысында тығылып жатыр.

Ойланып тұрар жер емес, Әділ дереу Мәрзияның басын сүйеп, құрт шаққан ортан саусақты түбінен, көйлегін жыртып, шүберекпен тарс байлап тастады да, жамбас қалтасында жүретін алмас ұстаралардың біреуін қағаз қынабынан тез шыгарып, болар-болмас қан шығып, нүкте бол түрған жерді шертіп жіберді. Қарақошқыл қан бүрк ете қалды. Әділ қыздың саусағын аузына салып, солқылдата сорып, тұз-кермек татыған қанды қайта-қайта түкіріп тастады. Саусақты түбінен саумалап, тағы да сорды. Қыздың қуқыл жүзіне қайтадан қан жүгірейін деді. Әділ енді жан қалтасынан шишақпақ алып, екі шидің басын жараның аузына қысып ұстап тұрып, келесі шиді тұтатып алып, саусақтың басын быж-быж еткізіп, күйдірді де түбіндегі шүберегін шешті.

Әділ, сірә, арақты шеккі көрмейтін. Бүгін де бір шөлмекті ала шығып еді, енді соным ақыл болған еken деді. Қырлы рөмкеге дәсерлете құйды да, қызға:

- Ішіп жібер! - деді. Анау басын шайқап еді:

Өлгің келмесе, іш! - деп бүйирды. - Уды қайтарады.

Әлгінде саусағының үшінен кірген қанжар енді өнешінен кіргендей болды да, іші-бауырын өртеп жүре берді. Әділ қызды құба талдың көлеңкесіне жатқызып қойды да, шөлмектен өзі де бір құйып алып, тартып жіберді.

Әлден уақыттан кейін Мәрзия басын көтерді. Мастығы тарап, басы зіл-батпан болып қалған адамдай мен-зен ҳалде.

- Ағатай-ай, енді мен шынымен өлмес пе екем? - деді.

- Өлмейсің. Енді қайта сен ауырмайтын асыл жанды боласын, - деп күлді Әділ. - Қарақұрт шаққан адамға ауру жоламайды.

- Жоламаганы құрысын, өліп қала жаздадым той аяқ астынан. Әсіресе әке-шешеме обал болатын еді де. - Мәрзияның даусында әлі діріл бар. Аурудан түрғандай, - Ағатай, мен сізге

өле-өлгенше ризамын. Ажалдан алып қалдыңыз той. Апыр-ай, пәле қайда, аяқ астында деген осы екен-ау. Сіз болмағанда...

* * *

Арғы беттен кекіліктің мекіші қақылықтап ала жөнелді. Сірә, балапандарын шақырып жатқан болар. Бала кекілік жұмыртқа жарып, жарық дүниеге көзін ашқаннан-ақ сақ туады. Тарғыл тастың тағысын андушы көп. Бірақ балапандар кейде тобылғы мен таушиені қуалай жайылып, жем қызығымен жау көзіне шалынар ұзаққа кетіп қалады. Ана кекілік содан да сабырсызданып, бебеу қағады.

Әділ Мәрзияныңғыш көргендей оғансұқтанакөп қарады. Енді қыздың жүзіне қан ойнап, нұрланып бара жатыр еді. Сұлулық атаулы дәл қазір соның дидарына келіп ұялағандай, шапақ табы сезіледі. Әділ оның қаралып шаққан саусағын ұстап көрді, ісігі қайтқан, ұшына қан қатқан, күйген күкірттің орны сартап. Енді бір сәтте саусақ жайына қалып, қыздың жалаң білегін сипалап отыр екен. Күнсіген қозықүйрықтың қабығындағы атлас жылтыр, бірақ кеберсулі, таудың күні күйдіріп, қоңырайған ақ білек. Қыз Әділдің бұл оқыс мінезінен секемденгендей, қолын тартып көріп еді, жігіт айырылар ниеттаныта қоймады. Бұрын мұндаібы жоқ-ты. Бұрын дәл осындағы отырысты қыздыңөзі қиялдаған. Сол қиял шындыққа айналғанда бойын үрей шалықтайын деді. Кенет қатты қорыққандай қолын жұлқи тартты. Бірақ әлуетті тұтамнан құтылмақ жоқ. Қайта Әділ ту сыртынан, аш белінен қапсыра құшақтап, өзеуреп өзіне тарта берді. Бір мезгіл белін босатқан қол енді мойнына оралды да, қыздың нұры шалқыған бетін бері қаратып, шоқтай ерніне ернін төндіре тұншықтырып жіберді. Мәрзия демі бітіп бара жатып, ауга түскен балықтай бұлқынып басын әрең босатып, аузымен ауа қармады. Сол-ақ екен, қайта тұншықты. Бұл жолы жігіт шоқ еріннен ұзақ сүйді. Қыз әлі де бұлқынып қалып, бұлқынып қалып басылды.

Бірауық қыз көзін ашып еді, көкпенбек аспанды көрді. Көз үшінда жez қоңыраулы ақтайлақ теңселіп, әткеншек ойнап тұр екен. Соның ырғағына сай астындағы жер де алтыбақанша аунақшып барады. Бала күнінде көгалда өзінен-өзі шыркөбелек айналып-айналып барып құлағанда жер осылайша аунақшитын. Содан жүргегі лоблып, басы айналып біраз жататын.

Көзін тағы да ашып қалып еді, көкпенбек аспан өлі тұр. Жez қоңыраулы ақ тайлақ көрінбейді. Жер аунақшығанын қойған. Кекілік балапандарын шақырып қақылықтайды. Әділ папирос сорып отыр. Ақырын тұрып, юбканың етегін тізесіне тартқылады. Кофтасының түмесін салып, қос қолымен шашын жөндеді. Юбкасының етегін қақылады. Тенге гүлдің жап-жасыл жапырақтарына ілініп, күн сәулесімен ойнаған бірер түйір лалға көзі тұсті. Көктемнен адасып қалып қойған бірер жетім қызғалдақтай жаутаң қағып дір-дір етеді. Жап-жасыл тенге гүл, қып-қызыл лал. Лал...

Енді сен менің әйелімсің, - деді Әділ. Даусы өзгерген жоқ. Сол үйреншікті:

- «Жазып қой, галенит», - дегендегісіндей бір сыйырғы, дірілсіз үн.

«Шынымен осы-ак па? Жez қоңыраулы ақ тайлақ қайда? Музыка қайда? Қалайша бәрі қарабайыр?»

Шырғанақты тоғайдан көкек сұңқылладады. Әлдебір қауіп төніп келе жатқанын тау-тасқа жария еткісі келгендей сауысқанның жағытынбады. Тырбық аршадағы өрмекшінің жібі күнге шағылысып күмістей жалтырайды. Өрмекшінің торының ортында ақсары ала көбелектің қаңқасы қалтырайды. Мәрзия аузының кермек татығанын байқады. Өзінің көзінен жас парлап жы- лап отырғанын соңда сезді.

Кекілік қақылықтады.

Мәрзия таңдайы кеуіп, қатты шөлдегенін енді сезді. Төменнен су сыйдыры естілді.

* * *

Ермек алты айға толғанда екеуі ажырасты. Сотқа барған жоқ. Екеуінің неке қуәлігі де жоқ еді ғой. Әділ ішіп кетті. Нәртас геологиялық барлау партиясынан жұмыстан шығып, Бетбақтыңбір түкпіріне басқа партиямен кетіп қалды. Кетерде баласын қолына алып, құдды ғылымға беймәлім жаңа бір жәндіктің баласын көріп тұргандай басын шайқап, көп тұрды да, қайтадан бесігіне жатқызды. Шамаданын алып босағадан аттай берді. Шығып бара жатып балағатағы қарады. Нәресте әкесіне ыржып езу тартып құлді де қойды. Тұған әкесі мұлде кетіп бара жатқанымен ісі жоқ.

Әділ Мәрзияға:

- «Қош, - деді. Баяғы үн. «Жазып қой, галенит» дегендегідей. - Менімен бақытты бола алмайсың. - Сөйтті де теңселе басып шығып жүре берді.

Жалпылдақ қара қоға жаққандай жарқ етіп жанып, жалп етіп өше қойған махаббат болды бұл. Өшкен оттың тым болмаса құліндей де жылу жоқ. Бір жасудай шоқ қалса, тамызықтап қайта тұтатар қүш Мәрзиядан табылар ма еді, бірақ Әділ жауын астында қалған су кәшектей бықси берді.

Мәрзия баланы перзентханаға өткізбекші болып еді. Ары ойлап, бері ойлап, беттің арын белбеу ге түйіп, елдегі әкешешесіне апарып тастауды жөн көрді. Енди міне, сол Ермекті төркінінің қолына қалдырып Нәртасқа қайтып келе жатқан беті. Алдында бейтаныс жігіт тұр. Әлгінде автобус оқыстап тоқтағанда алдына құлай жаздал, тартынған бөтен жан. Екеуі де сол бір күтпеген жайдан ыңғайсызданған. Мән бермей, елеусіз-ақ қалдыратын нәрсе. Сөйтсе де екеуінің де жан дүниесін бір шайқап өткен құйын жел сияқты.

Қаратаудың бауырын баяғыда жайланаған жандардың қараша киіз үйлері мәңгіле қатып қалғандай күмбез тәріздес тастар кездесе бастады. Ара-арасында үйр-үйр жылқы жатыр. Әрі-бері ағылған неше алуан машинаға олардың көзі әбден үйренген. Сонда да, сірә, тоқтықтан болар, жер тітірентіп БелАЗ-дар өткенде жануарлар осқырына, оқшия қарап, үріккен болып, жапырыла жалт беріп, жөнкіліп бара жатады. Ал ойсыл қараның пандығы –перғауынныңтәкапарлығынан аспаса кем емес, БелАЗ-дардың өзіне басын болар-болмас қана бұрып, «бұх!» деп ернін бір шүйіріп қойып, тұра береді.

Түйежантактың піскен шағы. Даала сарғайып кеткенмен шөбі дәрі.

Жол бірте-бірте тау ішіне сұңғіп барады. Тұлдырысyz қара тастар жақпар-жақпар, тырнақ ілінер бұдыры жоқ жап-жалтыр. Осының бәріне қызыға қарап келе жатқан Нариманға Мәрзия:

- Сіз бұрын бұл жақта болмап па едіңіз? - деді.
- Жок, - деп Нариман оның сөз бастаганына риза болғандай жалт қарады.

- Біздің Қарасай осындай.

Неге сіздікі? Сіздікі Нәртас емес пе? Қарасай мына біздікі.

- Қарасай бәрімізге ортақ қой, ағай. Нәртас та, Қарасай да.

Автобустың көк пердесін жел кеулең желбіретеді. Қыздың шашы бетіне төгіліп, қара толқынның арасынан, бұлт тасасынан жарқ еткендей ақша жүз ағараңдайды. Қыз бір қолын төсінен әсте алмайды. Төсіне екі көмбе алтын жасырып қойып, соны кірпік қақпай қорып отырғандай.

Мәрзия үшін ең қияметі, енді сыздаған омыраудан өзінен-өзі сүт ағып, жүқа көйлекten шып-шып сыртқа шыға бастады. Соны мына қатар отырған адам байқап қалмаса екен деп қысылғанда, тұла бойынан сұық тер бұрқ ете қалды. Мезгілінде емізілмеген емшектің азабына шыдай алмаған жас ана қазір Қарасай қаласына жеткеннен кейін кері жүретін автобусқа мініп Ер- мекке үшып жетпекші де болды. Қарны ашып жылаған

Ермектің шырылдаған даусы құлағына келгендей, елеңдеп қалады.

Бірақ сүйкбаяуыр ақыл айтады: «Осылай боларын біліп, тәуекелге бел байлап едің ғой. Ермек өлмес, Фатимат емізіп отырған шығар. Менің балапанымды жатырқайтын жан емес. Үа, құдай, жұмыртқасын шақшақай шымшықтың үясына салып кететін көкек мен болдым-ау!»

Қайла бас тарғыл көкек шырғанақтағы шақшақайдың үясына жұмыртқалап кеткенін былтыр тауда жүргенде байқаған. Көкек өзі ұя салмайды екен, көк соққыр. Ал иман жауғыр шақшақай көкектің жұмыртқасын шақшиған күннің көзінде тапжымай талай күн отырып басып шығарады да, ашқарақ балапанды жатырқамай, шегіртке ұстап беріп асырайды.

Адырларды аждаһадай жалмап, жер танабын тартып, алып-ұшып келе жатқан автобус қазір Мәрзияға көк өгізден де шабан көрінді. Неде болса, Қарасайға жетсек екен деп зарықты. Қасындағы жігіттен қымсынып, өзін-өзі қоярға жер таптай әлек. Ау, білсе неғылады? Кімнің қандай шаруасы бар оның ана екенінде. Жолай автобус үстінде кездесетін көлденең көк атты аз ба? Соның біреуі де азар болса.

Өзін еркін ұстaugа тырысты. Нариманға қарап жымысп қойды. Ұялған тек тұрмас. Кеудесін қос қолымен басып алған. Оны Нариман қыздың инабаттылығына жорыды.

Қопарылған жартастар кездесе бастады. Аммониттің қүшімен тау қырқасы кесіліп, тас жол салынған. Таудың қырқасына автобус алқынып шыға келгенде арғы беттен әуелі көз ұшына дейін тақтайдай көсілген дала көлбең ете қалды. Төменде тап-түйнақтай шап-шагын қаланың үйлері ойыншық құсап көрінді. Оң жақ қолтықтан тұтіні будақтаған алып фабрика асқақтайды. Байыту фабрикасы кенін Нариман бірден таныды.

Әне-міне дегенше автовокзалға да келіп жеткен. Нариман автобустың мұнша тез жеткеніне өкінішті сияқты. Жол сапары үстінде біраз уақыт бірге болған адамнан айырылысар шақ туды. Жол үстінде кімдермен бірге жүрмейсің? Көбісі көңілінде қалмайды. Ізсіз-түссіз ғайып болады. Ерекше біреулері есте болар. Ал мына қызды Нариман жуық арада ұмыта алмас.

- Ал, Мәрзия, қалсаң қайтеді осында? Біраз демалып барапсыз.

- Жоқ, Нариман аға, - деп жымиды Мәрзия, - мен онсыз да кешігіп келе жатырмын. Оныншы класта оқимын дегеніме шыннан сеніп қалдыңыз ба? Мен жұмыс істеймін ғой. Тез жетпесем - кешітемін. Қош болыңыз!

Қарасайлық жолаушылар түсіп, Нәртасқа билеті бар жана адамдар мініп болған соң автобус тағы да от алды.

- Адресінді айт, мен барамын Нәртасқа, сені іздең барамын, - деді Наримантерезеніңсыртынан.

- Онда адрес жоқ, көшесі жоқ. Барсаңыз, шыңдап іздесенізтабасыз ғой.

Мына сөзден кейін Нариман автобусқа қайта қарғып мінбек болып бір тұрды да, бөтеліп қалды. Неге тежелді, өзі де білмейді. Соған өзі де өкінеді. Автобус жүре берді.

Құн шыжып тұр. Асфальт қызған таба сияқты. Қоңырсық исі шығады. Нариман бала көтерген бір әйелден:

- Комбинатқа қалай баруға болады? - деп сұрады.

Әлгі әйел қай автобуска міну керек екенін айтты. Нариманавтобустың келуін күтпей жаяу тартты.

«Е, қайырымды кәрі ана, табалдырығын құтты болсын», - деді ішпінен Нариман.

Ол «Қарасай кен-химия комбинаты» деген жазуға қадала қарап біразтұрды. Қомбинатқа кіріп-шыққан адамдар жанынан өтіп жатты. Бәрі бейтаныс. Жүріс-тұрыстары емін-еркін. «Біз осы жердің қожасымыз» деген бір сенім байқалады жүздерінен.

Комбинат табалдырығын жүрексіне аттаған Нариман ғана. «Мені қалай қабылдар екен?» деген тілсіз толқу маза бермей келеді. Әрине, Министрлер Советінің қаулысына сай жолдамамен келе жатқан маман жұмыссыз қаламын деп қорықпайды. Десе де бейтаныс орта - беймәлім дүние. Кім біледі... аздал жүрек тоқтатып, демалайын деп кіре берістегі автоматқа бір тиын тастап, сиропсыз су да ішіп алды. Бір-бір басып екінші қабатқа көтеріле берді-ау. Жол-жөнекей қабырғаларға ілінген озаттардың суретіне жеке-жеке тоқтап тұрып көз салады. Суреттер Нариманға: «Сен кімсін?» дегендегі үнсіз тесіле қарайды.

Міне, мынау өткен 1-мамырдағы қала демонстрациясынан көріністер. Қала халқының жүзі жарқын, шат-шадыман көніл, ағыл-тегіл қуаныш. Қолдарына шар ұстаған, жалауша ұстаған балақайларын мойындарына, иықтарына мінгізіп алған әкелердің төбесі көкке жеткендей жетісіп келеді. Балаларын қүйеулеріне көтергізіп қойған әйелдердің шат күлкісінен жан-жаққа сәүле тарап жатқандай.

Тұра тұр! Құлмей келе жатқан мына бір келіншек тым таныс қой. Құдайым-ау, мынау Таң-Шолпан емес пе? Соның дәл өзі ғой! Жүзі неге сынық? Басқа әйелдер құсап неге мәз-мәйрам болып құлметен? Құлсе - құлген шығар, бірауық езу жиынп алғанда түсіп қалған шығар суретке. Онда тұрған не бар?

Ар жағында бала көтеріп түқшиынқырап келе жатқан адам да Нариманға таныс. Иә, ол таныс. Бұл баяғы Жарас Хамзин. Таң-Шолпанның құдай қосқан қосағы. Анау мойнына мінгізгені екеуінен туған бала. Міне, кездесу деп осыны айт! Комбинаттың табалдырығы қалай-қалай қарсы алады сені, Нариман Данаев!

«Хош, бұлар Алматыда емес, Қарасайда болып шықты. Мен ғой бұларды аңдып артынан келген адам сияқты болып қалдым. Әдейі іздемегеніме бір құдай күә. Бұл қалай? Кездейсоқ па? Жоқ әлде жазмыш па?» Нариман Таң-Шолпанды алғаш

киноға шақыра барғандағыдай, жүрегі түскір жарыс дүбіріне елегізіген жүйрік аттай тыптырши қалды. Жападан-жалғыз тұрып сезім тол-кынына малтығып, мазасы кеткеніне өзі кымсынды. Көнілі әлі сұымапты. Қайран алаңғасар ақ көңіл ақылға салғанға көнбей, сабыр сақтамай, асау аттай, тізгін жұлқып, ауыздықпен алысып, басы қатты сезімнің дауылын қайта бір көтеріп өтті.

«Қайран Таң-Шолпан! Сен, сірә, бәрібір менімен бақытты бола алмас та ма едің. Ал енді Жарастан таптың ба сол бақытты?

Мына түріне қарасам, алданған сияқтысын. Дүние сол. Біреуді алдап, құлығымды асырдым-ау десен, бәрібір алысқа бармай, өзің де жер соғып қалғаныңды бір-ақ білесің. Бұл мен білген заман болса, арзан айла, қортықай құлықпен ұзаққа шаппассың. Төбеңнен төмен қарай алтын төксе де, сезім алданып сергелденғе түссе... Жарастың жақсылығы, мен білсем, жарытпаған жақсылық».

Басқа-басқа, дәл осындағы кездесудің күтпеп еді-ау. Ол қиялында Таң-Шолпанмен жолығып қалудың талай-талай түрлерін көрген. Ерте ме, кеш пе, әйттеуір жер басып жүргенде, онымен бір кездесу мүмкін де еді. Әттен, ол сонау жылы Сарыбай кенішіндегі кездесуге ұқсамайды-ау деп қорқар да еді. Сарыбай кенішінде қыстың күні мұздақта тайып жығылып қақтығысып қалатын кездесу!

* * *

Қантарда Рудный аспанына күннің көтерілгені қызық. Қырау-қабақ ақшыл аспанды шашыла шыққан қып-қызыл шар қақ жарып қақыратып бара жатады. Карьер жиегінде Нариман сол алауға сүқтана қарап қалар еді. Содан қаннен-қаперсіз тепкішекпен төмен түссе бергенде алдынан теодолит көтерген еki қыз кездесті. Бұларды бұрын көрмеген Нариман анырайып келе жатып, аяғы тайып-ақ кеткені. Екі қолымен ауа қарман, шалқалап барып гұрс етіп құлап түсken. Басы дыңылдалап, бойын

әрең жиып алыш, жан-жағына қараса, әлгі қыздардың біреуі қардан тұра беріп, үсті-басын қағып-сілкіп, әлдене деп ренжіп тұр екен. Екіншісі ішек-сілесі қатып, ішпін басып қалышты.

- Хулиган! - деді құлаған қыз Нариманға ызалана қарап. Қызылшырайлы жүзі түтігіп күренетартып кетіпті. Бетінетүскен қап-қара шашын жинап түбіт шәлінің ішіне ысырды.

Көзі жасаураған. Оңбай жығылса керек, шынтағын уқалайды. Ал қасындағы қыз күлкіден талып қала жаздады. Ақсары жүзі нарттай болыш, аппақтісі қасқайып, сыңғырлап құлгені бар.

- Тағы да бедірейіп кешірім сұрамайды, - деді көзі жасаураған қыз.

- Кешіріңіз, абайсызда тайып жығылып, аяғым тиіп кеткені, - деді Нариман орнынан сүйретіліп тұра беріп.

- Жә, сіз емес, мұз кінәлі. Қолыңызды әкеліңіз, - деп қулегеш қыз ып-ыстық алақанымен Нариманның қолынан тартып қалды. Нариманның дегбірі кеткені сонша, жәбір көрген қыздың қолынан ұшып кеткен теодолитін алыш беру де ойна келмепті.

- Әдепсіз, - деді әлгі қыз.

- Жә, Таң-Шолпан, жетер, бишараны жерлей бермесенші, - деп ақсарысы құлкісін біраз тыйды.

Таң-Шолпан. Иә, онымен танысу осылай басталған. Құдай-ау, содан бері не заман. Нариман суретке қарады.

Адам өмірінде осындаған бір болмашы, көзте ілінбес, түкке тұрмас жайттердің кейде тағдырына қол салатыны несі екен? Егер оның пимасының табаны тайып кетпегендеге сол жолы Таң-Шолпанмен таныспауды да мүмкін ғой. Танысудың кездейсоқ болғаны өкінішті емес, айырылысудың кездейсоқ болғаны өкінішті. Енді міне тағы дидарласатын болды. Әрине, бір қалада жүрген соң қалай жолықпассың. Ең қыны, ол Таң-Шолпанды өкшелеп, артынан ізделеп келгендей көрінетін болды. Өзі, мына күйеуі солай ойлауға мүмкін. Таң-Шолпанды, рас, бір көрсем

деуші еді. Ал мына сапарда жұмыс бабымен келе жатқаны адамға да, Аллаға да аян. «Бірақжұрт оныңды қайдан білсін. Қалай-қалай жорыр екен? Қандай саққа жүгіртер екен? Әдде Рудныйға қайтып кетсем бе? Ондағылар кет әрі демес. Қайта қуанар. Бірақ не деп барам? Ау, сонда менің қылмысым не? Жазығым не? Таң-Шолпан жүрген жерде мен журмейтіндегі не істеп қойыпшын? Мен емес, қайта ол қысылсын. Бәлені бастиған өзі болатын. Мен қайта басымды тік ұстап, тәкаппар, өр кеуде боп жүрсем керек оның қасында. Мен онымен кездесе қалғаның өзінде тіл қатпастан, тек болар-болмас бас изеп өте шығуым керек. Жалбақтап, қызырып-бозарып, бұрынғыдан буын-буының құрып, діріл қағып тұратын дәнене жоқ. Тек сазарып қал! Күйеуіне кездескенде де. Ыңғайсыздықты мен емес, солар сезінсін. Керек болса, бұл қаладан өздері кетіп тұрсын. Мен олар құсан Рудныйды тастап, қашып келгенім жоқ. Мен жолдамамен, үлкен тапсырмамен келіп тұрмын. Менің бетім ашық, жүзім жарқын. Шіркеулі шірік мен емес».

Өзін-өзі осылай қайрап, комбинат директорының кабинетіне беттей берді. Қабылдау бөлмесіндегі хатшы қызы:

- Отыра тұрыңыз, - деді.

Директор мен бас инженердің есіктегі бір-біріне қарама-қарсы. Екеуі де қара дермантиномен қапталған. Бұрышта телетайп тарсылдап тұр. Телефон дамыл таптай шырылдайды. Хатшы қызы да тыным көрмейді. Телефон тыйылған сәтте кітапқа үніледі. Сірә, кешкі институтта оқитын болар. Директордан екі-үш адам шықты. Оның есесіне екі-үш адам кіріп кетті. Рұқсатсыз. Сірә, басшыға рұқсатсыз кірулеріне қарағанда, өздері де басшы шығар. Хатшы қызы кінәлі адамдай қиналып:

«Мен қайтейін. Бұлар естеді енді, сәл күте тұрыңыз», - дегендегі рай танытты. Нариман сонысына да риза. Әдетте мұндай жерде отырғандар кердең келеді. Жоқ, мынау ондай емес. Іші жылып қалды. Тағы едәуір уақыт өтті. Нариман тықырыши бастаса керек, хатшы қызы:

- Қазір ішіндеғілер шықсын, бірінші бол кіресіз, - деді.

Директордың есігі әдettегіден гөрі серпінділеу ашылғанға орнынан еріксіз түрегедді. Есік шалқайып ашылды да, ар жағынан Жарас Хамзин шыға келді. Басы шалқақ. Дөнес көзілдіріктің ар жағынан көздері міз бақпай Нариманға біраз қарап қалған. Нариман еріксіз:

- Саламатсыз ба, - дей берді.

Ол ернін де қыбырлатқан жоқ. Шұғыл бұрылды да, «Бас инженер» деген жазуы бар есікке қарай беттеді. Жүрісі алшак, өзі семірген екен, қарны салынқы, шықшыт еттері шығынқы. Құлағы содан кішірейіп кеткен сияқты. Ерні дүрдіктене түсіпті. Бірақ шашы бұрынғысынша қап-қара, селдір. Ту сыртынан қарап қалған Нариманға желке шашы жайраның садағындаі атылайын деп дүрдиіп бара жатты. Жон арқасы бітеу, қамалдай берік. «Әй, байғұс басым-ай, - деді өзіне өзі. - Неменеге бас иіп, сәлемдесіп сәндene қалдым. Адам ғұрлы көрген жоқ, көзіне де ілген жоқ. Таспен ұрғанды аспен ұратын қу міnez менен қашан қалады. Таспен ұрса таспен ұр. Тек солай».

Өзіне-өзі кіжініп тұра берер ме еді, абырой болғанда, хатшы қыз:

- Кірсөнізші енді, - деп даусы шығынқырап кетті.

Сірә, Нариманның кібіртікеп тұрып қалғанын ол өзінше түсінсе керек.

Директор - Оника иманжұзді кісі екен. Шықшығы шығынқы, қаймыжықерін, екі ұртын терең әжім жыралап өткен. Келтелеу қыр мұрынның үстіне мүйіз қаптырмалы жалпақ көзілдірік қондырылған. Сол көзілдіріктің ар жағындағы жанар іші-сыртынды түгел тінтіп, ренттен сәулесіндей бәрін көретін тәрізді. Шашының ағарғаны, немесе өзінің түсі солай екені белгісіз, әйтеуір ақселеу. Нариманның Рудныйдан келгенін білген соң тіпті орнынан тұрып, қолын қайтадан қысты.

- Солай-солай, жас жігіт. Мұңыныз тамаша! - деп алақанын ыскылап, қутындал қалды. - Шынын айтсам, сіз сияқты

мамандарға зәруміз. Так, Рудныйда кім болып істедіңіз? Участок бастығы, одан кейін рудник бастығының орынбасары... Oho. Мұндай қызметті қиып тастап келу деген... Сонымен, бұрынғы істеген қызметіңізге барабар қызмет беру керек шыгар сізге. Мен сізге бір жұмыс айттар едім, сіз оған келісесіз бе, келіспейсіз бе, білмеймін. Өте қыын жұмыс...

Оника қиқылдан жөтеліп қалды: сигарет тұтатып, кішкентай сары мүштікке салып, бірер сорып хрусталь құлдеуішке қоя салды. Сигареттің ұшынан көкшіл тұтін жібектей ширатылып бураңдай көтеріле берді.

«Комбинаттыңбайлығы-ой, құлдеуішке дейін әшекейлі хрусталь» - деп қойды ішінен Нариман. Жұмыс қыын деп айтты-ау деген ойында жоқ.

- Нәртас дегенді, сірә, естуіңіз бар шығар? Әрине, естідіңіз. Ендеше сол Нәртастан жаңа рудник ашылайын деп жатыр. Қарасайдан сексен километр солтүстік-батыста. Қарасай маңындағы Шолақ, Ақсай кеніштерінің проблемасы шешілген. Бізді қинайтыны - Нәртас. Әрине, Сарыбайдан кейін Нәртас сізге тозақ болып көрінуі де мүмкін. Егер қыншылықтан қорқатын болсаңыз, осы бастан айтыңыз.

Хрусталь құлдеуіштің ернеуінде көлденең жатқан сигареттің жанған жағы ұзарып, сұп-сұр құлі түсіп кетпей әрең ілініп тұр.

- Мен сізге айтайын: ит байласа тұрғысыз жер. Басында қалқан болар бірде-бір үй жоқ. Жұмысшылар вагонда тұрады. Жаздатозақтың алтабы. Қыста - боран да боран. Секундына қырық-елу метрге дейін жылдамдықпен дауыл соғады. Қиыршық құм суырып тұрады. Өтірік айтып не керек, жұмысшылар тұрақтамайды. Әлгіндей жағдайға шыдайтындар кемде-кем. Ал, қалай?

Ол: «Ал, қалай?» деген кезде сигареттің құлі үзіліп тұсті. Дыбыссыз, үлпілдек өлім. «Мені сонда бұл қандай қызметке қоймақшы. Рудныйдағыңа барабар деді-ау. Демек рудник

бастығының орынбасары ғой. Мейлі де. Ал аптабы мен сұғы... Эрине, Қарасай басы дүрыс болар еді. Тәуекел».

- Барайын, Константин Александрович.
- Мен саған әлі қызметінді айтқан жоқпын ғой.
- Маған бәрібір.

Оника сенерін де, сенбесін де білмей, бетіне бедіреиे қарап біразотырды.

«Нәртас» болса - болсын. Әлгі Хамзиннен, Таң-Шолпаннан аулагырақ».

- Сіз ертеңнен бастап Нәртас кенішінің бас инженерісіз, жолдас Danaev. Бүтін демалыңыз. Ертең сағат тоғызыда келіп бүйрықты алыңыз. Мына документтеріңіз менде қалады. Көріскеңше сау болыңыз.

Ол орнынан көтеріле беріп, қолын созды. Қол алысты. Нариман есікке қарай бұрыла берді. Бәрін күтсе де мынаны құтпеп еді. «Бас инженер. Бас инженер. Бас инженер», - деп есіктен шыққанша қайталай берді. Ауыз бөлмеге шыққаныңда, хатшы қыз диктофон арқылы:

- Жолдас Хамзин, сізді директор шақырады, - деп тұтқаны іліп қойды.

Нариман қабылдау бөлмесінен шыға бергенде ұзын дәліздің аргы басында Хамзин бері қарап келе жатыр екен. Лезде басына: «Осы пендешілікті қайтеміз? Мына азомірдесіз-біздесіп жүрейік те. Отken-өтті, кетken-кетті. Қырғи қабакты қояйықта» деген ой сап ете қалды да, Хамзинді күтіп тұрды. Кәдімгідей амандастып, жай сұрасып, жөні келсе, көнілдегі кір-кірбінді жуып-шаймақшы. Хамзин екпіні қоға жапырғандай қатты жүріп келе жатты да, Нариманның әдейі күтіп тұрғанын көріп, кілт бұрылып, әлденесін ұмытқандай, өз кабинетіне қайта кіріп кетті.

Бұл: «Бітіспейміз» деген белгі еді. «Мейлі, маған десен көшке берген тайлағынды ал. Ел болғың келмесе, ез бол. Менің

нем кетеді? Менен аларыңды алғансың. Жанаалақай! Шерміген ішінде үрайын. О несі-ей».

«Бәлкім, менімен ұшырасуға беті қүйіп, жүзі шыдамайтын шығар. Бірақ өйтіп именген түр байқалмайды майға қуырган бидайдай жып-жылмағай жылтыр бетінен. Жаңағы қарасы кінәлі көз емес, бәлелі көз. Міне, нахал!»

Далаға шыға келсе, аспан ашық, жәудіреп түр екен. Көшеге түсіп алып, бір квартал өткен сон, универмагтың алдынан өтіп, жаңадан салынған мейманханаға қарай аяндады. Мейманхана қала сыртында, оқшау түрушы еді. Оған жеткенші жусанды даламен жүріп, біраз сейіліп қалды.

Мейманхана қаланың ең шеті. Одан әрі - тау. Бұйра-бұйра, бүйрек-бүйрек бұлынтау. Біріне-бірі асылып, бірінің иығына бірі шығып биіктеп кете береді. Асылы, адамдар біріне-бірі арқа сүйеуді, бірін-бірі пана тұтуды таудан үйренсе болар еді-ау. Бір текшені бір текше құлаттай, мыңқ етпей тіреу бол түр. Астыңғы текшесін алсаң, үстіңгі текшесі құлат түсер еді. Таулар бірін-бірі сүйемелдеп барып биіктейді. Ең биігінде - шың. Шынның өзі алыптардың иығында тұрады. Алыптардың иығы болмаса - шың болмас еді. «Біз, адамдар, осыны неге үйренбейміз? Біріміздің аяғымыздан біріміз шалғанды қашан қоямыз».

Ертедегі Египет перғауындарының пирамidalары неге көп жасайды? Пирамидалармен қатарсалынған ұлы құрылыстар ертедегі Вавилонда да, Орта Азияда да, Орталық Азияда да болған. Бірақ олардан із қалмаған. Ал пирамидалар болса әлі түр. Себеп?

Себебі десеніз, пирамидалардың табаны, негізі байтақ, шаршы. Биіктеген сайын құшықтала береді, жіңішкере береді. Жалпақ табан сол салмақты оңай көтереді. Мысырдағы Хуфу перғауынның пирамидасы бес мың жылдан бері былқ етпей тұрганы сондықтан. Ал вавилондықтар мен ортаазиялықтар өз құрылыстарын дәл қазір үй салып жүргеніміздей тік тұрғызып,

тұғырымен бірдей өрген. Әрине, ол ғимараттар мындаған жылдардың сыйна шыдас бермеген.

Ал енді мына біздің таулар сол пирамидалардай. Дүрысырақ айтқанда, пирамидалар біздің таулардай. Әуелі төбешіктерден, қыраттардан, сілемдерден басталып барып, аспандайды. Сондықтан да құламай тұрганына миллиондаған жылдар болған.

Нариман таулар мен пирамидалардың үқастығын салыстырып келе жатып, мейманханаға да жеткен екен.

Сонымен, ертең барып директордан Нәртас кенішінің бас инженері болып тағайындалғаны туралы бұйрық алады да, жаңа мекенге тартып отырады. «Мынау таудың ар жағында жатқан ауылым, анама бірер күнге сұрансам - жіберер ме екен? Үшарға қанат жоқ, әттең әйтпесе Қарасайдан үшшіп өтсөн - аз-ақ жер. Төте жолдың жоқтығынан Шұғыла айналып, Күйік асып талай жер жүресің. Атпен жүрсе асу бұл тұста да бар. Бірақ атты маган кім берсін».

Ат демекші, әне ана бұлымда үйір-үйір жылкы жатыр. Жаңындағы бұлымнан Шолақкеніштігіні будактайды. Енді бір бөлтектің астында киіз үй тіккен койшы ауыл отыр. Әупілдеп үрген маңтобеттерінің үні де естіліп тұр. Сірә, ауылды сағынса керек, мейманханаға кірмей, жападан-жалғыз көп тұрды.

«Сірә, сағыныш болмаса, адам қайтер еді? Баласы анасын, анасы баласын сағынбаса дүние не болар еді? Сағыныш деген сезім берген табиғаттан айналып кетсек керек. Ракета тағалап мінген мына заманда адам кеудесі шым-шым сыздағанда, лұпіл қаққанды ұмытпағаны қандай жақсы».

Сарыбайдың кенішін судан тазартып, кенін мол алудың амалын ойлап, күндіз күлкіден, түнде үйқыдан безген кездерде, кей мезгіл Нариман ауылын, анасын ұмыта жаздапты. Бірақ сағыныш сартап болып сақтала беріпті. Сол сезім енді белгі беріп тұр. Нариман тек ауылын, анасын ғана сағынбаған сияқты. Әлдекім, тағы біреу көнілін аландағанда...

Мейманхананың сыртындағы қызыл гранитте шоқып көп отырды білем, бір кезде қасынан өтіп бара жатқан әйелге көзі түсіп кетіп, үйқыдан шошып оянғандай селк ете қалды: әлгі Таң-Шолпан сияқты көрінді.

Тұрып-тұрып өзіне-өзі кейіді: «Жат болып кеткен адамда нең бар? Екеуміздің арамызда енді не қалды? Егер онымен бетпе-бет кездескеннің өзінде елжіремей, елтімей, қаратастай қат та қал. Сезсін сенің сесінді. Оны тіпті көзге ілмеген, елемеген бол. Тауықсыз да таң атқан. Таң-Шолпансыз да Нариман өмір сүре алады: аштан өлмес, көштен қалмас. Соны сездір. Енді одан бәрі- бір қайран жок.

Арыстан пар болмайды тышқанменен,
Жалған жар - жар болмайды құшқанменен.
Көбелек от болмаса гүлге қонбас
Қалбаңдал қаранғыда үшқанменен.

Жалған жар. Құдай-ау, қандай тауып айттылған десенші.
Жалған жар - ол Таң-Шолпанның екінші аты ғой.

Кей-кейде: «оныңалдаған себебі неде» - деп Нариман өзінше бір ой тұңғиғына батады. - Элбette, әлгібір қарғыс атқан әмиян түпкі себеп емес. Енді не сонда? Хамзиннің менен несі артық? Иә, несі артық?»

Рудныйда Хамзин комбинат басшыларының бірі еді. Техсоветтің председателі болды. Өйтіп-бүйтіп жүріп, кандидаттық қорғап алды. Атты кісі түсіп, жаяу кісі жатып қарамаса да, әйел баласы бір көз салмай өтпейтін ажары бар, жалпақ жауырынды ғой. Қазір тағы да болса қарны шығып, барбиынқырап кетіпті. Ана бір кезде сымбатты жігіт болатын, обалы не.

Таң-Шолпан үшін Нариман дүмбіlez, «перспективасыз», «жаяу инженер» еді. Нариман Сарыбайдың карьерінде адымдағыш экскаватордың алымын ұзартуды ашқан болмашы

ғана жаңашыл. Тағы да Сарыбай карьерін су тасқынынан құтқарудың жобасын жасауға қатысты. Мұнысы, әрине, жаңалық еді. Бірақ оны техсоветтің бастығы бол түрғанда Хамзин өзі пайдаланып, кандидаттық диссертация қорғап кетті. Аузындағы ірімшіктен айырылған қарға құсап қалған соң әлбетте, Таң-Шолпан да кімнің кім екенін, сірә байқаған болу керек.

* * *

- Сіз Хамзинді білесіз бе? - деді ертеңіне уәде бойынша барғанында директор Оника.

- Білемін. - «Неге сұрады екен?» деп секем алғып қалды. Директор кешегідей емес, кешегі айқара ашылған құшақ жоқ. Шытулы қабақ. Сигарет тұтатып, сары мүштікке салмай-ақ тарта берді.

Қабағын сәл кірбің шалса, көнілі пәс тартса, қу жөтел буып ала жөнелетін әдетіне басып, бірауық қиқылдан алды. Көзілдірігін алғып, орамалымен жасаураган көзін сұртті.

- Білемін. Бір комбинатта істегенбіз.

- Сіз Сарыбайдың авария жасап, сотты болыпсыз ғой. Оны неге жасырғансыз?

Директордың үні қатқылдау естілді.

- Авария болғаны рас. Бірақ менің кінәмнан емес. Мени ешкім соттаған жоқ. Комбинат комиссиясы мені кінәсіз деп тауып, өз қызметімді қайтып берген. Одан қала берсе, соңғы кезде рудник бастығының орынбасары етіп өсірген.

Ониканың қолындағы мүштіксіз сигареттің күлі бозарып әрең-әрең ілініп тұр. Сигарет үшіндағы ұзарып бара жатқан сұрғылт күл ойда жоқ жерден «тұмсықты» есіне түсірді. Маскүнем Сембайдың бульдозерін басып қалатын «тұмсық» ше? Кейде экскаваторшылар горизонттың астынғы жағын үнги береді де, үстіндегі жағында асты кеуек кемер - «тұмсық» қалып қояды. Ол өте қауіпті. Сембай бульдозерін сондай бір

«тұмсықтың» астына тоқтатып қойып, үйиқтағанда әлгі «кемер» құлап, астында қалған...

- Қалайша? Тұсінсембұйырмасын, - деп Константин Александрович қолын жая бергені сол еді, сигареттің күлі жапжалтыр қоңыр үстелдің үстіне үзіліп тұсті. Нариман еріксіз орнынан көтеріліп барып, қайта отырды.

- Кешірініз, - деді Константин Александрович ыңғайсызданып. Құлді бір парақ қағазбен қақпайлап отырып хрусталь құлдеуішке түсірді де, қалдығын үрлеп жіберді.

- Сіз бұлай дейсіз, Хамзин бұлай дейді. Тұсінбеймін. Хамзин - комбинаттың бас инженері. Онымен санаспауға болмайды. Эрине, мен бүйрық беріп, тізе батырыңқырап жіберуіме болады. Директордың аты - директор, өзініз білесіз. Бірақ кадр мәселесінде Хамзин тысқары қала алмайды. Ол қарсы.

«Не десем екен. Хамзинмен арамыздағы болған жайларды ақтарып салу керек пе? Оның кандидаттықты қалай қорғаганын, біздің ашқан жаңалығымызға қалай қарсы болғанын - бәрін-бәрін айтсам ба екен? Ал енді менің сүйген қызыымды алып қашып кетіп еді деп қалай айтам? Бұрынғы әйелін екі баласымен тастав кеткенін директор біле ме екен? «Өзгеге ор қазба, өзің түсесін» деуші еді. Бұл неге менің алдынан шыға береді. Қылдай қиянатым жоқ, қайта одан жәбір көрген мен. Әлде мен кек қайтарады деп сезіктене ме екен? Менің аулақ болғанымды қалайды-ау, сірә. Ұлан-тайыр дүниеден, алып комбинаттан екеумізге орын тар болғаны ма бұл?»

- Сөйленіз, - деді де Оника, шеке тамырлары адырайып кеткенше қиқылдаپ көп жөтелді. Нариман оның көк жөтелі тыйылдын күтіп, қоңыр үстелді қолымен сызғылады.

- Өзінің шешініз. Мен не дейін. Өз бетімше тентіреп келген жоқпын. Жолдамамен келіп отырмын. Екі қолға - бір жұмыс. Сіз қабылдамасаңыз, Рудныйға қайта баармын, онда тұрған не бар.

- Так, так... Рудныйға... - Оника астыңғы ернін қымқыра тістелеп, Нариманға көзілдіріктің ар жағынан тесіле қарап, креслодан көтерілер-көтерілмес, қомданып отырып қалды. - Рудный, Санды... Сандыбаев. Рудный. Жарайды. Баратұрыңыз. Өзім шақыртамын.

Нариман кабинеттен шығып кетті.

Ол сонда тағдырын телефон шешетінін бірден білді. Эрине, Оника Сандыбаевты біледі. Ол Соколов-Сарыбай комбинатының директоры. Оника телефон соғады. Сандыбаев қалай айтса - солай болады.

Пендершілік қой, әрине. Енді Нариман Сандыбаевпен кездесken кездерін еске ала бастады. Арада қактығыс болмаган сияқты. Көзқарасы жаман емес сияқты. Рас, Сембай оқиғасынан кейін Нариманды бірден бүйрек беріп жұмыстан шығарып, кейін іс анықталған соң, олрайдан қайтқан. Басқа не бар тағы? Басқа ештеңе есіне түсер емес. Нариманның орнында өзге біреу болса, Сандыбаевтың қолтығының астына кіріп алып есінде қалар ма еді. Оника қазір одан: Danaev қандай адам? - деп сұрайды, әрине. Сонда Сандыбаев:

- Ол қай Danaev? - десе, қызық сонда болар. О да мүмкін. Комбинат үлкен. Danaev сияқты инженерлер көп. Бәрін есте сақтауға Сандыбаев міндетті емес.

Кейде осындағы түккетүрмас ұсақ-түйектен адам тағдыры күрт өзгеріп жүре береді.

Уақыт мұндағы кезде өтпейді-ақ. Тағдыр шешілетін сәтті күту қандай қыын. Басқа әртүрлі ойлар келеді. Мұндауда күдік құтырады. Басын көтеріп шыға келеді, залым. «Енді мені бас инженер етіп тагайындарас та. Онда не істеу керек? Рудныйға қайту керек пе? Не деп барам? Мені Қарасай қабылдамай қойды деп барам ба? Рудный мен Қарасайдың арасы қанша жер? Уш мың километрдей бар шығар. Телефонның о басында Сандыбаев, мына басында Оника. Екеуінің әңгімесі мен - Danaev!»

Басшы адамдардың қара қылды қақ жарған әділеттігі осындауда, біреудің тағдыры шешілерде өсіреле керек-ақ. Бір сөзді былай айтса бітіп жатыр ғой. Айталық, қазір Сандыбаев көнілсіз отыруы да мүмкін ғой. Кейде жоспар орындалмай жатады. Кейде жоғарыдан тоқпақ та тиіп қалады. Қуанышы мен реніші аралас бұл өмірде адамның көніл күйі де аумалы-төкпелі. Кім біледі Сандыбаев қандай күйде отырганын. Бәлкім, ол орнында жоқ та шығар.

Командировкаға, Алматыға, яки Мәскеуге кетіп қалған шығар. Онда Оника Нариман туралы басқа біреуден сұрауы да ықтимал ғой. Ол басқа біреу не айтар? Қандай адамға тап боларсын?

Осындағы қара дауыл қалың ойдың тұмандында тұрғанда қарсы алдына қараса: 1-мамыр демонстрациясындағы сірілген суреттер! Басқалардың бәрі күлкіге мәз; езу тартпаган жалғыз сол. Неге көнілсіз болды екен? «Әй, Таң-Шолпан! Таң-Шолпан! Жолымыз қын адамдармыз-ау, екеуміз де».

Қазір Нариманға Таң-Шолпан зәбір көрген, тұрмыстың ашы таяғын татқан, бақытсыз адам құсап көрінді. Қу көнілі солай сезінеді, бірақ: «Қой, олай болуы мүмкін емес. Тамағы ток, көйлегі көк. Қалағанына тиіп, теңін тапқан. Рас, біреудің шанырағын ортасыннатусіріп, ойрандап кетті. Оның обалы үрмай қалмауы да мүмкін. Жазықсыз әйел, жас балалардың көз жасы жібермей жүрсе қайтпекші? О да ықтимал».

Сол минутте Нариман Таң-Шолпанды көргісі келді.

- Халиң қалай? - деп бір ауыз сұрау үшін. Бәлкім, «халиң қалай?» деген бір ауыз сөзге мұқтаж шығар. Немесе, ол Нариманнан сұраса:

- Қалайсың, Нариман? - деп.

Шіркін, бір ауыз сөз. Неге адамдар кейде ең керек кезінде бір-біріне сол сөзді қимайды. Қайран да ауылдың белгісіз ақындары-ай!

- Дүние ойлап тұрсаң шолақ екен,
Қарагай басын кессең молақ екен.
Жігіттер, тіршілікте сіз, біз дескен,
Қызығы бұл жалғанның сол-ақ екен...

Ойланған адамға, шынында да, осыдан артық не керек?
Қазір Нариманнан біреу:

- Хал қалай, Нариман? - десе, алтын бергеннен артық көрер еді. Бір ауыз жылы сөздің зәрулігін ол қазір білді. Сахараның шөлінде қалған адамның аузына бір тамшы су тамызған қандай адамгершілік болса, дәл қазір Нариманға бір ауыз жылы сөз айтқан адам сондай жақсылық істер еді. Әлдеқалай қасына дәл казір Таң-Шолпан келіп:

- Амансың ба, Нариман, - десе, ол бәрін кешіп жіберердей еді...

Бірақ Нариманнан жағдаят сұраган ешкім болған жоқ. Баспалдақ пен әрі-бері өтіп жатқандар оған назар да салмайды. Бәрі бейтаныс.

«Алдақашан ілінген ескі суретке сонша үнілгені несі?» дегендей кейбіреулер күдіктене қарайды.

Директор:

- Өзім шақыртамын. Ұзап кетпеңіз, - деген. Жіпсіз байланып, екінші қабат пен бірінші қабаттын арасына ілінген суреттерге, қабырға газетіне, бүйрықтар мен хабарландыруларға қайта-қайта қарап тықыршумен минуттер, сағаттар өтіп жатты. «Неге мұнша ұзақ құттіреді? Әлде басқа жұмыстардың қабатында мені ұмытып кетті ме екен? Мүмкін, телефоннан шығар. Мұндайда телефонисткалардан кесірлі адам бар ма? Апыр-ай, солардың төбенден тоқпақпен ұрғандай дүңк етпесі-ай. Бір қаламен сөйлесе қалайын десең ноқтасыз байлап қояды.

- Енді қашан? - десең.

- Күту керек! - деп тұтқаны тарс тастай салады. Сол кесірі басыңды жарғыр телефонисткалар дәл казір сөйтпесіне кім кепіл. «Рудныйды қоспай жатқан шығар».

Сөйтіп, әрі-бері болып, толғатып тұрганда сыртқы есіктен бір қарт кісі кіре берді. Басында дөңгелек сусар бөрік. Аяғында кебіс-мәсі. Бірақ үстіңдегісі кәдімгі өзіміздің европалық костюм. Қойлегінің жағасы кіршіксіз аппақ.

«Сірә, тегін шал емес шығарсың» деп қойды ішінен Нариман.

Екінші қабатқа көтерілуі қыындау болған соң, сәлем беріп қолтығынан демемекші болды.

- Ассалаумаәлейкүм, ақсақал!

Ол Нариманның бетіне тесіле қарай қалды.

- Да, алейкүмассалам? Қай баласың? Ана директорыңа алып баршы мені. Өзі бар ма екен әуелі? Сөйлесейін онымен бір!

- Не бол қалды, ақсақал?

- Ау, осы сендер қызықсыңдар, - деп қарт орта жолда тоқтай қалды. - Мына қазір күн ысыды. Ертең сенбі, онан соң жексенбі. Екі күн мына тұтін сасыған қалаңнан безіп кетіп, Сұңғі бойын барып паналайсыңдар. Паналайтындарың сондағы талдарақ. Солай ғой?

- Солай, солай! - деді Нариман не айтып тұрганына онша түсінбесе де.

- Ал ендеше сол тал-дарақты анау совхоздың малына неге таптатып қоясыңдар, а? Қөлеңкесінде тырайып-тырайып жатқанда бәледейсіңдер. Ал совхоздың малынан арашалап алуға келгенде тырс етпейсіңдер. Бұл не? Сол совхоздың бастықтарына аитып тығызбайсыңдар ма ана жүгенсіз жүрген малшыларын! Құні-тұні арақ ішіп, малды мемлекеттің игілігіне жайып жіберіп, ләйліп жүреді. Неге тыймайсыңдар?

Қарт бетіне тесіле қарағанда, дәті шыдамай Нариман:

- Ақсақал, мен жаңа келген, бөтен адаммын... - дей беріп еді...

- Ей, ез неме, түге. Бөтен бола қалуын. Бөтеген түскір. Қазақтың баласы Қазақстан жерінде бөтен болар ма еді? Өзге ұлттар да бөтен демейді әуелі! - деп жекіп тастады.

Нариман жерге кіре жаздады.

Ақсақал директорға кіруге кезек күтіп отыргандарды көзіне де ілмей, қамшысын екі бүктеп ұстаған күйі Ониканың кабинетіне батыл басып кіріп кетті.

Кезек күтіп, сарылып отыргандар, мына шалдың орнында басқа біреу болса жұлып жеп, түтіп жіберер еді. Мынаған ешкім тырп еткен жоқ. Шіркін, менде де осындай сес болса... Киелі есіктерге именбей еніп, лауазымды жандардың жүзіне тік қарайтын қасиетті бұл қазақтың қарттары қайдан алған? Әлгінің өңменінен өтіп кететін үш бұрыштау көзі, орақ мұрны, сұлуша шоқша сақалы, тіп-тік тұлғасы - бәрі-бәрі мысынды басып, асқақ тұр.

Арада он - он бес минут шамасы уақыт өтті. Есік ашылып, аңқылдай сөйлеп әлгі шал шықты, бір қызығы: оны қолтығынан сүйеп Оника шықты. Қарт Нариманды көзі шалып қалып.

- Әй, Оника жолдас, мына бала бөтеннін дейді. Әй, шырак, сені мен бөтен демейін, келші өзі Сұңгіге. Қолың босаса - кел, - деді.

- Ол бөтен емес. Жаңадан ашылып жатқан Нәртас кенішінің бас инженері Данаев жолдас, - деді Оника.

- Әб бәрекелді! Кәне, бас инженер жолдас, ондай болса ерулік менен. Ақан деген кәрия боламын. Сұңгінің басында отырган Ақанды сұрасаң - бәрі біледі. Кел! Сөйтіп Ақаң арқасынан қағып-қағып қойды. Мұнысы әлгібір аңы сөзімді көnlіне алып қалма деген ишараты сияқты еді. «Қайран, қайырлы да қайырымды қартым. Сен кеткенде сенің бұл қасиетінді сақтап қала алар ма еkenбіз: турашылдығынды, бетің бар, жүзің бар демей тайсалмай сөйлейтініңді, жамандыққа

қимайтын мейірімділігінді, танымай жатып қонақса шақыратын мейманостығынды... Иллайым, осыңсөнің мұра болғай біз пақырга...»

- Ал, Оника, сен де кел, мейман бол. Әлгіні ұмытпа! Өзіңнен көмек болмаса, өзгеден қайран жоқ, - деді қарт енді Ониканың қолын алып.

- Ақа, қам жеменіз. Айттым - болды. Ол совхоздың директорымен жаңа көзінізше сөйлестім гой. Бәрі де орындалады. Сау болыңыз.

Оника Ақанды шығарып салып, кабинетіне қайтып келе жатып, Нариманның жанына кілт тоқтады да:

- Данаев, бүйрықты ал, - деді.

* * *

Оника Жарас Хамзиннің қылышына таң қалды. Нариман Danaevpen екеуі бір елден, бір жерден. Оқыған мектебі бір, институты бір. Мұндай адамдар ағайын-тұғаннан да тату болуға тиіс қой. Бірақ Хамзин Danaevты жерден алып, жерге салды. Оника ойланып қалды. Хамзиннің соншалықты шыр-пыр болғанынан құдік алды.

«Асатпай жатып құлдық деп, келмей жатып бас инженерлікті қолына қолақпандай етіп ұстата салу тым мырзалық сияқты, Константин Александрович. Әрине, өзініз білініз. Мен тек өз пікірімді айттып отырмын. Әрі десе сіз Danaevты тіпті де білмейсіз. «Адамды танып-білу үшін бір пүттүз жеу керек» деген орыс мақалын ұмытқан жоқ шығарсыз». - «Бәлем, енді қайтер екенсін» дегендей Хамзин дөңес көзілдіріктің ар жағынан директорға тесірейе қарап қойды.

«Дегенмен логикасы бар», - деп Оника солқылдай бастады.

- Сонда сіз кімді ұсынбақсыз, тағы да сол Ақыраповты ма?

- Иә, соны, - деп Хамзин батыл жауап қатты. - Әрине, Ақыраповты. Өзіміздің кадр. Осы Қаратаяудың ыстық-суығын

көріп, көрігінде шындалған инженер. Мен түсінбеймін, Константин Александрович, Аманқұл Ақыраповтың сізге неден ұнамай қалғанын. Коллектив оны біледі. Ал мынауыңызды біз қолпаштап апарып қойғанмен коллектив қалай қарайды? Соны ойландыңыз ба?

«Мынауыңыз» дегені Ониканың жүргіне дық ете қалды. «Мынау қалай-қалай сөйлейді, менің екі туып бір қалғаным деп отыр ма?»

Жарас Хамзин айтып отырған Аманқұл Ақырапов мамандығы кен инженері емес, геолог. Геологиямен қоштасып, Нәртас кеніші ашылысымен бас инженердің техника қауіпсіздігі жөніндегі орынбасары қызметін атқарып жүр.

«Ал Данаев болса кен инженері, - деп салмақтады Оника. - Эрі десе Соколов-Сарыбай сияқты үлкен еңбек мектебінің сынынан өтіп келіп отыр. Өз бетінше тентіреп жүрген әлдекім емес, Министрлер Советінің қаулысына сай арнайы жолдамасы бар. Рудныйдағы қызметін, жылы орның, пәтерін қиып тастап келіп отыр. Оны ішке тартудың орнына, маңдайын тасқа тіресек не болмақ? Эрі десе Хамзиннің оны әлденеге жек көретіні өзінен-өзі белгілі болып тұр».

Оника Хамзиннен дәрежесі де, билігі де, жасы да үлкен бола тұра, бір түрлі қаймығатын. Хамзиннің жүріс-тұрысында, бет-әлпетінде, сөз сөйлеу мәнерінде ұлылыққа лайық, көзге көрінбес бір қасиеті бар, мысынды басып тұратын бір өрлік, сес бар. Кейде Оника мен Хамзин онаша отырғанда үстеріне танымайтын біреу кіріп келсе, ойланбастан ең алдымен Хамзинге қол ұсынады. Келген шаруасын соған айта бастайды. Соны директор еken деп қалады. Кісіге көз қарасы, қасын керіп тастап, кесірлілеу паң отырысы айбын танытып, айдарын асқақтатып тұрады.

Оника мұның кесірік тұрпатын ұнатпайды-ак. Бірақ білдірмеуге тырысады. Табиғи әдептілігі, өзініңтуасы парасаты алдындағы адамның қысастығына қысастық жасауға кедергі.

«Хамзиннің Danaevты менен көп білетіні рас. Бірақ сол білетінін маған қай түрде жеткізіп отыр, мәселе сонда. Біреудің тағдырын шешерде тек бір кісінің пікіріне құлақ, тосып қана қойсам қиянат болмас па?»

- Ақыраповты біз бас инженер еткенмен, қалалық партия комитеті бекітпейді, - деді ақыры Оника дәлелдің ең мықтысын тапқанына іштей қуанып кетіп. - Маскүнемдігі үшін алған сөгісі бар. Оны өзіңіз білесіз ғой. Біле тұрып нете өз детеніңізді қайталай бересіз?

Хамзин «қап бәлем, жанды жерден ұстауын» деп амалы құрып барып, қайтадан жол тапқандай лезде жауап қатты.

- Константин Александрович, бір рет жіберген қатесі үшін адамды қайта-қайта жазаламас болар. Рас, Ақырапов абайсызда бір «эттеген-ай» жібергені рас. Одан кейін қайталаған жоқ қой. Ал Danaevтың маскүнем емес екенін сіз қайдан білесіз? Оның мас болып, милицияға түнеп, «сауығып» шыққанын мына мен білемін, мысалы. Авария жасаған. Онысы тағы бар.

«Апыр-ай, ә. Шыннан ба? Дегенмен, мұның бәрін анықтау керек. Дегенмен, анықтау керек».

- Жарайды, Жарас Хамзинович, мен ойланайын. Асығыстық, абырой әптермес, оныңыз рас. Бара беріңіз.

Хамзин шығып кеткен. Дәлізде Нариманды тағы көріп, біраз толқыған. «Ит те болса ұлас еді ғой, - деп. - Кесе-көлденен үшін қайтем?» Бірақ лезде бұл райдан қайтып қалды. «Жоқ, Нариманның бұл жерде болуы жақсылық емес», - деп түйіліп қалды.

* * *

Нариманның бір рет милицияға түнеп шыққаны рас еді. Бір күні табан астында тісі ауырды. Аурудың бәрі жаман, бірақтіс ауырған қандай. Біреулерайтты: жұз грамм арақ ішсең - табанда сап тыйылады деп.

- Ойбай-ау, сол арақ деген бәлені татып алмаушы едім, - деді Нариман.

- Е, ішептің деп ішесің бе, емге ішесің дагы. Тісің ауырып, жаныңа батса, емге бір ұрттағанның несі айып!?

Ақыл айтушылар жүз грамм емес, қырлы стаканға дестелей құйып:

- Көзінді жұм да тартып жібер, - деген.

Тәуекел деп тартып жібергені. Өңешін өртеп, іші-бауырын тіліп түсken. Ақсары жүзі албырап, бетіне қан шапшып шыға келген, көзі қызырып кеткен. Басы зіл тартқан. Бірақ тісі ауырғанын қоймады. Амал жоқ, дәрігерге бармақшы болды.

Емханага келсе, есіктен дәрігер күзетші кіргізбейді.

- Неге? - десе.

- Сізге кіруге болмайды, ішіп алышсыз, - дейді. - Дәрігерлер мас адамды қарамайды, - дейді.

- Ау, түсінсөнізші, менің тісім шыдатпай барады.

- Түсінетін не бар, бәрі түсінікті, - дейді дәү кемпір, - Үйінізге барыңыз да демалыңыз.

- Мен дәрігерге баруға тиіспін. Жіберіңіз. Жібермеуге хақыңыз жоқ.

- Қандай хақы? Көрсетейін мен саған хақыны? Хақышылын. Ішіп алыш, басынуын.

Сөйтіп дәү кемпір телефонның тұтқасын алыш: «Милиция!» - деген.

Обалы не керек, милиция көп күттірген жоқ. Үш аяқты мотоциклмен жетіп келді. Мінгесіп алған екеу екен. Дәү кемпір байбаламды салды дейсің.

- Жүгендің! Маскүнем! Мені ұра жаздады. Басынады. Ауыздықтау керек мұндай бейбастарды!

«Апатай-ау, мен сізге не жаздым?» - дегісі келеді Нариманның. Бірақ тілі күрмелген. Тіс ауруы ұдеген. Сөйлеуге еш зауқы жоқ. Тек ыза бар. Екі милиционер келіп, екі қолынан

ұстап мотоциклге қарай сүйрегенде жазықсыз қорлыққа шыдай алмай бұлқынып көріп еді, қайта бәлеге қалды:

- Мениң жазығым жоқ! - деді амалсыз ышқынып.
- Бара көреміз, азамат.
- Бәлем, сол керек саған! - деп дәу кемпірдіңайызы қанды.

Нариманды мотоциклдің бесікшесіне салып, алдын алжапқышпен қымтап, құндақтап қойды. Сөйтті де Рудныйдың көшелерін қақ жарып ала кеп жөнелді. Қаланың бұрын көрмеген біртүкпірінен келіп шықты. Бірсары үйге кіргізген бойда-ақ халат киген көзілдірікті семіз әйел Нариманның аузына қол басындај жалтырауық темірді тақап тұрып:

- Демінізді шығарыңыз! - деп бұйырды. Содан соң милиционерлерге қарап:
- Ең жоғары түрі! - деді.

Сол-сол еken, Нариманды анадан жаңа туғандай тыр жалаңаш шешіндірді. Жаңағы екеуден басқа бір мұртты милиционер Нариманды итермелеп апарып табанын цементтеп тастаган бір тап-тар қуысқа итеріп жіберіп, есікті тарс жапты. Сол-ақ еken, мұздай су жан-жағынан атқылап ала жөнелді...

Әлден уақыттан кейін шығарып алып, басқа бір бөлмеге кіргізіп, жалаңаш темір койканың үстіне жатқызып, екі қолын екі жақтауына белдікпен таңып таstadtы. Енді зар қақсаған тісін қолымен басуға да мұрша болмай қалды. Ол түнімен бебеулеп шықты. Мұның бәрі де мастықтың әсері деп құлді, қатар төсекте жатқан бір мас:

- Сен досым, қай операның әншісісің? - деп қадалып қоймады.
- Мынауың Сусаниннің ариясы ма?

Таңтертең Нариманды босатып жіберді. Оның маскунемдер үйінде түнеп шыққаны туралы қағаз комбинат директорының атына жіберіліп те үлгерді.

Артынша Нариман ауруханаға түсті. Ауру тіс асқынып, түбі іріңдеп, бір беті күп болып ісіп кетті. Дәрігер тісті жұлып алыш тастағанмен ірінді ісік қауіпті деп ауруханаға салды.

Кейін істің мән-жайы анықталғанда Нариман ақталды. Директор оған жаза қолданған жоқ, қайта жанашырлық білдірді. Милиция бастығына телефон соғып, наразылығын айтты. Анау кешірім сұрады.

* * *

Хамзиннің Оникаға айтқаны осы жағдай еді. Бірақ басқаша жеткізді. Болған істің өнін айналдырып жіберді. Оника ойланып қалды.

Ойланбай: «Жарайды, бас инженердің пікірі - пікір», - десе жетіп жатыр, Нариман сенімсіз біреу бол шыға келеді. Өмірде әділеттік барына шуббәлану деген осындаидан туындаиды. Оника ақылды кісі еді. Қаршадайынан қара жұмыстан бастап, ірі инженер, басшы дәрежесіне қотерілген салауатты адам үшқалақ ой, үшқары шешімге жоқ еді.

Коллективте - жақсы да, жаман да бар. Арыз-құрыздан ада болған жоқпыш. Оникаға әркім-ақ келіп, біреуді мақтап, біреуді даттап қалуға даяр. Соның бәріне сеніп, шын көре берсе - несі басшы? Өсек тындаған басшыдан - өрелі қайраткер шықпақ емес. Ол кәдімті тоғышар, топастан аса алмас. Пыш-пышқа ергеннен гөрі, қаңғырып кетіп қоныз терген жақсы.

Оника адам таныса, Данаев маскүнем, дарынсыз дарақыға үқсамайды. Өйткені жүзі иманды, көзінде өтіріктің ұясы жоқ, аясы ашықекен, көзінен көкіреті көрініп тұрады еken. Ал ондай адам арамдыққа бейімделе алмайды.

Сірә, Оника Рудныймен байланысып, сөйлескен болар. О жағын Нариман білмейді.

- Данаев, бүйірықты ал! - дегенге дейін оның тағдыры таразы басында қалт-қалт етіп тұрғанын тек жүргегімен сезеді.

Асхана дегенде әйтеуір жалпақ шиферден қалап, бастырма етіп тұрғыза салған ілекер бірдене. Нариман ертелі-кеш оған барудан жалыққан. Содан да вагон-магазинге барып шай-қант, май, колбаса, нан алып қояды да, азанда, кешке шайды үйден ішеді. Вагон-магазине тағам алып тұр еді, біреу жеңінен жайғана тартып:

- Ағай, амансыз ба? - деді.

Жалт қараса, анада Қарасайға дейін автобуста бірге келетін қызы екен. Тәпә-тәнде аты да аузына түспей қалды.

- Амансың ба, айналайын.

- Ағай, танымай қалдыңыз ба? Мен Мәрзиямын ғой. Енді есінізге түсті ме?

«Иә, бұл Мәрзия ғой. Мен Қарасайда қалғанда, бұл Нәртасқа кетіп еді-ау».

Мәрзия бетіне бармақ басты шұңқыр үйіріліп, құлімсірей қараганда танадай қөзіне қозі ұсіп, Нариманның жүрегі луп етті де, кенеттен келген нөсер қуанышқа тұншығып қалғандай, не дерін білмей біраз тұрды.

- Ағай, сіз осында келдіңіз бе?

- Иә, айналайын. Өзің ше? Өзің сол бұрынғы геология партиясындастың ба?

- Иә, сол бұрынғы жерде. Кеңсеміз ескі қыстақта. Мен енді лабораториядамын.

Мәрзия әнеу бір күндеңіден ғөрі жүзі ашаңдау, жүдеу көрінді. Бәлкім, содан да сымбаты ашыла түскен.

Алған заттарын Нариман қара қайыс портфельге салып сыртқа шықты. Неге екенін өзі де аса аңғармай, есік алдында тұрып қалды. Мәрзияның шығуын күткенін сезді. «Ерсі болар» деп кетуге оқталды да, әлденеге тағы тоқтады.

Мәрзия тысқа шыққан соң Нариманды көріп:

- Ой, ағай, сіз тұр екенсіз ғой, білген жоқпын. Кетіп қалған шығар деп едім, - деді.

- Неге? Тым болмаса қоштасамын ғой, - деді Нариман. Байқайды, қыз риза. Енді еркінсі сөйледі:

- Қызметініз қай жерде?

- Кеніште.

- Онда кім болып істейсіз?

- Бас инженер.

Мәрзия шегініңкіреп, Нариманга енді тосыннан қарап:

- Сіздің фамилияңыз Danaev па? - деді.

- Иә.

Бәсе, біздің партиядағылар кенішке жаңа бас инженер келіпті, Danaev деген деп еді, сол сіз екенсіз гой. Білсемші. Соңда сіздің орынбасарыңыз Ақырапов па?

- Иә, оны қайдан білесін?

- Ой, ағай, білеміз ғой оны... - Сөзінің соңын жұтып жіберді. «Білеміз гойда» бір сыр жатқанын Нариман қыз үнінің екпінінен байқап қалды.

Мәрзия құлқісін жиган кезде, бетіндегі оймақтай иірім жоғала берді. Нариман соны іздеді. Тағы да құлімсіресе екен деді. Қыздың көзінің аласыз тұнғиықтығына таң қалды. Ботағана осылай айласыз, алаңсыз, бәле-жаласыз нәресте көзбен қарар.

Мәрзия да бір шоқ басқан тайлақтай жас. Көзін сүзе қараган еркектен қашқақтап жүретін әдет пайда болды. Ал мына Нариман оларға ұқсамайтын сияқты. Бірақ кім біледі. Әділ де сұғанақ емес болатын, біртога жүретін. Айтайын деген ойын гитарға сөйлететін. Оны ойынан шығара алmas Мәрзия. Кекіретінен жұлып алып, лақтырып жіберіп, біржола ұмытуға дәрмені жоқ. Оны Мәрзияның жақсы көргені рас еді. Не керек, Әділ шіркін өзін-өзі женуге жігері жетпеді. Өзін-өзі жеңе алмаған адам түптің түбінде - осал адам. Қаншама батыр болмасын, қаншама жауды жайратпасын, арақтан жығылып, ақылын ішіп қойғандар - қорқақ адамдар. Әділ де соның бірі боп кетті. Бірақ Мәрзия әлі де жаманшылыққа қимайды.

Күндердің күнінде Әділ оған бет-аузы көлкілдемей, азбай-тозбай қайта оралар сияқтанады да тұрады.

- Үй ішінің әлі көшіп келген жоқ па? - деді Мәрзия, оған неге екені белгісіз, Нариманның отбасылы екеніне әбден көзі жеткен адам сияқты.

Нариман не дерін білмей күмілжіп қалды.

- Жоқ, - деді.

- А... - деп Мәрзия да аңтарылды. - Әлі пәтер дайын болмай жатқан гой. Сіздерге алдымен береді гой үйді.

«Менің әлі отбасым жоқ», - деп айтуға Нариман батпады, «Отбасым жоқ» деп айтудың қаншалықты ауыр екенін осы жолы шын сезіп, маңдайынан шып-шып тер шықты.

Ағай, бізге мейман болыңыз. Біздің қотыр қыстақты менсінбей жүрмесеніз, геологтарды да бір келіп көрініз, - деді Мәрзия сөмкесін ары-бері көлбей ұстап тұрып.

- Рахмет, Мәрзия, геологтармен барып танысуым керек. Өзім де ойлап жүр едім.

- Элбетте, геологтарсыз сіздер не бітірер едініздер? Кен ашып берген солар гой. Келіңіз.

Қыздың құлімсірегені бұл арасынан шыға келген күндей жарқ ете түсті де, ақсары жүзіне тағы да қос иірім пайда болды. Бас инженер сол иірімнен шөп-шөп еткізіп сүйіп-сүйіп алар ма еді деп арманнады. О да жұмыр басты пенде ғой. Әлдеқалай көкірегі күмбірлеп, әлі ешкім шырқамаған өзгеше бір әдемі әуен тыңдағандай, өз жүргегіне өзі құлақ тоса жаздады.

Мәрзия қотыр қыстаққа қарай, Нариман көк вагон көшеге қарай кетті. Біраз жүріп барып Нариман артына қайырылып қарап еді, Мәрзия да бұрылған екен. Көздері алыстан түйіскен екеуі де ыңғайсызданып, тез-тез басып кете барды.

«Қотыр қыстақ. Лаборатория» деді ішінен Нариман. Дегерес тауының бауырына ғана тығызып жатқан қыстаққа қарай берді.

- Есінде болсын, Данаев, - деді Оника жиналыс аяқталған соң Нариманды жеке алыш қалып. - Есінде болсын, мен саған түн ішінде телефон соғуым мүмкін. Сонда кеніш жұмысы жөнінде бес саусағындағ біліп, ақпар беретін бол. Ал ең дұрысы, менің телефон соғуымды күтпей-ақ, күнде таңғы сағат төрттердің кезінде өзін маган звондап, ақпарды жеткізіп тұр. Жарай ма?

Оника төбесінен төніп, тұксие қарағанда Нариман:

- Жарайды, - демеске амалы қалмады. - Бірақ...

- Не бірақ? - Ониканың жап-жалтыр басының қүйқасына дейін қан теуіп, қызғылтым тартып кетті.

- Тұн ішіндегі сізді мазалағаным қалай болар екен? - Нариман бойын тез жиып, ықпауға тырысты. Бүгежектей беруге ішкі бір күш тежеу салғандай. Оның бас шұлғи беруден тартынған мінезін Оника да тез танып, даусын бәсендептіп, түсін жылытып:

- Жә-жә, менің қамымды ойламай-ақ қой. Біздің бас не көрмеген бас. Мына шаш неге түсіп қалды дейсің. Тарақ шақ келтірмейтін қалың-ақ еді бір кезде. Өзімдікі сынып қалғанда жолдастарымдікін сұрап тараушы едім. Енді сол сүмдар мені көрген сайын: «Константин Александрович, міне тарақ, ана шашыңызды...» - деп мазақтайтынды шығарды. Тіпті бірде Шұғылаға барғанда, бюородан шығып келе жатырмыз. Бірінші қабатқатүсе бергенде сол жақта «Шаштараз» деген жарнамаға жай әншнейін қарап қалсам керек, арт жағымнан:

- Немене, Константин Александрович, шашыңызды алдырғалы тұрсыз ба? - деген дауыс шығады. Қарасам: Алмас Занғаровиң. Екеуміз жат та кеп күлейік. Әлгі бюорода айтылған ашы сөз, ашу-ыза дегендерің ұмытылып жүре берді. Тамаша адам, Алмас Занғаровиңті айтам. Солай, шырақ Данаев, ал жолың болсын! Аттан Жаңатасына, - деп Оника балғадай қолын ұсынды.

«Заңғаровтың өзіне істегенін Оника маған істеді-ау, - деді Нариман комбинаттан шығып бара жатып. - Басшыдан басшы үйренсе - жақсылық жалғаса берсе... Жана жиналыста мені жеп қоя жаздал еді, қоштасарда бәрін жуып-шайып жіберді...»

Нариман көшениң қарсы бетіндегі универмагқа кіре кетпек болды. Діттеп алатын заты жоқ, әйтеуір көнілі ауды да тұрды. Кім білген.

Екінші қабатқа көтеріле бере бақал саудадан «Харьков» электр ұстарасына көзі тұсті. Чек жаздырып, кассаға барды. Адам көп екен, чекті бекер жаздырдым-ау деп өкінсе де, амал жоқ, кезек сонында тұра берді.

Магазиннің аргы түкпіріндегі «Әйелдер киімі» деген тұсқа қызыл жіп керіп, «Бөлім істемейді» деп жазып қойыпты. Қоңыр шымылдықтың тасасында біреулер бары сезіледі: күңкіл-күңкіл сөйлескені естіліп тұр. Нариман оған мән берген жоқ. Шымылдықтың аржағындағы адамдар қабыргадағы үлкен айнадан қараң-қараң көрінгенде тек еріксіз көзі түсіп кеткен.

«Сол ма? Сол болса, тек көзіне бір қарайын да: «Амансың ба?» - деп өте шығайын».

Бір сәтке айнадан тұлғасы тұтас көрінді. Дәл өзі. Бірақ бұрынғыдай аш бел емес, толыңқырап кетіпті. Әлде гүлі алақандай-алақандай алабажақ көйлек кигеннен бе екен? Әлде айна қисық көрсетіп тұр ма... Біресе күледі, біресе қабағын түйеді. Қолын қайта-қайта сермеп, әлденені дәлелдеп жатқан сияқты.

«Оу, ол сонда сатушы болып кеткен бе? Маркшайдер еді ғой. Болса-болар, өз мамандығы бойынша жұмыс істемейтіндер аз ба?»

- Молодой человек, вы будете стоять? - деген сұрақтың өзіне арналғанын аңғарып, Нариман қатардан шығынқырап, айна жаққа қарай аяңдал бара жатқанын бір-ақ білді де, тез кері қайтты.

«Сол!» - деді ол сеніммен. Кассаға жеткенше айнадан көз алмады. Жүрөгі түскір бір бұлк етіп, шымырлап қоя берді.

* * *

Айнадан көрінген Таң-Шолпан еді.

Соның алдында бірер күн бұрын ол Сәуле деген сатушы келіншекке бір емес, екі емес, үш бірдей кремплин көйлек әкеліп тапсырған. Бұл бұрыннан келе жатқан амал болатын. Модасы түскір уақыттан да озып тұрған заман. Бүгін ынтығып тапқан затың ертең қызықсыз болып қалады. Қалалық сауда мекемесінің қоймасына именбей кіретіндердің бірі - осы Таң-Шолпан.

Әу баста мүкәмал қоймасы Таң-Шолпан үшін де тарс жабық болатын.

- Ау, сен де жұрт құсан, анау сауданың бастығымен байланысып адам болсаши! - деп Жарасқа әлденеше рет айтты да. Жарас оның бұл қыңқылын құле тыңдалап, мән бере қоймап еді, бір күні Таң-Шолпан үйдің күлін суырып аспанға шашып жібере жаздады.

- Құдай-ау, мені де бас инженердің әйелі дейді. Жүрісім мынау: қайыршыдай. Жас өмірімді ноқталап, үйлі-баранды болған саған не қызық қөрем деп шықтым, ой-бай! Тым болмаса, иттің құлы - байбарақ киіп жатқан тряпкаға да қолымыз жетпейді, не сүмдық! Неткен азап!

Жарас оған өзінше мораль айтпақшы болды:

- Қайдары мешанкалар құсамашы, жаным. Сенің ақылың бар еді ғой. Дүниенің мәні тряпкада емес қой...

- Ойбу, сорлатқан құдай! О, тас маңдай! Маған дүниенің мәні неде екенін үйретпек болады, мына тас маңдай. Ондай ақылыңды басыңа шайнап жақ! Не көрдім мен сорлы, кураған қу тастан басқа не бар мына қарғыс атқан айдалада! Былай қарасан қанқиган тас, былай қарасаң маңқиган тас. Тас, тас, тас, кілең тарғыл тас. Рудный мұның қасында жұмақтай екен ғой,

тәнір-ау. Екінің бірі барып жатқан Алматыға тұмсығынды тыға алмай, қыңылап қашып келген жерің - осы Қарасай. Алданған, арбалған басым. Дүниенің пейішін орнатпақ болыш, тәтті тіліңмен тамсандырып, не демедің сен маган?! Кәне, сол рахат?

Әңгіме ас үйде болған еді. Жарас түскі тамаққа келіп, шай ішіп отырган. Атлас қытай халаттан іш көйлегінің етегі шығып жүрген Таң-Шолпан шыныаяқтың салдыр-гүлдірін көбейтіп, бір-біріне тасбақаша соғыстырды.

«Қыз күнінде бәрі жақсы, жаман қатын қайтан шығады», - деді Жарас халаттан шығып шубатылған қызығылтым ішкөйлектің шілтерлі етегіне тағы көзі түсіп.

Таң-Шолпан аузы тынбай, айқайлап зарын айта жүріп, қаз-қатар қағаз пакеттегі сүттің картон қабығын өтпес пышақпен қиқалап бауыздай бастады.

- Жаным-ау, қайшымен қырқа салсаңшы о құрғырдың үшін - деді Жарас шыдай алмай.

- Немене, нервіңе тиді ме? Сен мені өтпес пышақпен өмір бойы осылай бауыздаپ келе жатырсың. Көр, қалай болатынын! «Байғұс-ау, бас инженердің әйелі емессің бе? Саған не жоқ аспандағы құсты аузыңмен тістеп тұрып. Әншейін, қулығың шығар. Саған да киім табылмаушы ма еді?» - деп жұмыстағы қатындар-ак, мені отырсам - опак, тұрсам - сопак қылып болды. Өлгенім-ай. Эне, арамен бауыздағаның сол мені...

Содан кейін «бәледен машайық қашып құтылыпты» деп, Жарас сауда бөлімінің бастығы Жаманқұл Ақыраповқа, амал жоқ, кіріптар болып шыға келген. Ал Жаманқұл болса геолог Аманқұл Ақыраповтың ағасы еді...

Мүкемал қоймасына кіргенмен де онын қаймағын қалқып аларға көп қаржы керек екен. Комбинаттың бас инженері ақшаны жаман таппас, құдайға шүкір. Бірақ қасықтап жиған тиынды шөміштеп шашқан соң не шақ келсін. Ақша-әзәзілдің арқасында шаң-шүң еткен айқай жиі-жиі шығатын болды. Осы таяуда ғана сондай бір ала дауыл Жарас үйін сілкіндіріп өткен.

Жарастың елдегі жалғыз ағасы дүниеден көшті. Қалалық газет петитпен теріп, кішкентай көніл айту жариялаған. Сол-сол екен, күтпеген жерден Жарасқа көніл айтушылар көбейді.

«Көрген жерде көніл бар» деп, кеңседе, не көшеде кездескенде ықылас білдірушілер өз алдына, шын жақынбыз дегендер үйіне келе бастады. Бір күн өтті, екі күн өтті. «Куыс үйден құр шықпа» деген бар, обалы не, Таң-Шолпан дастарқанды жиган жоқ. Ушінші күні бұлт үйіріліп, найзағай шартылдаپ берсін.

- Эй, бауырмал мырзам, - деді Таң-Шолпан қүйеуіне. - Ақша тап. Оны қайтесін дейсің бе? Мен төркініме жібермеймін. Үйге көніл айтушылар келеді, соған керек.

- Енді келмейді, келген күнде де ештеңенің қажеті жоқ. Кіреді де шығады. Таң асырып, тамақ ішіп отырудың не керегі бар?

- Ойбу, есің дұрыс па өзіңнің, көзің көрді ғой, тамақ тұрмак, арақ ішіп аспай-саспай отыратындарын. Сенің түгін де кетпейді, дастарқан жайылмаса, жұрт мені сілейтеді. «Әне, қатыны онбаған» деп. Қайдан тапсаң одан тап, қарағым.

- Жаным, жерден қаз дейсің бе маған, - деп Жарас та ісіне бастады. Үрлеген шардай тырсылдаپ, бетіне қара қошқыл қан шапшыды.

- Ондайың бар, неге бергізесің газетке көніл айтуды?

- Мен бергізгенім жоқ, өздері...

- Өздері сенің елдегі ағаңың аты-жөнін қайдан біледі, әлде анкетаңа оны да жазып қойып па едің?

Кухняның терезесі ашық еді, шаңқылдаған даусымызды көршілер естіп қояр деп сескеніп, Жарас залға барып, диванға былқ түсіп отыра кетті. «Бір күн ұрыс кірген үйдің қырық күн берекесі кетеді» деуші еді. Бұл ұрыс жиі-жиі шаң беріп кетті, не болар екен?» Үйдің төрт қабырғасы кілемнен көрінбейді, сары паластан еден көрінбейді. Бірақ шырай жоқ. Кілемдердің тұктаріне сарша тамыз шілденің күнінде қырау тұрғандай, жан-

жақтан ызғар ысылдағандай, жылусыз өлі дүние. «Бұл дүниеңөңіз неме үйдің төбесіне де кілем тұтып тастар ма екен» деп Жарас жоғары қарап еді, мың сомдық хрусталь шамдар алыс жұлдыздардың жасуындаі сәуле шашып жылт-жылт етті. Жылуы да жоқ сәуле...

Қалада әлі комиссиялық магазин жоқ, жайма базар және жоқ. Содан Таң-Шолпан модадан қалып бара жатқан, иығына бір-екі ілген киімін универмаг арқылы ақшаға айналдырудың амалын тапқан. Бұл амалы талай рет іске асқан соң, үйреншікті әдетке үласа берген.

Бұрын универмагты мылтығы шошайған қарауыл шал қорушы еді. Соңғы бір шамалы уақыттан бері сол қарауыл көрінбей кеткен. Қарауылдың қысқарғаны - ұры-қарының жойылғанынан емес еді, әрине. Керісінше, ұры-қарымен күрестің техникасы жетілдірілген болатын. Жұмыс күні аяқталған соң магазиннің ішін ұлкендігі есектей овчарка ит бос кезіп жүретінін тіпті сатушылардың өздері де біле бермейтін. Таңертен қарауыл келіп, ов- чарканы алып кететін.

Бір күні қарауыл мен универмагтың өкілі өртөнділік келіп ішке енсе, овчарка бірнеше қымбат көйлекті бауырына басып алып, тырп етпей, есік пен төрге көсіле түсіп жатыр екен.

Не керек, анықтай келгенде әлгі көйлектер магазиннің мүлкі болмай шықты. Бөтен иісті сезген овчарка оларды тығулы жатқан жерінен тауып алып, зиянкес бірдене болар деген соқыр сезіммен, есіл көйлектерді борбай-борбайын шығарып, енді қашып кетпесін дегендей қатты қоруға алған екен де.

Тергеуші сатушыны қысымға алады, әрине. Сатушыға да жан керек, Таң-Шолпанның атын атайды...

Міне, әлгі шымылдықтың аржағындағы шытырман содан шыққан. Нариман керекті затын алып, қалтасына салған соң да, сол шымылдық жаққа қарайладап, Таң-Шолпанның ашұлы үнін естіп, әлем-тапырық түрін айнадан көрген соң бірте-бірте

шегіншектеп, ығы-жығы адамдармен қайта-қайта қақтығысып қалып, төменгі қабатқа түсे беріп еді.

Жаңатасқа қайтып келе жатып, Сұңғі көпірінен өте бергенде есіне Ақан қарт түсे кетті. Шопырга тоқта деп белгі берді.

Серік, сен осы жердің адамысың ғой, Ақан деген кісінің үйін білесің бе?

Е, Ақанды кім білмейді? Білемін, - деді Серік шырт түкіріп.

- Білсең - сол үйге тарт.

Бір айдан бері бірінші рет еске түсіпті! Ондай болса Нәртастың жанып тұрған отына шыжтырылып жүріп, естің мұлде шығып кеткені ғой. Не сын, не шара? Айдаладағы Ақан тұрмақ, туған анасын барып бір көріп қайтуға мұрша бермейді. Жаман айтпай, жақсы жоқ, осы бір орасан арпалыстың арасында әлдеқалай жазатайым кетсе, оның мерт болғанына шын жылайтын, шығарға жаны басқа болса да онымен қоса кететін бұл дүниеде жалғыз-ақ жан бар ол анасы ғой. Не деп болады? Машинаның апаты ма? Әлде карьер авариясы ма? Кім біледі, алда сені не тосып тұрғанын. Мәселен, сондай бір жаманат бола қалса, мына таудың аржағындағы шүйкедей кемпір сүлдесі сүйретіліп тірі жүргенмен, жаны Нариманмен бірге кетеді ғой. Ондайдың бетін аулақ қылғай!

Газик әуелі колхоздың көшесін аралап өтіп, одан әрі абайлап сайдың табанына түсті. Малта тастар машинанын дөңгелегінен шақырлай бастады. Алда қамалдай болып ну ормантурды. Сынсыған нау теректер дүниесі. Жамыраған жапырақ. Бұта сайын құстың ұясы. Сылдырап аққан су. Орманның түкпірінде пионер лагері бар екен.

Нау теректердің ара-арасы шоқ-шоқ құбatal, ішінара жүзжылдық зор ағаштар түбірімен қопарылып жантайып жатыр. Жарықтық қара жерге тамыры терең кеткен, әзір жан

берер емес, жапырағы жасыл. Бірақ бір арманы тік аспанға қарап, биіктеп тұра алмайтыны шығар. Қектемде Сұңғі тасқыны сұрапыл деседі, сол тасқын бәйтеректерді түбірінен жұлып алып жүре беретін көрінеді. Бал түстес шырғанақ тізіліп тұр. Шырғанақ шоқыған шымшықтар да масаң. Шырқап бірнеше түрлі әнге салады. Кіші Қарататудың бұл жалаңаш жағында осы орман сахара шөлінде ойда-жоқта ғажайыптан пайда болған шұраттай. Әйтпесе Кіші Қаратату орман-тогайға бай емес. Мұның ар жағындағы Үлкен Қарататудың жөні басқа. Кішіні табиғат оның есесіне көнге бай қылған.

Машина орманның арасындағы сүрлеу жолмен жүріп отырып арғы бетке шықты. Шатырлы жалғыз үй. Үй алдында малдың қора-қопсысы. Бір мая шөп. Дәл шатқалдың алқымы. Жан-жағы түксиген қара жартастар. Мылқау тыныштық. Мұндай оқшауда жалғыз үй отыру оңай да емес шығар.

Машинаның даусын естіп, әуелі алдарынан бір сабалақ сары тәбет әупілдеп қарсы алды. Артынша бірін-бірі итермелеп ентелей шыққан топ бала көрінді.

- Әй, шуламаңдар-әй, - деп бәйбіше болуға лайық жап-жас әйел баппен қимылдайды. Белін түбіт орамалмен буып алған. Құн болса ыстық.

Түйетауықтың қоразы қос қанатын қомдап, дүрдиіп, қызыл түмсығы салаңдап, тандайын тарта қақылықтап қойып, көнизектерін қақпайлап қорып жүр. Қораның көленкесінде жатқан қозы-лақтың бүйірлері солқылдайды. Төменнен сарқырап жатқан су сарыны талып жетеді. Анда-санда шатқал қуысынан тау құсының шаңқ еткен даусы жаңғырығады. Дүние жаңа жа- ралған кездегі тыныштық осындаш шығар. Осылай бір тұра берсең балапан басып шығарған кекіліктердің сайрағанын анғарасын. Қотыр тастар тасасы кекілікке толып кеткен сияқты бол елестейді. Құлагынның жарғағын жарып жібере жаздайтын «БелАЗ-дардың», экскаватордың, бүрғы станоктың азынауынан

кейін мына сәби тыныштықтың ортасына топ етіп түсे қалу бір ғажайып, түсте көретін дүние сияқты еді.

Осының өзін өң бе, тұс пе деп тұрганда, Нариманды бұрынғыдан бетер таңқалдырып, қораның аржағынан аспай-саспай бір арқар шыға келді. Шаңырақтай мүйізі айналып, пергауындардың тәжіндей салтанатты сән беріп тұр. Арқар, сірә, бір жасқа толар-толмас. Бірақ соның өзінде қазақы құнан қойдан да ірі. Денесі қоладан құйғандай шымыр. Бөрте жүні тып-тығыз. Серік екеуіне алғашында таңырқай қарап, қастарына дейін келді де, өзіне беретін қанттары жоғын сезгендей кесірлі, тәкаппар көзбен бір қарап, бұрылып жүре берді. Әлгі көзқарасымен сүзіп алар ма екен деп Нариман қыпылдал та тұрды. Көлеңкеде жатқан жаңағы сабалақ сары төбет арқарға сүйк көзбен бұрылып қарап қойды.

Осы кезде табалдырықтан Ақаңың өзі де көрінді. Бұл жолы басында тақия, қазақы қоңыр шибарқыт қамзол, шибарқыт шалбар, аяғына кебіс іле салыпты.

-Әб бәрекелде, «бөтен баламысың?» Кел, кел! Жақсы келдің. Ұмытқан шығар деп ойлап едім. Азамат, ұмытпаған екенсін. «Шақырмаса - бармандар, шақырғаннан қалмандар. Өзі болған жігіттің аяғынан шалмандар» деген бұрынғылар. Шақырғанда келген жақсы.

Апыр-ай, Ақа, таудың тағы андары да сіздің үйді жатырқамай ма, қалай? - деді Нариман шыдамай.

- Ә-ә? Әлгі Бөртені айтасың ба? Аяғы шықпаған, шаранасынан жаңа аршылған кезінде мына қырқаның ар жағындағы Киікоты деген жерден тауып алғам. Енесін бір бетпақтар атып кетіпті. Лағы қалың шөптің арасында қалып қойыпты. Содан жылқы қарап жүріп, ойда-жоқта үстінен түстім де, обалсынып, ит-құс жеп кетер деп үйге алып келдім, алдыма өнгеріп. Балалар сүт берді, нан берді - енді асыранды болды. Кусаң да кетпейді. Бірақ итпен өш, бәлекет. Итте, тұқымың құрығыр, оның жабайыдан екенін сезеді ғой деймін, іші

жылымайды. Қауып алғысы кеп тұрады. Бөрте болса оны сүзіп қорқытады. Ал адамға еркелейді, байғұс. Анасын атып кеткенімен ісі жоқ. А나йы, кексіз мал ғой, жарықтық. Кәне, үйге кіріңдер, - деп қарт жол бастады.

Үш-төрт бөлмелі үйдің іші тап-таза екен. Ауылдағы біраз ағайын жүрттың үйлерінен табылмайтын тазалық. Нариман іштей риза болып отыр.

Қалай, балам, жұмысың оңды ма? Kірісіп кеттің бе? - деп сұрады Ақаң шарт жүгініп, жүресінен тізерлеп отырып.

- Рахмет, Ақа. Жұмыс жаман емес. Бірақ ауыр боп тұр. Жаңадан құралып жатқан тіршілік.

- Элбетте, әлбетте, - деді қарт бурыл шоқша сақалының ұшын саусағымен қайыра тұтып қойып. Сақалдың ұшын аузына жеткізбек бола ма, бірақ жетпейді.

- Ана бір жылдары мен Безруковтің партиясында жүргенде Нәртас деген жер қу медиен дала еді. Енді қала салып жатырсындар. Әрине, ауыр.

- Сіз Безруковпен бірге болдыныз ба? Даусы ерсілеу естілсе керек, Ақаң басын кілт бұрып, Нариманның бетіне бажырая қарады.

- Мен, шырағым, Безруковпен бірге істеген адаммын. Нәртасыңды ашқан Безруков пен Гиммельфарб. Мен солармен дәм-тұздас болдым. Бұрын Нәртас деген ат жоқ еді. Бүркіттіңің бойы болатын. Бір күні Гиммельфарб мені шақырып алды.

- Ақа, қазақша «камень плодородия» дегенді не дейді?

- Нәртас дейді, - дедім. Сол-сол екен сол жер Нәртас аталып картаға түсіп кете барды.

- Орысшаны жақсы білесіз ғой, - деп қалды Нариман «камень плодородия» дегенді таза айтқанын естіген соң.

- Үйрендік қой, - деп қарт бір езуімен құліп қана қойды. - Геологтар партиясы келген сайын мені тауып алып, ілеңтіріп кететін. Жол көрсет дейді, жер-жердің атын сұрайды. Тас қазғызады, бұргы салғызады. Ақшасы көп. Табыс мол болды.

Безруков дегені ақын еді. Тастың үстінде бірдене жазып отырады. Кен табылып, соңын сыйзып отыр екен гой десек, өлең жаза-ды екен. Соғыстың алдында сол Безруков сонау Әулиеатадан осы жерге дейін жаяу келді. Әне, солар шын берілген пәруана еді. Ау, әңгіме бұзау емізер, бұзау таяқ жетізер, көне қайсың қой соя аласың?

Қарт екі мейманга кезек-кезек қарады. Мұндайды күтпеген Нариман:

- Ойбай, Ақа, қойыңыз не? Оны бізге бола сойып әуре болмаңыз. Шәй-пай ауыз тисек жетеді. Асығыспыз. Жұмыс көп, - деді қызылып.

Ақан басын төмен салып бөстекке қарап біраз үнсіз отырды.

- «Бөтендігінді» істеме, шырақ - деді басын көтерметеген күйі. Қазақтың еншісі бөлінбеген. Ерулік дегеніміз тағы бар. Осының бәріне бір мал соиылмаса - ұят болмай ма. Сен ойлап қалма, шырақ, бұл шалға бірдене керек шығар деп. Жок, ондай қартың мен емес, ештеңе тілемеймін. Құдайға шүкір, Кеңес өкіметінің арқасында, ақ түйенің қарны жарылған заман. Бәрі жеткілікті. Тек тойым болсын. Адамда нысал болсын. «Қанағат қарын той-ғызар, қанағатсыз жалғыз атын сойғызар». Бір үйлі жанға жетіп-артыларлық дәulet бар бұ қартында. Айдалада қол қусырып қарап отырған жоқпыз. Ана Қарасайыныңбүкіл отыз мыңхалқы суды мына шатқалдағы су шарбақтан іshedі. Сұңгінің басын буып, жер астына түсіріп, құбырга құйып, қалаға тартып әкетіп жатыр гой. Әне, сол судың қарауылымыз. Өкімет маган сол үшін ақы төлейді. Кәне, қойды қайсын бауыздай аласың?

Нариман мен Серік бір-біріне қарады. Серік бүгін кешкे бір жолдасының үйлену тойына бармақшы еді. Ал Нариман болса сағат кешкі бесте жиналыш шақырып қойған. Алдағы күннің жоспары жөнінде. Өзі шақырып, өзі кешіккені дұрыс та емес.

- Ақсақал, мен өмірі мал сойып көрмеп едім, - деді қысылып.

Мен де білмеймін, - деді Серік те қызарып.

- Рахмет, Ақа, екеуміз де асығыспыз. Басқа бір күні қол босырақта келейік.

Ақан ұндеңмей біраз отырып қалды.

- Өзім соя алмаймын, - деді әлден уақыттан соң басын көтеріп алып, - қол жарамайды. Бала бар еді, ол таңертең машинаны от алдырып қалаға кеткен, содан жоқ. Енді қайттім?

- Апыр-ай, шырақтарым-ай, қасапханада малды бауыздамай, басынан ұрып өлтіреді деуші еді, біз де сондай қүйге түсер ме еkenбіз. Онда жеңіл-желлі бірдене істеп жіберсін. Әлгі келін қайда, Фәтимат! Қайдасың, шырағым?

Үйге келіні кірді. Нариман енді байқады: қазақтан гөрі түсі басқалау. Әзіrbайжан, яки түрік?..

- Мына кісілер асығыс екен. Мал сойғанға қарамаймыз дейді.

Түйетауықтың біреуін тездетіп булат жібер, шырағым.

Фәтимат шығып кетті. Нариман қарап отырмай:

- «Булағаны» қалай? - деді. Ақаң оған қарап мырс етті.

- Қонақ қойдан жуас. Май берсе - жей береді, көресің «булағанды». Сабыр ет. Мына келін курд дейтін елдің қызы. Курдпен құда болдық. Түйетауықтың етін булат пісіреді, өздері «бозбаш» дейді. Қазақтың етін жеп жүрген шығарсың, сол «бозбаштың» да дәмін тат.

- Жөн-жөн...

- Өздері еңбекқор, момын халық. Құдаларымыз мына «Көкаспан» совхозының сиырын бағады.

- Е, онда анада сол құдаларыныңдың үстінен шағым айттып жүр екенсіз де?

Ақан Нариманға тағы бір тіктеп қарады.

- Өзің «ұндеңгенде үйдей бәле бар» дер еді. Ұндеңейтін жігіт қой десем, тілің ашы ғой... Рас, құдалар бағады. Бірақ сол

қарасандардың өзі таудың арқарында жабайы боп кеткен бе, қайыру бермейтін көрінеді. Орманға жабылып кете береді. Ал енді шырак, оның мынандағы мәні бар. Қарап отырганша әңгіме болсын. Мына «Көкаспан» совхозының жеріне ірі қара ұстaugа келмейді. Бұл «Көкаспанға», менің тілімді алсаң, қой жайғыз. Бірақ кейде аудан жақтағылар да қызық. «Көкаспанға» сиырды зорлап бақызызады. Екі мың бас зенгі бабасы бар. Сөйтсে, «Көкаспан» Қарасай қаласын сүтпен асырап отыру керек екен. Ал ол сүттің планын біздің құдалар орындалмайды. Неге? Неге десеніз, сиырдың азығы жоқ. Мына қып-қызыл тасқа жүгері, балауса өспейді. Көк шөп көктемде ғана жайқалады да күн шілдеде ұшып кетеді. Ал сауын сиыр қолға қарайды, сүті - тілінде. Совхоз азық тауып бере алмайды. Содан сүт те орындалмайды. Обалы не, бай-ғұстар қойдан пайданы табады-ақ. Тапқаның қайтейін, табыстың бәрі сүттің орындалмай қалған шығынын жабуга кетеді. Еңбегі - еш, тұзы - сор детен со да. Ал мұны ана аудандағылар біліп отыр. Не дейсің бұған?

«Шалың мықты, - дейді ішінен Нариман. - Шаруашылық да осындағы ояу көзбен қараса ғой жүрттың бәрі. Мұндай үйлесімсіздік тек ауыл шаруашылығында ғана емес, мына біздің өндірісте де бар ғой».

- Ондай-ондай бізде де бар, - деді Нариман.

- Сендер де тиімсіз істі жоспарлайсындар ма? Ақан бүкілденесімен шүғыл бұрылып қарады.

- Ондай да болады, - «Әңтімені ұзартып алдым-ау» деп Нариман өкініп қалды. Бірақ әр жағын айтпай тагы тұра алмады. Өйткені Ақан оған төне қарап сөз күтіп отыр еді. - Мысалы, мына Нәртас. Кені мол. Оны алу керек, сөз жоқ. Бірақ ол үшін дайындық та керек. Жұмысты істейтін адамдар. Ендеشه алдымен солар үшін тұрғын үй сал, магазин сал, монша сал, кино сал, клуб сал. Солай емес пе? Ал бізде оның бірі де жоқ. Жұмысшылар вагонда тұрады. Кен алу үшін техника керек, жол керек. Бізде о да жоқ. Енді-енді түсіп жатыр. Айта берсе,

таусылмайды. Меніңше, кеніш ашады екенсің, ең алдымен қалажай тұрғызыпал, адамдарды тұрақтандыр. Эне, сонан кейін баста кен ісін. Нәртаста олай емес: өл-тіріл, руда бер дейді. Тағы оның қөлемін де айтып қояды. Қыс болса келе жатыр, он екіден бір сайман жоқ. Эне, ақсақал. Сіз ғой бізге отыр, асықпа дейсіз. Қайтіп байыздан, тыныш отыра аласың.

Қарт шоқша сақалын саусағымен қайырып астынғы ернімен талмамақ болады, бірақ онысы жетпейді. Шексіз әуреге түсіп отыр екен деп ойлайсың. Нәресте жылағандай болды. Шал ірге жаққа бұрылып, жүқа сары шәйімен жабуланған бесікті тербете бастады. Іргеде бесік тұрғанын Нариман сонда байқады.

- Эй-әй, күшік. Жылама-жылама, үйде мейман бар, ұят болады, ұят болады. Жылама. Апаңың қолы тимейді, саған емшек бермейді. Шыда-шыда. Қап, мынау болмады-ау. Эй, Асқарбек, шақыр жеңешенді, Ермек жылады.

- Мынау құдайдың берген күшіктері. Өз белімнен үш ұл, бір қыз еді. Екеуін герман соғысына бергенбіз.

Жалғыз ұл жер басып жүр әйттеуір. Айттым ғой, келіншегі курдтан.

Содан соң Ақан қызы Мәрзия туралы, оның Нәртаста екені жайлы, тұрмыс құруы сәтсіз болып, маскунем күйеуінен ажырап, бір жасқа әлі тола қоймаған баласын осында әкеп тастағаны жайлы айтпақ болып бір оқталды да қойды. «Қайтем, - деді қат. - Арыз айтқандай болмайын. Бұл күндеғінің адамы шыны сияқты, басқа бірденеге жорып жүре ме. Мәрзия өзі де өлмес. Бір рет аузы күйді ғой, енді үрлеп ішер. Ұялғаннан Тимофей де жоламай кетті. Оның не жазығы бар? Нәртас жаққа өзім бір барыш қайтармын. Мына бас инженерге сонда айттармын жағдайды. Қазір реті келмес. Үйіме шақырып алып, жағдай айтқаным жарамас. Өзі бір иманжүзді бала екен. Бастықпын деп шәнимейді. Құлық-сұмдығы да жоқ-ау. Біздің Мәрзияға тағдыр осындағы бір онды адамды жолықтырмады да. Есіл қыз қор болды. Өзіме де обал жоқ. Ку медиен айдаладагы

геологтарға қолымнан жіберіп нем бар еді? Қартайған шақта жас адамның обалын мойныма артып алдым ба, қайдам. Кім біледі»...

Үйге Фәтимат кірді. Бір тізерлеп бесікке асылып отыра беріп, іргеге қарап бала емізді. Бала қомағайланаң, мамасын сорып жатып, тынышталды. Бесікте бала емізген ананың бір айтып болмас өз сұлулығы бар. Әйел жүзі нұрланып, тебіреніп, сәби ернінің шолпылынан әдемі ән тыңдағандай еріп, елжіреп отырады. Баланың да бақытты кезі осы шығар. Кейін ол өсө келе талай тәтті тамақ жер, талай зәмзәм татар, бірақ дәл қазіргідей, құмығып, құшырланып, ана сүті аузынан аңқып, ағыл-тегіл бақыт дариясына шомыла алмас. Бірақ қазір ол өзінің бақытты екенін сезбейді-ау.

Өзі үйі, өлең төсегінен осындағы емшек емген баланың үні естілмеген адамның жан дүниесі мейірленуді, еміренуді жатырқап қалмай ма екен? Нариман содан қорқады. Осы жасына дейін бала сүймеген адамның беті шіркеуіл, көп алдында да кінәлі сияқты. Дәл қазір мына шал Нариманнан:

«Неше балаң бар?» - деп сұрап қала ма деген қауіппен зәре жоқ. Тезірек кетсек екен деп те отыр. Ойын ақсақал бөліп жіберді.

- Е, бұл киелі тау ғой, - деп тыңдан бір әңгіме бастады. - Баяғыда Албаннан шыққан құлаңақ Құлмамбет деген ақын мен Майкөт деген ақын айтысып, сол айтыста Құлмамбет Қаратауды жамандай беріпті: елі кедей, жері кедей деп. Сонысы білместік екен ғой. Енді бұл таудан не шықпай жатыр?! Пой-пой десенші. Құлмамбет бекер айтады. Бұл Қаратаудың бойынан мың жылқы айдаған байлар да болған. Бірақ бір жұттан қалмай жүген-құрық ұстап қалғандары да бар еді. Оның шет жағасын көзіміз көрді. Сөйтсе сорлылар, жер астындағы байлықты білмей қырыла беріпті ғой. Әй, әттесі-ай, десеші. Не деген әз-қараңғылық.

Сонда Нариманның есіне бала күнінде естіген аңыз түсті.

Ол кезде ергек айтып, ерігіп отыруға ешкімнің де уақыты жоқ еді. Наримандар соғыс кезінің балалары. Сегізденгі балалар мен сексендердегі шал ер-азамат орнында қалған заман. Шаруа кешке салым біраз дамыл тауып, қырман қызыуы біршама саябырып, ат мойнынан қамыт, адам қолынан қүрек түсетін бір сәттер... Қаратудың басына қазбауыр бұлттар қонақтап, батар күннің нұрына малынып, қызғылттым алау лапылдар. Құркеде шалап ішіп, таңдайын жібітіп, жан шақырған Сапы қарт сампылдаپ бір сөз бағтар. Басынан тер сіңген тақиясын алып, боз қырау шашын құс-құс алақанымен сипап қоюшы еді жарықтық. Екі беті албырап, екі көзі ұшқын шашып, селеу сақалы желбіреп, Қаратай жақтан назарын алмай:

- Осы сендер мына Қаратудың басында қалмақтар тығып кеткен қазына бар екенін білесіңдер ме? - деп сұрап.

Батқан күннің соңғы сәулесінен бүйра бұлттар өрттей қызара түседі. Қаратайға қалмақтар тығып кеткен алтынның буындан жалқын сары сәуле аспан астын арбап тұрар. Балалар аузы анқайып Сапы қарттың нұрлы жүзінен көз алмай қалар.

- Қалмақтар қазынаны тереңге тыққан. Тереңдігі - қырық құлаш зындан. Мұндағыға дейін сол зынданың аузы ашық жатады екен. Талай жүрек жүтқандар арқан байлап түсіп, тәуекел десе керек. Қырық құлаш қыл арқан байлап, шырағдан үстап түседі екен. Ең қияметі, шырағдан сөніп қала беретін көрінеді. Қырық құлаш арқан таусылып, адамның аяғы жерге тигенде, жан- жақтан апан ауыз ұнғірлер көрінер. Қазына қайсысында - жұмбақ. Тәуекел деп біреуіне беттей берсең - алдында қаратас қақпа тұрады. Дуалы сөзді тауып айтса - қақпа ашылады. Қаратас қақпадан өте бергенде құлақтарын жымитып, тістерін ақситып, екі тебеген қара айғыр тұрады. Амалы асқандар оларды да айналып өте бергенде, алдында аузынан от бұрқырап айдаһар жылан жатады. Ал айдаһардың аржағында көздің жәуін алып алтын дейсің бе, ақық дейсің бе, лағыл, маржан, зұмірет, гәуіартас дейсің бе - бәрі төбе-төбе бол

үйіліп жатады. Ал бірақ арқан байлап тұскендердің ешқайсысы қазынаға жете алмаған. Айдаһардың алды-арты ағараңдан жатқан адамдардың бас сүйегі деседі...

- Оу, оу, отырыстарыңа болайын. Көне, мына кешкі салқынмен бидайды біраз суарып тастайық, - деп бригадир келеді. Әңгіме догарылып, ертектің елі алыстайды. Шыңдық дүниесіне қайта оралып, қолдарына айыр, күрек алып, буыны бекімеген, бұғанасы қатпаған балалар да орындарынан үн-тұнсіз түретеледі. Қаратай түнеріп, бұқшип қалады. Әлгі бір алты қанат, алқызыл бұлттар енді тұксиіп қарауытып бара жатады.

Содан да бері талай жыл өтті. Ал қырық құлаш зындан түбінде жатқан қазына Нариманның көкейінде қалып қойды.

Баларақ кезінде қиялымен сол зынданға талай рет түсіп, тебеген аттармен, айдаһармен талай рет сайысып, нелер заман жүзінде жан баласы жете алмаған алтынға ол жетіп жүрді. Түсіне ұдайы алтын кіретін болды. Бір рет апасына айтып еді:

- Шырағым, түстегі алтын деген сағыныш пен сары уайым болады. Алысқа кетіп, анаңды, ауылыңды сағынатын шыгарсың, - деді. Нариман алтын таппады, бірақ сағыныш дегені туралады.

Тағы да біраз әжік-күжік әңгімемен отырғанда буы бүркүрап дәу табақ «бозбаш» та келіп қалды. Қол шайып, тамаққа отырысты. Түйетауықтың еті мұнша тәтті болады деп кім ойлаған.

- Әлгібір тентексуды алдырған жоқпын, - деді Ақан орамалға орап, бөстегінің астына тығып қойған ұзын ақ бәкісін алып жатып. - Саран шал екен, ақшасын аяды демендер. Дәулет жетеді. Бірақ арақ деген ардақ тұтар атамыздың асы емес, сендерге ол таңсық та емес. Бұл үйден оны ішпей-ақ аттаныңдар. Оның есесін қымызбен-ақ қайтаралық. Екі бие байлаймыз. Соның қымызы жетіп артылады. Сусағандар әдейі үлкен жолдан бұрылып келіп ішіп кетеді. Ал көне, біздің курд құдалардың тамағын алыңдар...

Қарт меймандарын қақпаға дейін шығарып салды. Күн өлі ерте болса да, шатқал іші аләгеуім тартыпты: күн тау жотаның ар жағына аунап кеткен. Күн жоқ, жерде судың шұылы қүшнейетіні несі екен? Төменде жатқан Сұңгінің сарылы қектем тасқынындаи. Су қоймасы жақтағай іші қарауытып, құз-қиясы құпия жиып, әлдекімнен бой тасалап, әлдекімді бассалуга дайын түрған қарақшыдай қорқыныш.

Нариман бұл сәтте сол тауға қарап түрғанында алақанын жылымшы бірдене қытықтағандай болды. Шошып кетіп жалт қараса: арқар екен. Шаңырақтай мүйізін сәл шайқап, маңғаз түр.

- Оу, қорықпа, батыр. Бұл тәтті дәметіп түрған гой сенен. Балалар жаман үйретіпті тәтті беріп, - деді Ақаң. Меймандардан ештеңе шықпаған соң, арқар оларға кесірлене қарады, бір-бір басып, өзінің қорасына барып, жабулы түрған есікті мүйізімен сақ еткізіп сүзіп ашты да ішке кіріп кетті.

- Эй, жайрағыр, жайырак ашсаң нетеді, есікті қираттың гой, - деді қарт онымен адамша сөйлесіп.

Машинаға аяқ іліп жатқандарында қарт келіп қол алысып қоштасты.

- Ал, балалар, үйді көрдіңдер. Енді келіп тұрындар. Маған бір бұрау да керек емес, тек тұзу сәлем, амандық-есендей қана керек.

- «Қона жатпай кепке тоймайсын, турап жемей етке тоймайсын» деуші еді бұрынғылар. Сол айтқандай, жата-жастаңып кетпеген соң, осылай құмар қанбай қалады.

Рахметті айта-айта, меймандар машинаны от алдырыды. Сабалақ, төбет «ГАЗ-ды» сайдың қабагына дейін әупілдеп үріп шығарып салды. Ат болса құйрығына жармасар еді, мына кілең темірді қай жерін қабарын білмей ыза болып, ақыр соңында әупілдің аяғын созып, қыңысалап барып тынды-ау. Жарқабақта жалғыз үй қала берді. Күндізгі көркем дүние көмескіленіп, шатқалға ерте келген тұн қараңғылығының қорқау құшағына

еніп барады. Жүзжылдық бәйтеректер енди ебедейсіз дәулер сияқты. Жер астынан кенеттен шыға келген аруақтарсұлдесіндей, әлдекімді қарман алғысы келгендей құлаштарын кең жайып, жол тосып міз бақпай қалған.

ЕКІНШІ БӨЛІМ

1

Атып келе жатқан таң тұнгеріңкі екен. Қыбыжықтап қар үшқыны түсіп тұр. Терістікten шыққан ызғар Нариманның тұла бойын қарып өтті. Құлқын сәріден алақарға қарқылдаған қалыпты. Қыстың бұл қалжыны емес, шыны еді.

Сөйтіп, қылышын сүйретіп қыс та келді. Нәртас - қыс киерін жазда сайламаган қамсыз адам сияқты. Қаратая Нәртастың бір жақ іргесін ғана, түстігін ғана қымтап тұр. Ал теріскей жалаңаш. Жалаңдаған сүық осы жалаңаш жақтан азынайды да тұрады. Солтүстікten тағы бір тауды қалқа ете салуды табиғат шіркін қимаған. Соңда бұл жер жұмақтай жылы болар еді. Жоққа жүйрік жеткізбейді. Нәртас сонымен желдің өтінде, Қаратаудың теріс бетінде, қыстың жалаң қылышының жүзінде тұр.

Нариман тұнжыр аспанға бір қарап алды да, шолақ қара тонның жағасын көтере, мойнын ішіне тыға түсіп, өзі де мына күннен қалысқысы келметендей тұнгеріп, газигіне жөнелді.

Аулақта өңкиіп энергопойыз тұр. Жалғыз котельный жансыз. Соған қарағанда жұмыс істемейді. Бәсе, әлгінде вагонның іші аныраған сүық еді. Ұйықтап жатқанда білінбейді. Нариманның қап-төсегі бар. Ішіне кіріп алып далада, боранды күні де ұйықтай беруге болады. Ап қап-төсектен шыққанда жұмақтан тозаққа бір-ақ секіріп түскендей боласың.

Мына қыста бұл Нәртасыңа әзір жарық беретін ана энергопойыз, ал жылу беретін жалғыз котельный. Энергопойыз тоқтаса - күн сөнгендей, котельный тоқтаса ақырзаман орнағандай болады.

Жұмысшылар темір жолдан шеткегі тұйыққа тізіп қойған он шақты вагонда тұрады. Әзірге Нәртас қаласының көшесі осы оншақты вагон. Вагондардан үйі бар көше баянды емес сияқты. Бұл жерде ел-жұрт тұрады-ау деген әсер қалдырмастай.

Нәртастың қаласы - әзір осы он шақты вагон мен Алматының құрылышшылары салып берген алты үй.

Нариман газикті от алдырмақшы еді, радиатордағы сұықатып қалыпты. Енді оны қайнақ су құйып ерітпесең жүрмес. Қайнақ суды қайдан табарсың.

Жерге бір түкірді де, кенішке қарай жаяу тартып кетті. Жол-жөнекей ауыр ойлар еңсесін мына тұнжыр күндей баса берді. «Сарыбайдан неге келдім? - деді. - Екі бөлмелі жып-жылы үйді, тәп-тәуір қызметті тастап, бауыр басып қалған жоражолдасты қып Қарасайға келгенде тапқан пайдам осы ма?»

«Бұғін газиктің сұықатып қалыпты. Гараж болса жоқ, ертең ана «БелАЗ-дар» қайтпек? Олар қатып қалса, немен жылытарсың? Буын бұрқыратып, шелек-шелек су тасып жүргенің гой дірдектеп!»

Қыламық қар жерге түсерін де, түспесін де білмей, қалықтап жүріп апады. Қарға да мейірім бітіп: «Мыналар әлі қысқа дайын емес екен, бұл жолы жаумай қоя тұрсам ба» деп, екіойлы болған сияқты.

Тау бұғін түнеріңкі. Құс бөтегелі бөлтектер - төңкерулі жатқан сансыз алып қазандар: әлің келсе ашып ал дегендей тымтырыс. Сол қазыналы қазандарды аудармақшы болып, карьерге бес экскаватор түсіп еді.

Кенішке елден бұрын экскаватор келді. Кенге жетер қабатқа дейінгі қара топырақ пен құнарсыздасты қопарып кеніштің бетін аршып, фосфоритті горизонтқа да жетіп, руда бере бастаған.

Комбинат асықтырып жатыр. Комбинатқа салсаң - бір күннің ішінде бүкіл Кіші Қаратруды астын үстіне шығарып, кен тілең құлқын қағып отырған зауыттарды рудамен көміп

тастамақшы. Тыңайтқыш дәл бүгін керек, өте көп керек. Ертеңгі күтер шыдам жоқ. Дәл бүгін керек.

Шолақ пен Ақсай кеніштерінен шығатын руданың жиырма үш пайызы ғана фосфорит, қалғаны тас. Ал жиырма сегіз пайызға жетпесе зауыттар ол руданы қабылдамайды. Енді Нәртастағы руданың отыз екі пайызы фосфорит. Шолақ пен Ақсайдың кенин Нәртастікімен араластырса, жиырма сегіз шыға келеді. Содан да Нәртасқа шамадан тыс жоспар берілді. Ал жоспар берілді екен, - оны орындау зан. Ертең:

- Жоспар неге орындалмайды? - деген сұрақ туғанда:
- Ауа райы болмады. Үй-жай, тұрмыс жағдай болмады, - деген себеп айтта алмайсын.

Арт жақтан жөткірінген дауыс естілгенде, Нариман селк ете қалды. Бұрылып қараса экскаваторшы Тоқ Сембин екен. Аты Тоқ болғанмен өзі ашаң жүзді, беті бір уыс, шәушигендей, бойы имиіңкіреген арық жігіт. Устіндегі қара шолақ тон да оныңарықтығын жасыра алмаган. Анадайдан ақсиып құлді. Бидай өнді жүзіне қан жүгіріп, екі беті қызарып қоя берді. Мұндайды қазақ иманжүзді дейді. Бар сыры бетінде тұрады.

Нариман:

«Неменеңе жетісіп құлесің?» - дей жаздал, тоқтады.

Тоқ ақсиган қүйі қол ұсынды. Тарамыс қолы тастай екен. Қысқанда саусақтарыңды күтірлетіп жібереді. «Мынау өзі кекпаршы шығар?» - деп қойды Нариман Тоқ қысқан қолын ауырсынды.

- Хал қалай, Тоқ?
- Вагондағы хал қалай болушы еді? Қабырғаларына қырау тұрып қалды. Әйтеуір бір жақсысы шпал көп. Аямай-ақ өртеп жатырмыз.

«Онда неменеңе жетісіп құлесің?» - деді ішпінен тағы да Нариман.

Анау мұның бұл ойын сезіп қалғандай езуін жиып ала қойды.

- Ау, сонда бұл қалай, Нареке? Сіз бас инженер, айтыңызышы, қыстан қалай шығамыз? Нәртасқа бару керек деді. Келдік. Жұмысын істеп жатырмыз. Бірақ неге жағдай жасамайды. Пейіштің төрін бер демейміз, бізді вагоннан шығару керек қой. Үйдің жоқтығынан әйелімді алыш келе алмай жүрмін. Осы дұрыс па? Үй болмаса Нәртасыңа бармаймын дейді.

- Сонымен бойдақсың ғой?

- Енді...

- Мына мен де бойдақпын...

Қалың бұлттың арасын жаңа шыққан күн тесіп өткісі келгендей бір сәт жылт етті де қайтып көрінбей кетті. Аспанның сол пүшпағы сары жағалданып бозаң тартып қала берді. Қыламық қар енді қыбылжықтамай, солтүстіктен қиғаштай салып, аспай-саспай салмақпен түсе бастады. Нариман мен Тоқтың соңында жұқа қардың үстінде қарайып қос қатар із қалып бара жатты. Бедерлі бәтенкенің табаны ақ қағазға мөр басқандай да, пима киген Тоқтың табанынан түскен із баяғының хат танымайтын қазақтарының арызға бармақ басқанындар.

Тоқ Қарасайдағы политехника институтында сырттан оқып жүрген жоғары білімді маман. Пима кигені - ертеден кешке дейін экскаватор кабинасында отыратын адамның ауа райын айтпаса да таныған сақтығы еді. Үй іші Қарасай қаласында. Сонда әп-әдемі пәтері де бар. Келіншегі орта мектепте мұғалім. Балаларының алды бірінші класта оқып жүр. Кейінгі екеуі балалар бақшасына барады.

Тоқ бұрын сол Қарасай маңындағы Ақсай кенінде экскаваторшы еді. Жағдайы жаман емес болатын. Ауызға ілініп, газетке де жиі шығып, суреті Құрмет тақтасына ілулі тұратын. Кеніш қаладан қырық километр жер. Екі араға арнаулы автобус қатынайды. Жұмыстан шаршап келгенде үйде моншан дайын, дастарқан жаюлы. Тізене балақайлар асылады. Келіншегін жарқылдал есік ашып, көкірегіңе нұр толтырып жібереді...

Міне, соның бәрі сағынышқа айналған сағымдай. Нәртастың кейбір тымық, момақан кештерінде батыс жақтан сағым ойнайды. Сол сары толқынның үстінде бір кеме көз үшінда қалқып кетіп бара жатады. Сөйтсе, ол Келіншектау екен фой.

Ертеде бір байдың сұлу қызы ұзатылыпты. Қызын теңіне қоспаса керек. Хас сұлу бір жаманга әкенің әмірімен қор болып бара жатқан құсайды. Сонда қыз әкесіне соңғы тілегін айтқанды:

- Жасау-жиһазым кілең алтын, гөуһар, мұқым қымбат дүниелік болсын, - деп.

Әкесі айтқанын орындалты. Қырық түйеге артқан жиһаз бәрі де алтын, күміс көрінеді. Түйелерінің бүйдасына дейін алтыннан екен дейді. Көш орта жолға жеткенде әкесі артынан қуып жетіп, қызынан:

- Шырағым, енді көнілін толды ма? - деп сұрайды.

- Жок, әке, - депті қыз мұңайып: - Итаяқ алтыннан емес, ағаштан ойылыпты.

- О, тойымсыз! Алтын-күміс деген тас болады. Сол тасқа біржолата тойып, өзін де, мына көші-қоның да тас бол қатып қал! - деп қарғайды күйінген әке.

Келіншектау тас бол қатып қалған сол қыздың көші екен фой. Алыстан қарағанда расында тізілген керуен көш сияқты. Қыз пақыр, сірә, қомағай емес, сүйимеген адамына барғысы келмей, одан гөрі тас болып қатып қалуды қалаған шығар, біз қайдан білейік. Әлде әкесін муқатқысы келді ме...

Тоқ енді үй ішін сағынса болды, көз алдына Келіншектау келеді... Келіншектау... Оның бер жағында Қызылкөл жатады. Оның бер жағында елеусіз ғана бір топ шенгелдің ортасында қиссаларда кездесетін Баба Тұкті Шашты Әзиз әулиенің күмбезі тұр.

Осы өткен күздің басында Ақсай кенішінің бастығы Тоқты шақырып алды да:

- Сенімен қоштасамыз, бауырым. Жақсы жұмыскерден айырылу бізге оңай да емес, бірақ жағдай солай. Нәртасқа барасын. Комбинаттың шешімі, - деді.

- Е, менен бірауыз сұрамай ма екен? Мүмкін, барғым келмейтін шығар, - деді Тоқ әуелі шамырқанып. - Мен үшін біреулер ойланып-пішіп отырады. Сөзім-ақ!

Ақсайдың бастығы аңқылдақ, сөзін андамай айтып қалатын аққөніл жігіт еді, қазір кінәсін сезіп, қызырып кетті.

- Сен коммуниссің, Тоқ. Саган сенгендіктен де өзімсінеді ғой комбинаттағылар. Барғың келмесе, айтып түсіндірерсің. Онда бізге жақсы. Айтып отырмын, өзімізге де керек адамсың деп. Сендей озат экскаваторшыдан өз ықтиярыммен айырылып мені жын соқты дейсің бе? Тез комбинатқа бар да - мәселені шеш.

Ары ойлап, бері ойлап, Тоқ Нәртасқа баруға келісті.

Міне, мынау сол Нәртас...

* * *

Олар карьерге түскен кезде қар терістікке шығып алғып, төпей жауды. Карьердің бет қыртысы жақында ғана аршылып, рудаға экскаватордың тісі жаңадан тиген кез болатын. Экскаватор дәл қазір қызыл түлкінің ұзақ бұлақынан кейін әбден аптығып барып, қапысын тауып, аспаннан шуйіле құлап, айлалы аңды болат тұяғымен бүре түсіп, құрыш тұмсығын жып-жылы жас етке жаңа салған алғып қыранға ұқсайды.

Енді осыдан осы экскаватор кен қыртысын қабат-қабатымен қақыратып алғып кете берер еді-ау.

Әттең...

Нариман горизонт қабағында қалт етпестен, қаққан қазықтай тұрып қалды. Ауыр ойдың осындаған бір сәт адамды қозғалтпай жерге кіргізіп жіберердей зіл қаратас салмақ салатыны бар. «БелАЗ-дар» аз. Барының өзі ашық аспан астында, панасыз қалған техниканың тамыры соқпай, қаны

қатып, мұз болған соң оны жылтыып, түгел жүріп тұрган жоқ.
Гараж болмағандықтан тұнде ерітіп жату бір машақат.

Міне, қазір де экскаватор алмас азын қызыл тасқа қаршылдата басып, жан-жагының кенін қопсытып, машинаға руда тиеге дайын-ақ тұр. Ал бірақ самосвалдар әлі көрінбейді.

Бұз да бір әзірше өнімсіз тіршілік, «БелАЗ-дар» жүріп бергеннің өзінде руданы апарып станция басына төгеді. Оны пойыз келгенде платформаларға қайтадан тиейді. Қанша жұмыс десенізші.

Шіркін, Сарыбайдың сияқты электропойызды тұра карьердің ішіне келтірсе, оған адымдағыш экскаватор руданы өзі тиесе... Иә, бұл Нариман ашқан жаңалық. Оның игілігін қазір Сарыбай-Соколовтықтар көріп жатыр. Ал мұнда неге ендірмеске?

Карьерге темір жол жаңа тартылып жатыр. Әзірge адымдағыш экскаватор атымен жоқ. Жай «ЭКГ-4»-тің қолы қысқа...

Қар торғайбастанып түйгіштей жауды.

2

Сол күні тұс ауа дауыл басталып берді. Бұл өзі басқаларға қақ дауыл болғанымен, нәртастықтар оны «ақ мылтық» атап кетті. Қар сапырган сұрапыл секундына қырық-елу метр жылдамдықпен суырган кезде:

- Е, ақырзаман деген осы екен, - десті кеншілер.

Аспан да, жер де жоқ; тау да, дала да жоқ. Оңтүстік қайсы, солтүстік қайсы, батыс қайда, шығыс қайда - біліп болмас. Бұл Нәртасты дүлей қүш әлдеқайда басқа планета, аспан кеуегінің әлдеқайда басқа бір түкпіріне, табан тірер жері жоқ, бос, бозала қуысқа лақтырып жібергендей еді. Адамдар жер басып жүргендей емес, космонавтар құсан ғарыштың салмақсыз салтына көшіп, қалтандаپ, қалықтап, құзгі жапырақтың не

бұтақта жоқ, не жерде жоқ жағдайына ұшырағандай мылқау хал қатты есендіретті.

Ат құлағы көрінбес атақты ақ боран. Кабинаның ішінен экскаватордың шеміші көрінбей қалды. Ал сол шемішті бұрып апарып кен тиейтін «БелАЗ» мүлде белгі бермес. Амал құрыған соң:

-Енді болмас, деп Нариман мен Тоқ тұртінектеп жүріп, «БелАЗ-дың» кабинасын тауып алып, ішке енді. Кабинаға үш адам жәй сыйып кете береді. Шопыр да Тоқ құралпы жас жігіт еді:

- Ну, құрдас, қалай? Ақ атан жарықтық құркілдеді ме? - деп қалжындаған болды. Бұл Саша деген орыс, осы мына Билікөлде туып өсken, Қаратаудың бұз да бір перзенті еді.

Тоқ оған жауап орнына:

- Бұл пәле қаншаға созылады екен? - деді.

- Ақ атан болса - алты күн, жаяу-жалпы көрінбейді. Эй, сірә, алты күнге созылар, - деді Саша.

Жағына жылан жұмыртқаласын! - деді Тоқ шошып кетіп. - Алты күнде аман қалам деп отырсың ба, сайтан сақал?!

- Менің сақалыма тиіспе. Мұндай тозақтың суығында сақал жылы болады.

Бұл Билікөл жағасына баяғыда келіп орын тепкен Орал қазақ-орысының баласы еді. Орал қазақтарының салтымен сақал қояды. Әкесі сақал-шашы аппақ қудай, әлі тірі. Кәсібі - балық аулайды. Тоқ қазір оған сол балықшының баласы екенін есіне салғансып, қарап отырганша әңгіме болсын дегендей, тиісп отыр.

- Сайтан сақал-ау, нең бар машина айдал. Мынандай боранда балықтың бал сорпасын ішіп, ыстық пештің үстінде жатпас па едің Билікөлде. Сор айдал келген гой сені.

Саша таңдаіын тақ еткізіп, басын шайқап қойды. Ақ тұтек арасынан тұртінектеп машина әрен жылжып келеді.

- Жығылып жатып, сүрінгенге күледі деген осы-ау. Мен балықшының баласы болсам, сен қойшының баласы емессің бе? Нең бар экскаваторда? Қой бағып, мына сұрапылда малды қорага қамап қойып, ішіндегі тайдай бір семізін жығып салып, жас сорпаға тойып алып, жамбастап неге жатпайсың келіншегінің қасында? Енді не болды? Қазір вагоныңа барасын. Әлі жете алсақ де. Онан кейін қап-көрпенің ішіне кіріп алып, құтізенди құшақта-а-ап жатасын, жетіссен.

Жатуға уақыты бола қоймас, - деп қалды бағанадан бері қысыр сөзге араласпай, өзімен-өзі түйиқталып отырған Нариман.

- Е, уақыты болмағанда, мына боранда жұмыс істей алмай қайтып келе жатқан жоқпыз ба?

Саша бұрылып, шетте отырған Нариманға қарап еді: бас инженердің қабағы түсіп кеткен екен. Күн бір жауса, терек екі жауады дегендей, мына құдайдың күні түнеріп түрғанда, Нариманныңтүрі одан да бетер әлем-тапырық құлбеттеніп кеткендей көрінді. Шопыр қайтып сұрақ қойған жоқ. Жолдың сүлдесін көзben емес, көнілмен ғана болжап көріп, алып машинаны баяу ілбітіп келеді. «БелАЗ-дың» проектордай фарлары ақ түнекті қақырата алмай, болар-болмас селдір сәуле белгі береді. Бұдан гөрі қара түнек болса ғой. Қаратунекті, әйтеуір, фарлар қак жара алар еді ғой. Ал қазір қар сабалаған әйнектен алдыңа тесіле қарасаң машинаның алға жылжығаны білінбейді. Кеңістік жоқ, артта қалып бара жатқан із көрінбейді, алда да созылып жатқан жол жоқ. Бәрін ақтүнек жұтып жіберген. «БелАЗ-дың» мандаиша әйнегіне қар оқтай тиіп жатқанына қарағанда, беталыс - солтүстік-батыс болар. Өйткені желдіңтөркіні сол жакеді. Саша енді тек сол сезіммен ғана бағыт алып отыр.

Қаранды тұн адамға мұндаидай әсер етпейді. Қарандыда да адасасын, әрине. Бірақ айсыз тұн адамды мен-зең меніреу халге түсірмес. Ал мына түнектің түрі басқа. Бір сәт өзінде-өзің өмірге

әлі келметендей сезінерсің. Әлі анаңның құрсағында жатқандаймысың. Ақ боз дүние. Күні де, түні де жоқ. Айы мұнаймас, жұлдыздары жымыннамас. Болмашы сары жалқын құзгі көбелек қанатындағы қалтандайды.

Нариманның есіне әлдеқайдан оқыған жапон ақызы тұсті. Жапондардың Адам ата мен Хауа анасы Изанаги, Изанами деп аталады. Екеуінен Эматерасу атты қыз туады. Ол - Күн екен. Жапондарша әлемнің жарық шырағы - Эматерасу. Бір күні Эматерасу ағасына өкпелеп, үңгірге кіріп кетіпті де, қайтып шықпай қойыпты. Жан біткеннің бәрі жалынып-жалбарынады - шықпайды. Жер-әлемді түнек басады. Сонда айласы асқан біреу үңгірдің дәл аузына көлденең сырыйқ байлад, оған қораз қондырып, қасына айна орнатып қойыпты. Қораз бір кезде қышқырып кеп береді. Ойында ештеңе жоқ, ұйықтап жатқан Эматерасу, е таң атқан екен ғой деп сыртқа үңіліп қараса, өзіне бір сұлу әйел қадала қалыпты. Эматерасудың іші-бауырын қызганыш оты жалап өтеді. «Бұл кім болды екен, менімен сұлулық салыстыра алатын? - деп сыртқа шыға келеді. Сөйтіп, айнадағы өз суретін өзі қызганып, абайсызда үңгірден шығып кеткенін сезбей де қалады. Әлем шырағы қайта жанып, тіршілік қайта басталған екен.

Бір сәт Нариманға мына ақбоз кебіннің арасынан жарқ етіп Күн шыға келетіндей елес берді де жоқ болды. Қайтадан ақ мұнарабасты. Әлгі жарқ еткен күннің көзін ақ шел қаптап кеткендей еді. Жарық сәулені мұнар басып қалғанда адамның санасындаған шырақ сөнбей, жанынды нәзік жіппен жалғап тұратын тәрізді. Сол шырақты біреу үп деп үрлеп жіберсе - әлгі жіп үзіліп кеткендей.

Ақ меніреу тұтқынында пендеге әр түрлі ойлар келер. Нариманның есіне Мұзды мұхит тұманының тұтқынында қалған бір адамдардың жынданып кеткені туралы оқығаны тұсті. Тұла бойы түршігіп кетті. Аспандағы күн көрінбесе - көрінбесін, бірақ санадағы нәзік сәуле сөнбесін.

Машинадағы үшеу қайтадан күйбің тіршіліктің ұсақ-түйек әңгімесіне алданып, сырттағы сұрапылды да елемей кеткендей еді, бірақ жактау әйнектің жиегінен ышқына соққан бораннан ішке бұрқ-бұрқ етіп қар бұрке берді.

Жиырма жеті тонналық «БелАЗ» оңайшылықпен үріндіге тығыла қоймайды. Ақ тенізді жалдап кешіп-ақ келе жатқан. Енді әлсін-әлсін мұның атан түйенің бойындағы зор дөңгелектерінің өзі қарға кептеліп-кептеліп қалып, кейін шегініп, алға үмтүліп, ыргаң-ыргаң ирек жүріске салды. Зор машина қүшентен сайын азынауық үні мына буырқанған боранның ұлымасын басып тастағысы келгендей күркірейді.

Сашаның әлгіндеңі жадыра-жаз пішіні енді-енді тұтіп, ілме-қалжың сөзі де тыйылып, көкшіл көздері от шашып оқшаңдай бастады. Қара тонның омырауы ашылып кеткен. Аузынан бу бұрқырап, лезде жирен сақалды жиектей шық тамшыдай тізіліп тұрып қалып жатыр. Құлақшының кері ысырып қойып еді, маңдайы жіпсіп кетіпті. Қимылы мына дәу машинаны өзі сүйретіп келе жатқандай.

Тоқтым-тырыс. Бойы жылынып, ұйқысы келіп, басы салбырап, маужырап отыр.

Ал Нариман басынан өркеш-өркеш ойлар мына боран құсап көшіп жатыр.

Бір қиял қазір Нариманды Қарасай қаласына қарай жетелейді. Мына «БелАЗ» осыдан ойыса-оыйса ықтаған жылқы құсап, шығыс жаққа бет бұрган... Жүре-жүре тұннің бір мезгілінде қаладан бір-ақ шыққан. Аяқ-қолдары қақайып, ағаштай қатып қалған үш жолаушы шеткі үйдің есігін қағып, жағдайды айтып, жалынып ішке енеді. Сонда Нариманның қарсы алдынан... Таң-Шолпан шыға келеді.

- Жасаған-ая. Нариманбысың? Қайдан жүрсің? Үсіп кетіпсің ғой! - деп катып қалған екі бетін түбіттей жұмсақ жып-жылы алақанымен уқалай, жан кіргізе бастайды. Сонда бұл әлгі

түбіттей жұмсақ жып-жылы қолды алғып, мұздай ернімен шөпшөп сүйеді.

Мұның бәрін байқап тұрған Хамзин:

- Эй, Данаев! Далбасаламай ары жүр! Мениң үйім саған мейманхана емес, әйда марш! - деп итеріп шығарып жібереді де, есікті тарс жабады. Нариман боранда жападан-жалғыз қалады.

Нариман өз қиялышындың сөзінде аяқталғанынан шошынғандай селт етті де, тұлабойы түршіккендей оқыс қозғалды. Мұлгіп отырған Тоқ бүйіріне тиген шынтақтан соң көзін бағжаң еткізіп ашып алды да:

- А? Қайда келдік? - деді.

- Келіншегінің қасына келдің. Ет асып қойыпты, байғұс, - деді Саша ызалаңып.

Нариман әлгіндегі тәтті дүниеніңtek қиял екеніне енді көзі жеткендей, «БелАЗ» Қарасай қаласына қарай емес, вагондар қалашығына қарай жүріп келе жатқанын енді аңғарғандай, құлазып қалды. Бір сәт өзін-өзі жұбатты: «Не керек мұндай ақымақ қиял? Мен енді бала еместін ғой. Таң-Шолпанның елесі маған қанша қажет? О да бір су бетінетүсken Айсәулесі сияқты алдамшы неме. Ай сәулесінен не пайда? Қолмен ұстай алмайсың. Ұстай берейін десен, су беті бұзылып, әлгі сәуле қисық-қыңыр бол шатқаяқтан шыға келеді. Сандарап!»

«Сандарап!» - дегенде үні шығып кетті. Жанындағылар оған шұబелана бір-бір қарады.

«БелАЗ» дүлей түтектің арасында жайын жұтып қойған балықтай бұлқынып барады. Бір кезде әлдеқайдан тырылдаған дауыс шықты. Мыналарға ол пештің түбінде бұйырып үйіқтап жатқан мысықтың пырылындаі боп естілді. «БелАЗ» сигнал бермесе, алда келе жатқан бульдозерге қақтығысатын түрі бар. Жол аршып келеді екен. Бульдозер аршыған жолға түскен соң «БелАЗ» да тізгіні босап, тұсауы алғынған арғымақтай арылдай ала жөнелді- ау.

* * *

Кеніштің бастығы Белов бұл кезде демалыс алып, екі айға Батыс Украинаның шипалы сұына емделуге кеткен. Екі жылдан бері демалмаған. Бауыры ісініп, асқынып бара жатқан соң, амал жоқ, кеніштің жұмысы құрделі болып тұрғанда алысқа сапар шегуге тұра келді.

Қазір сонымен кеніштің бастығы да, бас инженері де Нариман Danaev. Мына вагондағы кеңседе жедел мәжіліс шақырып отырган да сол. Кеңседегілер қазір кеншілерден гөрі Арктиканы зерттеушілерге көбірек үқсайды. Усті-бастары түмшаланған, көздері ғана жылтырайды. Керілдесіп, кермалдасып ұзақотыратын заман жоқ.

- Стихиямен күрес штабы құрылады, - деді Нариман даусы жарықшақтанда шығып, - Штабтың бастығы - Danaev. Қарсы емессіздер ғой? Қарсы жоқ па? Орынбасарлары бас энергетик Аскарбаев пен участок бастығы әрі парторг Евгений Антонов. Қарсылық жоқ па?..

Штабтың құрамы сайланып болғаннан кейін Нариман қысқаша ғана алдағы міндеттерді айтты. Бұл бүйрық еді.

- Жолдастар, боран электр желілерін үзіп тастаны. Котельный тоқтап қалды. Ыстық су жоқ. Алты үйдің алтауында да жылдыту батареялары жарылып кетті. Вагондағылардың пештеріне отын жеткізілмей қалды. Шұғыл шара жоқ. Эзір сырттан көмек күте алмаймыз. Қарасаймен байланыс үзілді. Комбинаттағылар біздің қиын халімізді өздері де біліп отырган болар. Көмекке адамдар мен техника жіберген де шығар. Бірақ мына сұрапылда олар бізге жете алмауы да мүмкін. Соңдықтан жаптай мобилизация жарияланады. Ең алдымен электр желілерін жөндеу керек. Бұл жұмыс Аскарбаев, саған тапсырылады. Адамдарыңды жасақтап ал. Үйлердегі батареяларды қалыбына келтіру, Кузьменко саған тапсырылады. Адамдарыңды сайлап ал. Бульдозерлер, «БелАЗ-дартүгел іске қосылады. Ұрыста тұрыс жоқ, кәне шығайық!

Бір ауыз сөз мүмкін бе, жолдас бастық? - деп Аманқұл қол көтерді. Қолғабын шешпегеннен болар, көтерілген қол кедір-бұдыр қысық, күрзідей көрінді. Езуінде кісі біліп болмас жымысқы күлкі бар. Несіне жетісіп күледі, табалай ма - белгісіз.

Айтыңыз, тек қысқаболсын, - деп Нариман орнынан түрегеле берді.

- Осы Қаратаудың қатпарында жатқан біз түрмак, ана жылы Мұзды мұхитта қамалып қалған челюскиншілерді де құтқарып алыш еді ғой. Мына түрган Қарасайдан комбинат неге бізге қолұшын бермейді? Ондағылар шайын ішіп, жылы төсекте жан бағып, жайбарақат жатады, ал біз...

- Жарайды, - деді Нариман тіліне қызыл бұрыш тиіп кеткендей тыжырынып. - Өзініз біліп тұрып, несіне сұрайсыз, Әбеке.

Аманқұл жәбір көрген адамдай, қолын жайып, жан-жағына жалтақтап қалды: жолдастарынан қолдау құткендей жалыныш табы бар бетінде.

- Ау, мен шын айтып түрған жоқпын ба?

Жолдастары иықтарын қозғап қойып, бұрылып-бұрылып кетті. Тек Женя Антонов көзілдірігін қозғап-қозғап нықтап алды да, Аманқұлдың көзіне көзін қадап:

- Сонда Қарасайдан көмек күтіп, қол қусырып отыра беру керек пе? - деді.

Көзілдірігінің ар жағынан көзі шақшиып, өзіне төменнен жоғары қарап, кірпік қақпай қадалып қалған Антоновтың мына сұрагына не дерін білмей, Аманқұлдың жауырыны құрыстанып, еңсесі түсіп кетті. Езуіне желімдеп қойған манағы күлкі әлі тұр. Мұсәпірдің күлкісіндей.

- Мейлі, - деді екі мықының қолғабымен қаққылап. - Қардың астында біз-ақ қатып қалайық. Оника мен Хамзин сүйегімізді фосфоритпен бірге қосып қазып алар. Біз де тыңайтқыш боламыз, несі бар.

Нариман аң-таң: «Бұл неғып Хамзинді сынағыш болып кетті? Осы өнері одан да жұмысқа жұмсалса ғой, пайдасы шашетектен болар еді».

Аманқұлдың жорта сыншы бола қалғанына өзгелер де сезіктене қарады.

* * *

Ақ түтек қарауытып, түк көрінбей қалған. Тұн түсіпті. Поселок пен энергопойызың арасын жалғастырып тұратын бағаналарды бойлап бульдозерлер жолға шықты. Бір бульдозердің соңында бір «БелАЗ». Машиналардың қарасы көрінбейді. Тек арт жағындағы қызыл оттар тұнгі қасқырлардың көзіндегі жылт-жылт етеді.

Мына боранның үні ме, әлде ит-құстың зары ма - әсіресе батыстан боздаған ұлымға дауыс оқтын-оқтын қараңғы тұнді осып-осып өтеді. Тұла бойын қаза кешкендей мұздап қоя береді.

Бульдозердің жалпақ қүрегі шақылдайды. Таудың тастары көп. Үлкен тастар кездескенде алдыңғы бульдозер тұрып қалады. Шегіншектеп, әлгі тасты айналып өтеді. Алдыңғы жақтан айқай естілді. Машиналар тоқтады. Боран құлатқан бірінші бағананың тұсы екен. Нариман «БелАЗ» - кабинасының есігін аша беріп еді, аңдып түрған аш қасқыр ішке қарғып кіргендей, боран бұрқ ете қалды да, есікті аштырмай серпіп тастады. Нариман қос қолдап, бір иығымен тіреп жатып, есікті әрең ашып, сыртқа шыға бергенде, боран:

«Шықпа, байғұс. Отыра бер, шықсаң құрисың», - деп жаны ашығансып, кабинаға қайта тықпалады. Тырмысып әрең шықты. Қара тонның көтерілген жағасы мен бауы тамағынан байланған құлақшының жапсарына қар лезде кептеле кіріп, нығыздалып қалды. Женін кеүлей, қарлы жел тінткілеп ала жөнелді. Адамдар желге бет қаратса алмай, ықтап жүріп, құлаган бағанның боран жағына «БелАЗ-дарды» ықтасын етіп қойып, қайла, сүйменмен тоң мен тасты шақылдатып жер қаза

бастады... Әдетте мұндай жұмысты бүргылау машинасы атқарап еді. Бірақ қазір тоқ жоқта о да өлгенмен бірдей. Қаны тоқтап қалған қауқарсыз техника.

Нариман сүйменді ә деп сілтегенде тасқа тигендей қайта серпіліп, қос иығын жұлып түсердей ауыртып жіберді.

Сүйменді екіншіде қиялай салған кезде барып тоң шашырап, жерге бата бастады. Бірлі-жарым адам болса бұл тоңның мұртын да бұза алмас еді, көптің аты көп қой - қара жерді қақыратып-ақ жіберді. Бір жаманы жел үйтқып, шұнқырға қар тықпалай береді.

Біреу Нариманның жеңінен тартқылағандай болды. Қараса, Емелька еken.

- Нариман Danaevich, аздап... - деп қолына бір шөлмекті үстітты.

Жайшылықта болса, Емельканы жерден алып, жерге салар ма еді, қазір оның ұсынысы орынды екенін лезде ұқты да, шишишаның мойнын сипалап тауып, аузына тосып бір жұтып алды да, иесіне қайтарды. Сүйық от өнешін өртеп жүре берді. Бір жұтым арақ бораннан бұлдыр тартып қалған санасына сәуле түсіргендей, ойына бірдене сап ете қалды: «Ау, бұл бағандарды орнатармыз өліп-тіріліп... Ал оны боран қайтадан жығып кетпесіне кім кепіл? Құламай сау тұрғандарының өзі не болмақ?»

Адамдардың қимылы алғашқыдай емес, қарқынды көрінді. Әлдеқандай әл кіріп, дауылдан ыққанын қойған сияқты. Осыны сезгендей дүлей бұрынғыдан бетер ышқына түсті. Қатая соққан сұрапыл толастар ма деген үмітті мына электр сымындаі біржолата үзіп тастанды. Котельный қатып қалды... Батареялар жарылып жатыр.

Нариман еміс-еміс біледі, соғыстың алғашқы жылдары ауылда әлі киіз үйлер бар еді. Ел жайлауға, тау бөктеріне таман барып қонар еді. Бір күні Шақпақтан дауыл тұрып, киіз үйдің тұндігін жұлып әкетті. Апасы апыл-ғұптың үй сыртына қазық

қағып, үйді ала арқанмен бастырып байлап тастаған. Іш жақтан шаңырақтың желбауына жалғыз қап ұнды бастырып қойып еді... Кейін қырық үшінші жылғы қыныншылықта сол киіз үйдің кереге-уықтары отын жоқта отқа жағылды. Анасы:

- Апыр-ай, жаман ырым болды-ау, үйдін уығын жаққанша сиратымды жақсамышы, - деп жылап жібереді. Бірақ жақ жүні үрпіп, үп етіп отырган Нариманды көріп, амал жоқ, қара ауыз пештің аш көмейіне сындырып салған. Бірақ:

- Әлсек - өлейік, шаңырақты жақпайық, - деп шаңырақты мал қораның төбесіне іліп қойды. Оған тауықтар қонақтап отыратын. Сол жалғыз шаңырақ әлі бар. Уықсыз, керегесіз... Амандақ болса, Нариман ақша жинап, апасына киіз үй сатып әпермекші. Жазда шатырлы үйдің жанына теңгегүлді саздың үстіне тігіп қойса деп армандаиды. Кім біледі, бұл дегеніне де жетер...

* * *

Бағандардың барлығын - сау тұрғандарын да, қайтадан қадағандарын да, киіз үйді сырттан бастыратын арқандай темір сымдармен екі-үш жерден, жел жағынан тартып таставды.

Таң сыз бергенше адамдар кірпік ілмеди. Бульдозерлер мен «БелАЗ-дардың» фарлары бір сөнген жоқ. Таңның қылаң бергенін жүрт қара түнектің ақ түнекке айнала бастағанынан байқаған. Нариманның басы айналып, жүрегі айнып, құсқысы келді. Қазір мына ақ боранның арасына кіріп, құртік қардың астына сұнғіп, қара тонның жағасына мойнын тығып, тым-тырыс жата кетсе деп те аңсады. Екі бетін қолымен сипап көріп еді, түк сезбеді, саусақтары жансыз тасқа тигендей болды, соған қараганда, уыстаған қарын жел суырып әкетті. Қардың өзі де жентектеуге келмейді, құм сияқты сусып тұр.

«Мен мұндай, басқалар не болды?» - деп ойладап, бекінбек еді, бірақ көзі өзінен-өзі жұмыла берді. Ол ықтап тұрған

«БелАЗ-дың» дөңгелегінің түбіне аяғы бүгіліп, сылқ етіп отыра кеткенін сезбеді.

Бір сәтке кірпігі айқасқанда, түсінде талай дүние көріпті. Қалай ұлғірген десенші. Байқадамның ұстасынан жап-жаңа алты қанат үй сатып алыш, «БелАЗ-та» тиеп, ауылдағы апасына апарып беріп жүр. «БелАЗ» Әулиеата - Күйік арқылы жүрмей Қаратруды белден басып, төтесінен өткен екен. Екі бортынан екі қанат пайда болған екен.

Ауылдағылар «БелАЗ-та» таң қалысты. Машинадан машина көріп жүріп мұндаі қанаты бар самосвал кездестірген емеспіз деп таңдайларын қағысты. Ауылдың ақсақалы Байжұман қарт қалтаңдал, қуаныш, мақтанып жүр.

- Қай елдің баласы біздің Нариман құсап қанаты бар машина мініп, ауылдың төбесінен түсті, айтындаршы?!

Апасы киіз үйді көріп қатты қуанды. Ауыл жабыла алты қанат керегені құрып, шаңырағын көтерісті. Апасы соғыстан қалған ескі шаңырақты әкелді. Жұрт жабылып:

- Көтер! Көтер! - деп жатыр. Ояна кетсе, өз жолдастары оны қолтығынан алыш, «БелАЗ-дың» кабинасына көтеріп салып жатыр екен. Нариман лезде есін жиды.

Таң ата боран сәл-пәл толастады. Әудем жер көрініп, оқ бойындаі аралықтатұрган адамдардың, машиналардың қарасы байқалады. Көзге тұртсек көргісіз ақтүтектен кейін аяңға басқан борасыннан сан миллион ақ жыландар ирелендейп, жөнкіліп келе жатқандай. Айнала түгел бұлкіл қаққан, ирелендейп жатқан ақ жылан - әбжыландар. Бірімен-бірі жарысады. Ақ мұхиттың төсінде асыр салып, бара жатады. Көп қарасаң - басың айналғандай. Шетсіз-шексіз ирек.

Бірақ арада аз-ақ уақыт өткен, әлсіреген адамдар «үһ» деп те ұлғірген жоқ. Әлгі әбжыландар жабыла ысылдал, жер бауырлап жорғалағанын қойып, әуелете аспанға шапшызы да,

қайтадан тұтасқан түнек аспан мен жердің арасын тұтты да алды. Әлгінде ғана әр жерде қарауытып көрініп тұрған адамдарды, машиналарды ақ дауыл аранын ашқанда-ақ жұтып жібергендей, ештеңекөрінбей кетті. Ақ тозаңенді жерден аспанға атқылап, аласапыран ойнақ салды. Дүние ақтан гөрі күлгін тартып бара жатқан сияқты. Тағы да аш бөрілер аза бойынды қаза қылып, азынап ұлып қоя берген секілді.

Орнатылған бағандарға енді монтерлер келіп, сымды жалғай бастады. Ең қияметі осы болды. Баған басына өрмелеп шығайын десе, жел өршеленіп, өрге бастырмайды. Діңгектің біріне Тоқ Сембин өрмелеп, басына жетіп, аяғындағы тістеуік темірлерді ағашқа әбден тіреп енді жан қалтасынан кемпірауыз ала беремін дегенде жел қолтығының астынан асқына соғып, ағаштан қапсыра құшақтап тұрған сол қолы діңгектен шығып кетіп шалқа- лап барып, баған басына ілінді де қалды. Жан шошырлық дауыс боранның өзін үркітіп, құлындаі шырқырап шықты. Жерде тұрған Нариман аяқтарына тістеуік іліп, дереу ағаш басына өрмеледі. Ал Тоқтың денесі баған басында қара ту құсап желбіреп қалды. Сұрапыл дауыл оны жұлып әкетпек болып, қара тонның етегін түріп, желпілдетеді. Жаның түршігіп, қарауға шыдай алмайсын.

- Тоқ! Шыда! - деп ышқынды Нариман. Бірақ даусын жел жұтып жіберді. «Есіл жігіт, майып болмаса нетті!» Баған басына өрмелеп, сым жалғау экскаваторшы жігіттің шаруасы емес. «Мен шығамын» деп қоймаған өзі. Азап айдады ма? Жалғыз монтерге жәрдемдеспек болғанда, оны қош көрмегендей, дүлей жел жұлқып әкетті.

Нариманның соңынан іле-шала баған басына тағы бір кісі көтеріліп барады. Бұл екеуін де долы жел жұлқып тұсірмек боп, теңсeltіп жіберді. Ағаш басына алдымен Нариман жетіп, беліндең шынжырды бағанға таңып тастап, Тоққа қол созды. Өзін-өзі шынжырмен діңгекке таңып тастаған бұларға желдің әлі келмей әлек болды. Екеулеп Тоқты әрең дегенде жерге

түсірді. Баған түбінде қанша адам бар, соншасы тәнірge жалбарынған жандардай жоғарыға қол созып, жаралыны көтеріп алыш, абайлаш қардың үстіне, «БелАЗ» дөңгелегінің түбіне жатқызды. Аяқтары сау емес, сірә, өз салмағын көтере алмай тобығынан сынып кеткен болу керек.

* * *

Боран үшінші тәуліктे барып сап-сап саябырлады да, кенет пышақ кескендей тылды. Жарқырап күн шықты, жадырап аспан көрінді. Бәрі де орын-орнында екен. Толқын-толқын болып тау жатыр. Дауыл соққан мұхиттың ақ жал толқындары кенет қатып қалған секілді. Ақ жамылған далаға қарап болар емес: көз аштырмай қарықтырады.

Нариманға боран таңсық емес. Бала күнінде Шақпақтың ақ дауылын талай көрген. Атақты Шақпақ желінің өтінде отыратын шағын ауыл қысты құнгі борандарда қар астында қалатын да, боран басылғаннан кейін барып, әр жерден ілуде бір тіршілік белгісі біліне бастайтын. Аласа үйлерді боран қармен басып кететін. Эй, енді қыбыр еткен тірі жан қалмаған шығар-ау деп ойласаң, қарды астынан тесіп шыққан әлдекімнің қарасыны көрінеді. Әлгі адам Айдан келген елшідей айнала таңырқай қарап тұрады да, кенет айқай салады. Жападан-жалғыз дауыс қунге шағылысып жаткан қызылтым дүниенің көбесін сөгіп, тыныштығын бұзады. «Мен тірімін» дегендей ала қарға ұшып барып тал басына қонып, қарқылдайды. Алыста, сай басында аш түлкі ауыл жаққа, ала қарғаға мұңая қарап көп тұрады. Аққағаздай қар бетіне аш түлкі ирек-ирек жазу қалдырады. Ол жазу өмірдін ашылығына арыз айтқан шағым хат сияқты.

Иә, Нариман боран басып қалған өзінің кішкентай тоқал үйінің қарын талай аршыған. Үйдің ең алдымен мұржасын тазалаушы еді. Сонда қар астында ел барының белгісіндей ақ төбешіктерден көк тутін ашық аспанға шұбаландаш ұшатын.

Балалар кейін үйлердің алды-артына үйіліп қалған ақ таулардан сырғанап ойнар еді.

Ақ боран тау бедерін қалай бітесе, адам миының бедерін де солай бітеп тастағысы келгендей екен. Ел есекіреп, мен-зен бір халге түсіп сансырап қалған бір бейзаман.

Ең ұлken уайым: карьерді қардан қалай аршып алу керек? Оны боран жым-жылас бітеп кетті. Экскаваторлар да көрінбейді. Жол бітеліп қалды. Кейінгі бульдозерлер қашан тазалап болмақ? Комбинатпен байланыс әлі жалғаспай жатыр. Құнде сағаттанғы алтыда ақпар беріп түр деп бұйырған Оникаға хабарласу қыын. Екі араға жол түссе, комбинат та көмекке келіп қалар.

Бірақ бәрібір карьердің жұмысы көп уақыт қантарулы қалмақшы. Жоспар болса орындалмайтыны айдан анық. Ал ертең:

- Неге орындалмады? - деп сұрайды Нариманнан.

- Боран болды, - деп айтар-ау, бірақ бұл себеп оны жауапкершіліктен құтқара алмайды. Сенің бораның, дауылың мұндайда сөз емес. Ендеше жоспардан шығудың жолын қарастырмасқа лаж жоқ. Миллион тонна руда берілу керек пе - беру керек. Ал Нәртаста боран болды екен деп, ол жұмысты басқа жақтан біреу келіп істеп бермейді. Экімшілік, техникалық кеңес - бәрі бар. Бірақ кеңіш үшін жеке жауап беретін дәл қазір - Нариман Данаев.

Ол қарыққан көзін көлеңкелеп, қара көзілдірік киіп, Нәртас желкесіндегі қыратқа барып, жалғыздан-жалғыз көп тұрды.

Тауды қарынан айырылған қара жартастар шұбарлап түр. Әлдеқандай мақұлықтар қарға батып, орындарынан қозғала алмай қалған сияқты. Қалың қар, қатты жұтта далада тебіндең жүрген жылқы баласы осылайша тік тұрып қатып қалатын көрінеді.

Бір кезде сол меніреу тыныштықты бульдозердің тырылы бұзып жіберді. Жанталаса жол тазалап жүр. Шиферден қалай салған асхананың үстінен шашылып түтін көтерілді. Дауыл шиферлерді ұшырып кетіп еді, қайта тұрғызылды.

Күні кеше жанталасып қайта тұрғызған бағандар қаз-қатар тізілген салтанатты керуендей кербезденіп алган.

Тұстікте Қаратаяудың доғал бас биіктегінің арасынан алмас наизаның үшкір ұшындағы болып Аспантау шоқылары көрінеді.

Қаратай мен Аспантау. Аспантау биік болғанмен Қара - ағасы. Қараның екі жүз миллион жыл үлкендігі бар. Қарт Қараның кен шықпайтын шатқалы кемде-кем. Ал Аспантауда ондай жер әзір... жоқтың қасы.

Нариман бұл таулардын туу тарихынан студент күндерінде талай рет емтихан тапсырган. Екі жүз миллион жылда жер бетінде бір рет жаппай жарылыс болып таулар пайда болады. Қаратай алдыңғы жарылыста, Аспантау соңғы жарылыста пайда болған. Екеуінің арасы жүз миллион жыл. Жаппай жарылыс.

- Жаппай жарылыс, - деді Нариман жападан-жалғыз өзіне-өзі.

Осы сөзден бір үміт оты жылт еткендей сезілді. Ол төбeden түсіп, төменге асықты.

Әлгі «жаппай» деген сөзді ішінен қайталап келеді, әйтпесе ұмытып қалатын сияқты. Дәл қазір ол таудың басына шығып, тәніріге біртабан жақынырақ барып, мына қыын-қыстау кезеңде одан ақыл сұрап қайтқаңдай ебіл-дебіл есі шығып кеткен.

Тәніріден ол, сірә:

- Карьерді қар басып қалды. Оны тазалағанша, одан темір жол ашылғанша, экскаваторлар «БелАЗ-дарға» кен тиегеншe көп күндер өтетін түрі бар. Ал мен болсам жоспарды орындауым керек. Не амал? Ақыл айт, - деп сұраса керек. Тәнірі:

- Бара бер, балам. Жаппай жарылыс... - деген-ау, сірә.

Енді Нариман қар астында қалған халыққа бір шымшым шоқ алыш келе жатқандай. Сол шоқты тұтатып, әлеуметті қыс қаһарынан алыш қалмақшы. Әлгі шоқты абайсызда сөндіріп алса, дүние түнекке қайтадан күмп беріп сұңғіп кетпекші.

Денесі қызып, қара тонның түймесін ағытып тастады. Қек ала бөкебайының екі үшін екі жаққа даландал, кішкентай вагон-кеңсеге екпіндей кіріп келді.

3

Жұмыстан шаршап, тоңып келгенінде үйдің іші жып-жылы болса, пеште көмір маздал, үстінде қара қазан бүлк-бүлк қайнап, жас еттің іісі бүркүрап тұрса. Алдыңнан енең шығып:

- Ойбу, айналайын келін-ау, жаурап қалыпсың ғой, шешін. Эй, Ермектай, мамаң келді-эй, ақымақ жылама, мамаң келді, - деп жүрсе.

Ондай атты күн қайда. Жалғыз бөлменің іші қырауланып қанырап қалған. Күн әлі кешкі алтыдан жаңа кетсе де қаранғы тартты. Мәрзия шамды жағып, пешке көмір сала бастады. Мекені Қотыр қыстақ болғанмен әйттеуір басында баспанасы бар. Нәртаста вагонда тұрғандардан гөрі бұ да жақсы. Бұрын Әділ барда, Ермек барда құрқылтайдың үясындаған суп-сүйкімді бөлме еді. Енді қанша мұнтаздай ғып ұстаса да суқансыз. Жалғыздықты үйдің қабырғалары да жатырқағандай жауыға, түнере қарап тұратын сияқты. Нәртаста не көп, жел көп. Желді күні пештің қуысы бауыздаған жылқының кеңірдегіндей қорылдалап, жалғыз- жарым адам қорқатындау үрей үялатады.

Бұл күндері Мәрзияның көнілі алаң. Демалыс сайын аулына, Сұңгіге барып тұруши еді, енді жолды қар басып қалды, қатынас жоқ. Шал-кемпір қандай? Қарт кісілер осындағы бір сұқта ауру-сырқауға бейім. Ермек қандай болды екен?

Осы сұрапылдан бері Нариман да келмей қалды. Мына тұрған жерден жетер-ау, сірә, қолы босамай жатқан шығар.

Көмір жуық арада тұтана қоймайды, тамызығы қамзаусыз болды ма, әйтеуір әзір бықсып жатыр.

- Еркегі жоқ үйдің күні құрысын да, - деді Мәрзия тамызыққа жер май құйып жатып.

- Ерекек керек болса - тұрмыз ғой.

Мәрзия жалт қарады. Жүргі тарс кете жаздаپ, тұла бойына шапшыған қанның қысымынан есенгіреп қалды.

- Сен қайдан жүрсің, албастыдай боп?

Бұл Әділ еді. Ың-жыңсыз, тысырысyz қалай кіріп келгені белгісіз. Әлпеті аруақтай. Устінде кір-кір жаман шолақ пальто. Сақалы үйпа-түйпа боп өсіп кеткен. Бұрынғы сұлу мұрты салбырап аузын көміп тұр. Көзінің алды көлкілдек. Беті мыжмыж ісінген. Жаман тұмақтың астынан сабалақ шашы көрінеді.

- Қайдан жүруші едім. Осы Нәртастамын. Келдім қайтып. Бұл менің үйім емес пе?

- Жоқ. Бұл сениң үйің емес. Адасып келгенсің ғой. Не бетіңмен келдің?

- Ермек қайда?

- Онда нең бар? Сен оның кімі едің қайда екенін сұрайтындар?

- Мм. Ашының әлі басылмапты ғой.

Әділ жақындаған беріп, Мәрзияны құшақтамақшы болды.

Анау оны итеріп кеп жіберіп, қолына көсөуді алды.

- Жақында ма, тура құрысын жақындасан.

- Сен мені сағынып қалды ма десем, қалайсың?

- Иә, шіркін-ай, сағынғаннан ас батпайды.

Айтарын айтса да, ішінен ойлады: «Рас-ая, сағындым-ая осыны мен. Бірақ ол басқа Әділ еді. Мынау тұрған Әділдің сүлдесі ғой, құдай-ая. Бүйтіп те адам баласы азады екен, ә! О, тоба!»

- А-а, итересің ә? Көргенсіз емес едің ғой, Мәрзия. Жаурап өліп барамын, жылытышы. Бір жұтым бірденең бар ма? Құдай үшін, Ермек үшін! Өліп барамын.

- Құдайдан да, Ермектен де садаға кет! Көзге күйік болмай құры.

«Тілім тиіп кетті ме?» - деп өкінді. - Ит те болса менің ұлымның әкесі ғой. Ии, бишара, бұң да бір мүгедек, ауру адам да».

- Құрысам - құриын. Жарайды, бұлай қарсы алар деп ойламап едім. Біразақша қарыз бере тұр. Жалақы алғанша. Мен мына кенішке жұмысқа тұрдым ғой. Дәрінің қоймасын қоримын. Машинаға дәрі тиеймін. Тиыны да тәуір. Қауіпті жұмыс деп ақысын аямай төлейді. Ертең жалақы аламын. Сөйт, Мәрзия, маған сенгің. Ырылдарсың - қаппассың, менен жақсы таппассың. Давай! Аманқұл алдырды. Өзі өлтірмейді, жат жарылқамайды деген ғой. Әне бір жаңа келген бас инженер, Данаев дей ме, немене, алмаймын деп еді, Аманқұл қоймай алдырды. Так что, қорықпа, қарызымды қайтып беремін. Біраз қарайлас.

Бет-аузы ашаршылықтағы адамдай көлкілдеп ісіп-кеуіп кеткен біреулер магазиннің алдында тұрып, өткеннен де, кеткеннен де жиырма тиын сұраушы еді. Ондайларды «шарамыға» дейді. Ішінен Мәрзия да мына Әділге «шарамыға» деп қойды. Әрі десе қай-қайдағы есіне түсіп, бишараны аяйды да. Ақша қимай тұрған жоқ. Берсе - барады да іshedі. Жауды аяған жаралы демекші, масты аяған ақымақ. От жағылмай қалды, көмір тұтанбады. Тамызықты қаузайын десе, үстінен Әділ төніп тұр.

- Ашпын, Мәрзия, сенесің бе? Нансаңшы. Ақша бер!

- Аш болсан, отыр. Қазір от тұтансын, бірдене пісріп жіберейін.

- Жоқ, Мәрзия, ақша берсең болады. Мен үшін әуре болмай-ақ қой.

- Ақша жоқ, қайдағы ақша. Мен сияқты жалғызілік әйелде ақша бола ма?

- Жалғыз дейсің бе? Әй, қайдам. Сені жұрт ана жаңа келген бас инженерге тиіп алды деп жүр ғой.

- Е, тиіп алса несі бар. Сені құтіп жүр ғой деп пе едің?

- Құттықтаймын. Мейлі, бас инженердіңәйеліндегенге болмаушы ма еді, бере ғой. Қарызға. Оллахи, айлықалған күні қайтарамын.

Мәрзия түнілді. Ә дегенде ұят қысқан сияқты еді. Құдай да, адам да Мәрзияны неке бұзған деп айыптай алмас. Бәріне кінәлі Әділдің өзі. Ноқтасыз, салт басты, сабау қамшылы дегендей, Мәрзияға Әділ айып таға алмас. Десе де, беттен от шыққандай. Өлгеммен тең болса да, көз алдында тұр. Бірақ Мәрзия басқа біреуге тұрмысқа шығыпты деген лақапты естіп-біле тұра, оған титтей де қынжылмай, яки ашуланбай, есі-дерпті ақша болып тұрганынан қатты түнілді. Жел тұрмаса шөптің басы қимылдамайды. Нариманның Қотыр қыстаққа соңғы кездे келгіштеп кеткені рас еді...

Ә дегенде, әлгінде тықыр шығармай кіріп келіп, әйелді көргенде Әділдің жүреті дір етті. Сезім мұлде өлмеген, бірақ өлеусіреген. Сол шалажансар сезім болар-болмас бас көтеріп, бұрынғы әйелінің әдемілігіне сұқтанған. Екі беті албырап, көзі мөлдіреп, қызыл ерін балбырап тұр екен. «Құдай-ау, менің алғаным осында текті ме еді?» - деп Әділ сұлулыққа бір сәт таңданды да. Әттең, әлгі сезім желге қарсы тұрып тұтатқан шырпыдай жылт етті де өшіп қалды.

Құдай бұған әдемі әйел жолықтырды, балпанақтай ұл берді. Әжептәуір қызметі, беделі бар еді. Бәрінен айрылды. Дүниеде бұдан өткен сорлы жоқ сияқты. Ал енді өзі олай ойламас. Мұның ең сорлы кезі бір жұтым сасық портвейнді аңсайтын шағы. Бір стақан портвейнді обып жібергеннен кейін көзі шырактай жа- нып, бұдан бақытты адам болмас. Дүниенің ең төбесіне шығып тұргандай, өзгенің бәрі оған ол кез тең келмес. Қазір сол биікке шығуға іңкәр. Қазір бұл шынырау

түбінде. Одан алып шығып, шыңға шығаратын Мәрзия, ол да емес-ау, тиын-тебені.

- Мен кетейін, беретініңді бер.

- Мен саған ештеңе де бермеймін. Ештеңе берешек те емеспін.

- Бермесен, сонау Сүңгіге барамын да, әкенінің қолындағы Ермекті алып кетемін. Көр де тұр.

Мәрзия аузына сөз түспей, қалшиды да қалды. Мұндай сүмдүк үш ұйықтаса түсіне де кірметен. Құдайдың көрсетері көп екен де.

Әуелі қолындағы көсеумен әлті азғынды төпелеп үйден қуып шықпақшы болды. Ол ойынан лезде қайтты. Нәрестеге кесапаты тиіп кетуі әбден ықтимал. Құдай ондайдың бетін аулақ қылсын. Ермекті ұрлап алып, көз көрмес, құлақ естімес басқа жаққа қаңғып кетіп қалса, күні не болмақ. «Бұл пәлемен ерегіспейін» деді. Үстелдің үстіндегі сөмкеден кішкентай қара қайыс әмиянды алды да, есікке қарай лақтырып жіберді.

- Ал да құры! Құдай-ау, алас-құлас құры!

- Е, бәсе, ақылың бар еді гой, - деп Әділ әмиянды қақшып алды. Осыншама опырылып тұрған сұлденің мұнша жылдамдығына Мәрзия тағы таң қалды.

- Қош, сүйіктім! - деді Әділ мұрт басқан тіссіз аузы үнірейе қүліп. Ішіндегі ақшасын алды да, әмиянды үстелдің үстіне тастады.

- Әмиянды қоса әкету - жаман ырым болады.

Есікті сықырлатып шығып кетті. Жүрісі ылдым-жылдым. Жүгіре жөнелген сияқты. Аязды кештің қарының қатты қарышылдағаны естіліп тұрды.

Мәрзия есенгіретен қалпынан айыққандай, айнала қарап тұрды да, орындыққа сылқ түсіп отыра кетті.

«Апырай-ай, мен осының құшағында жаттым-ау. Өнім бе, тұсім бе?»

Екеуі үй болып шыққан алғашқы тұн есіне оралды. Тұннің бір мезгілінде Мәрзия шошып оянған. Сөйтсе Әділ ұйықтап жатыр екен.

«Апыр-ай, шынымен палаткада қорылдаپ ұйықтайтын Аманқұл емес, Әділ болғаны ма?» - деп тұнғыш рет біргүліген. Шоқтай ыстық жүргегіне күздің сүйек жаңбырының бір тамшысы тигендей тұла бойы тітіркеніп кетіп еді.

* * *

Нариман жиналыс ұзаққа созылар деп ойламаған. Ұсынысты техкеңес мүшелерінің бәрі қолдар деп еді. Кенет Аманқұл Ақырапов үзілді-кесілді қарсы шықты.

- Сіз айтып отырған жаппай жарылыс бізге қол емес, - деді бас инженердің орынбасары.

- Дәлелденіз. - Нариман жиналысты басқарып отырған. Эрине, ол Ақыраповтың қарсы пікірімен санаспауга да ерікті. Мұндай жағдайда бас инженер жеке шешім қабылдаپ, бүйрық беруіне де болады. Техкенестің пікірін тыңдар, бірақ онымен келіспей, мәселені жеке шешүте қақысы бар. Сондықтан да ол бас инженер.

- Дәлел сол, - деді Аманқұл селдір шашын қайта-қайта саусағымен тарақтап, - біз бұл жаппай жарылыс дегеннің нәтижесі не боларына көзіміз жетпейді. Бұрын практикада болмаған нәрсе.

Сондықтан көзсіз тәуекелдің бізге бір тиынға керегі жоқ. Мен өз басым мұлде қарсымын. Ертең бар жауапкершілік өз мойныңызда болады.

- Сіз, өйтіп қорқытпаңыз, - деді Нариман шыдай алмай. - Жауапкершіліктен мен қашпаймын. Ал нәтижесін мен әлгіде техсоветке дәлелдеген сияқтымын. Тағы да қайталаймын: қазіргі қыын жағдайда бізді құтқаратын тек жаппай жарылыс. Есеп-қисап жобасы алдарыңызда жатыр. Ойлап қараңыздаршы: карьерді қар басып қалды. Бұл бір. Жарты айдан бері

мемлекетке бір түйір руда берген жоқпыш. Бұл екі. Ал жоспарды қайда қоямыз? Жылдық жоспар - миллион тонна. Оны біз мына мимырт өгізаянмен қашан орындақпыш? Біз бұл уақытқа дейін карьерде күнде жарылыс жасап келдік. Әр жарылыс күніне ең кемі төрт сағат уақыт алады. Яғни төрт сағат бойы адамдар да, техника да текке қарап тұрады. Ал осы төрт сағатта үзбей жұмыс істеп тұрса, әр экскаватордың қанша текшеметр кен артатының есептеңізші.

- Төрт сағатымыз - жарты смена. Ал бір экскаватор тоқтамай жүріп тұрғанда сменасына үш мың текшеметрге дейін алады. Сонда төрт сағатта бір мың бес жүз текшеметр, - деп участок бастығы Женя Антонов алдындағы газеттің қызығына әлгі цифrlарды айбақтата жазды да, қарындашын үстелге сарт еткізіп тастай салды.

- Бір мың бес жүз. Ал бізде төрт экскаватор. Төртеуі орта есеппен күніне алты мың текшеметр көнді кем береді екен, - деп Нариманның шоқтығы көтеріліп қалды.

- Мұның бәрі қағаз жүздінде оп-оңай, - деп Аманқұл тыжырынып теріс қарады.

- Неге? - деп қызбаланды Антонов. - Бәрі де есептен басталмай ма? Мен бас инженердің ұсынысын өз басым толық қуаттаймын.

Антонов Женя - институтты осыдан екі жыл бұрын ғана бітірген жас инженер еді. Ақсары үрпек шаш үйпалақтанып, дөңес көзілдірігін қозғай береді. Шикілсары жүздіне қан теуіп мойнына дейін қып-қызыл бол кетті.

- Жолдас Антонов! - Аманқұл екі қолымен кішкентай үстелдің жиегін қаусыра ұстап орнынан көтеріліп те кетті. - Өзің жап-жассың. Ал өзіңнен дәрежесі үлкен адамға жағымпаздануды әбден әдет еткенсің. Сендейлер ғой бастық күндізді күндіземес, тұн десе: «тұн, тұн, рас, рас, әне ай көрініп тұр, жұлдыздар көрініп тұр» деп ойланбай соғатын.

- Жолдас Ақырапов, - деп Женя орнынан ұшып тұрды. - Тілінізді тартыңыз! Мені өйтіп қорлауға ешкім право берген жоқ сізге. Мен Данаевты жақтасам, оның ұсынысының шындық екеніне көзім жетіп жақтап отырмын. Ал сіздікі нағыз барып тұрған көрсөкүрлық. Бұл ұсыныстың тиімділігіне, қыруар пайда келтіретініне көзіңізде, өреңіз де жетпейді. Өйткені сіз бұл саладан, тау-кен жұмысынан жалпы хабарыңыз жоқ адамсыз. Ал ұсыныстың тиімділігін біле тұра қысастық істеп отырсаныз, онда оныңыз қастандықпен пар-пар. Екінің бірі.

Антоновтың көзілдірігі секендер түсіп қала жаздады. Қонқақ мұрнының қырына көзілдіріктің доғасын қолымен қайта-қайта басып қондырады. Тұла бойы қалшылдан барады.

«Жүйкесінің жүқасы-ай, - деді ішінен Нариман. - Әлден мұндаі, тұра бара жүйке тамыры жұндей тұтіліп құриды фой. Оны құртатын өзіміз. Өзімізді өзіміз сақтай алмаймыз. Бірімізді біріміз қажап, тырнақ астына ши жүгіртіп, сарсанға түсіреміз. Ал осыдан біреуіміз жазатайым қылжия кетсек, көзіміздің жасын көл қылып жылаймыз. Бейіт басында тебіреніп тұрып сөз сөйлейміз. Көміп келіп, дастарқан басында «есіл ер, тендересіз ер» деп тағы сөйлейміз, қырқында тағы... Біздің сорымыз осы фой».

- Жолдастар, қызарақтамай, бір-бірінді мұқатпай сөйлендер, - деді дауыстап Нариман. - Біз мұнда ұрсысу үшін жиналған жоқпыш. Бас маркшейдер не айтар екен? Кәне, Шамиль Шафхатович?

Шашы бурыл тартқан, бет-әлпеті шәушиген егде кісі басын төмен салып біраз үнсіз отырды. Сол басын көтермелеген күйі:

- Бас инженердің ұсынысын қуаттаймын, - деді. Даусы сыйбызығыдан шыққандаі жіңішке еді. «Башқұрттың қомейіне дейін қурай-сыйбызығы бол кеткен бе?» - деді Нариман.

- Анархия болмасын, жолдастар, - деді Аманқұл сабасына түсе сөйлеп. - Біздің есеп беретін орнымыз бар. Біз де бағынышты мекемеміз. Комбинат қайда қалады? Мұндаі

күрделі шараларды комбинат қуаттамайынша қолға алудың өзі қылмыс. Осыны ойландыңыздар ма?

Шашы селдір тартқан, бет-аузы топырақ түстес осы адам иә достық, иә қастық ойлап отырғанын түсіну қиын-ақ. Бір қарағанда мұның айтқаны жөн де сияқты. Ал комбинатқа жетсе, бұл ұсыныс, сөз жок, Хамзиннің қолына түседі. Хамзин Ақыраповты қуаттайды. Нариман мұны сезіп отыр.

- Жоқ, комбинат мұндай нәрселерге араласа бермейді. Қайта со «бағынышты» буындардың мәселені көбінесе өздері шешкенін, инициативаны өздері көтергенін қазір партия қуаттайды. Біз бәріміз коммунистерміз. Ал Евгений Антонов біздің үйымның хатшысы.

Жарайды, біз комбинатқа ұсыныс түсірдік дейік. Ол ертең, бүгін тегі шешілмейді. Бізге әр күн қымбат, әр сағат зәру. Іске кіріскеніміз жөн болар.

- Онда бүйрық шығарыңыз, - деді Аманқұл тағы да сабыр сақтап. Тек бір зәлім құлқі кетпейді езуінен. - Бұрынғыдай актіге бәріміз қол қойып жатпай-ақ қояйық. Бүйрық шығарыңыз. Біз орындаушыныз болайық.

- Егер сіз жауапкершілікке ортақ болудан қашсаныз, бас инженердің өзі жеке бүйрық бере алады, - деді Нариман да міз бақпай.

- Шығарыңыз бүйрықты.

- Жарайды. Бүйрық жарияланады!

* * *

Нариман вагон-кеңседен шыққан соң қайда баарын білмей қарды сықырлатып, бір жерді таптап едәуір тұрып қалды. Әлгібір ауыр жиналыстан кейін шаршаганы енді білінді. Вагон-үйшікке барып, төсекке шешінбеген қалпы құлай кеткісі келді. Шығысқа бұрылып еді, Дегерестің төбесі ақ жалқын алауға оранып асқақтап тұр екен. Ә дегенде: «Мұнысы несі?» деп қалып, артынша: «Ай да толып қалған екен-ау, - деді. - Кеше

ғана қияқтай болып жаңа тұған ай еді, енді он төртінде толықсып, таудан асып туып келе жатыр».

Әне-міне дегенше алтын қабақ жарқ етіп көрінді де, бірте-бірте теңіз түбінен шыққан перизаттай болып, Ай сылаңдаپ бой көтерді. Нариманның көз алдына Мәрзия келді. Қотыр қыстақ Дегерестің бауырында. Мына он төрттегі сұлудың сылқымдығы бір жаксылықтың нышшанындағы екен. Ай емес, Дегерестің төбесіне Мәрзия шығып, бұны күтіп, қол бұлғап тұрғандай көрінді. Нариман шыңылтыр аязға шыдай алмай құлақшынын түсірді де, Қотыр қыстаққа қарай тез-тез басып жүріп кетті. Жаңа ғана қол созса жететін жерде тұрған сияқты еді, енді мына Нариманды ұмсындырып ойнағысы келгендей алтын Ай қашқақтай биікке көтеріле берді.

Жол-жөнекей жаңағы жиналыштың ырың-жырыңын ұмытқысы келді. Ақыраповтармен арпалысып жүріп жүйкең жүндей тұтіледі. Бір ұжым болған соң - бір отбасы сияқты. Ырылдаспай, шаужайдан алып, шалғайға жармаспай, ынтымақтың құлыш болса ұжым. Айтқаныма көніп, айдауымда жүрсін демейді. Бірақ көпе-көрнеу аяқтан шалып тұрған әрекетін көргенде күйінеді. Осы менің бас инженер болып нем бар еді деп тосылады. Өмірбақи біреуге айтқанын істетіп емес, біреудің айтқанын орындаپ келген адамның сөзінің тұзы татымай ма, әйтеуір Аманқұл сияқтылардың қыңырауы жақсылық емес.

«Құрысын, ұмыттайыншы бір сәт». Аязды қеудеге қақ болып қатып қалған жегіні аршып алыш тастағандай, тұла бойы жеңілейіп журе берді.

Ауылдағыдай аласа үйді кешегі боранның үрінді қары көміп, бауырына басып жатыр. «Қол тисе күрекпен бір аршып тастау керек екен-ау», - деді Нариман. Неге екені белгісіз, осы үйдің бас иесі өзі сияқты сезінеді. Бас иесі қырсыз үйдің алды-артын естіп қасат қар басып жатар. Әйтпесе, көрші үйлердің айналасы күреліп, күресіні жарқабақтанып қалыпты.

Мәрзияның үйінен жарық көрінбеді. Нариман есіктің көзінде состиып тұр. «Бұл қайда кеткен? Әлде ауылына кетті ме? Жол ашылған жоқ, қалай барады? Әлде ауырып қалды ма? Жалғызлік адамға құдай ауру бере көрмесін. Кешегі ақ топаннан ауырмай құтылған мен де ер екенмін».

Ол Мәрзияны сағынып тұрганын енді сезді. Қазір көрсе созбақтамай жан сырын жайып салмақшы. Аһылап-үхілеп, ғашықтық мاشақатын арқалап, аузындағы сөзін батып айта алмайтын балаң жас емес. Тымықта да, дауылда да дария бетін көп кезген кеме құндердің құнінде бір қойнауга келіп тұмсығын тірейді. Ендігі сыйбай-салтаң жүрістің жөні жоқ. Осы уақытқа дейін өтені, мекені болмаған жігітті қазақ «құ бас» дейді.

Ай аунақшып сәскелікке көтерілді. Бетіндеңі мені ап-анық көрінеді. Иә, оны баяғыша апасы айттар еді: «Жалмауыз кемпір, - деп. Алдында бір қап құмы бар. Сол құмды бір-бірлеп санапотырады еken. Бір қап қыыршықты санап түгескен құні Ақырзаман болады еken. Жалмауыз құмды санап болып қалған кезде қарлығаш ұшып барып, қанатымен құмды шашып-шашып, ара-ластырып кетеді еken. Жалмауыз санағын қайтадан бастайды. Эйтпесе, Ақырзаман әлдақашан келмек еken».

Ендігі балалар бұл ертекке сенбейді. Енді Айдың бетіне де Адамның құрығы жеткен. Жалмауыз кемпір жоқ көрінеді. Борпылдақтопырақ деседі. Қазір Айдың мені Нариманға алыста қалған Сарыбайдың карьері сияқты боп көрінеді. Түбінде экскаваторлар тұрған тәрізді...

Көбік қар қышырлады. Келе жатқан Мәрзия еken. Басындағатубіт шәлі, аяғында пима, шолақ қара тон қолпылдан қырап тұр: өзінікі емес-ау. Бұл қыстақта әлі су құбыры жоқ, құдықтан тасиды. Нариман жүгіріп барып шелекті көгеріспекші еді, Мәрзия көнбеді.

- Өуре болмаңыз, өзім-ақ... Онан да мына кілтті алып, есікті ашып жіберініз.

Аппақ қар жатқанда түскен кештің қараңғылығы өң мен түстің арасындей. Мына қолпылдақ қара тонның қалтасына қолын білегіне дейін сұғып жіберіп, кілт алыш ұсынған Мәрзияның көздері сұық аспандарғы жұлдыздармен шағылысып, жарқ-жарқ еткендей болды. «Қара тон өзінікі емес-ау», - деген сұық ой сумандап, Нариман қанша ұмыттайын десе де, есіне орала берді.

Бұрыннан от жағып қойған екен, үйдің іші ұядай жып-жылы. Устінен тоны, аяғынан пимасы түскеннен кейін, Мәрзия қабығын аршыған жауқазындей жайнап шыға келді. Дегенмен аясы үлкен алақандай көзді кірбін шалғандай екен. Көңілі кетік көрінді. Онысын білдірмеуге тырысып, езу тартқан болады. Ақ бәтесті кір шалғыш. Ақ көңіл де қаяушыл. Кешегі Әділдің келісі Мәрзияның тұнығын лайлап кеткен. Оны Нариман білмейді.

Алаулап түрған плитаның үстіне қойған шайнек әп-сәтте бүркүлдап шыға келді. Тасып төгілген судан плита быж-быж ете қалып, будақ-будақ бу көтерілді. Шап-шақ қана үстелдің үстіне дастарқан жайылды.

Нариман орындықта қозғалақтап әрі отырды, бері отырды. Kіci үйінің кілтін таба алмай, мына ұсақ-түйек тіршілікке араласып кетейін десе оның ретін білмей, ыңғайсыз халде. Жайылып жатқан дастарқанның бір шетін ұстап жазысқан болды. Мәрзия оған қарап күліп жіберді. Эйелдің жаймашуақ күндей күліп түрғаны қандай жақсы. Жөнсіз ыржақты емес, әрине. Мәрзияның жүзі жадырағанда, Нариманның да бойы жазылып қалды. Қысы- лып-қымтырылған ыңғайсыз сезім тұтқынынан арылып, арқасы кеніді.

Енді қараса Мәрзия қысылғандай екен. «Бәрін қойып болдым ба?» дегендегі дастарқанды бір шолып, екі қолын кеуде тұсына түйістіріп, нұры бетіне андыздалп тұрып:

- Ойбу, ұят болды-ау. Мен сіздің келетініңізді білмеп едім. Ештеңе жоқ. Магазин де жабылып қалған шығар, - деді. - Сіз

отыра тұрыңыз, мен жүгіріп барып магазинші Тоняның үйінен бірдене алып келе қояйын.

- Жо-жоқ, О не дегенің!

- Шөлмектерін кешке үйіне қойып сатады деуші еді...

- Қояғой, Мәрзияш. Қайта мен үялдып отырмын. Өзім құрқол келгеніме. Маган сенің қолыңдан қатықсыз қара су болса да дәм татқанымның өзі арақтан артық мас қылады. Бәрі бар, шай жетеді.

- Oho, сіз шешен екенсіз ғой, - деп таң қалды Мәрзия. Әсірелеп жібердіңіз-ау, осы.

«Шынында да мұндай ділмәрлық маган қайдан пайда бола қалды?» - деп ішінен Нариман да қайран.

Суық сорды болған денелері ыстық шайдан рахат тауып, көнілдері де көтеріліп, шынында да арақтан артық ішпей-жемей екеуі де масаң халге түскен. Бәрі де көнілден еken де.

Шай ішіп болған соң Мәрзия бұрышта тұрған радиоланы ойнатып, музыка тартқызды.

- Келініз, ага, билейік, - деді Мәрзия.

Билемден бұрын жалғыз терезенің пердесін қымтап, түсіріп қойды. Қолаң шашынан болар-болмас әтірдің иісі шығады. Нариман бетін қыздың шашына тақап, ырғақпен үн-түнсіз қалқып бара жатқандай, толқын бетінде екеуден-екеу қол үстасып жүгіріп, өзге бір әлемде жүргендей, көнілдері тап-тар үйдің шенберінен шығып кетті.

Көздер жұмұлы, көкірек ұйықтамас. Көнілде бәрі сайрап тұр. Көніл шіркін көк дөнен, қазір ақ қар, көк мұз, ызғырық жел, ақырған аяздан өзге өлкеге шауып өтіп кетті. Жыл - он екі айда бәленбай күн бар еken. Соның қаншауы есінен кетпестей болып қалады? Естен кетпес бір күндер - естен кетпес ерекшe өткен шақты еске салады. Қыз қиялы - қырымда. Соноу бір көргентүстей өте шыққан жұмбақ жаз... Шоқ талдың бойында жыра қазып, Әділмен екеуі тас тізген жер. Голенит, калькофирит, фероит... Жоғарыда алқарапәк аспан, төменде

құлама құз, сәмбі тал тоғайы, шырғанақ жыңғылы, пар-пар етіп үшүп-қонған қырғауыл. Қырғауылдың қоразы үшқанда әсіресе әуеде лапыдап от жаныш бара жатқандай. Кекілкітің мазасыз, таусылмас қақылықтауы. Сарқырама судың толассыз үні. Айсыз қараңғы түндеңір жұлдыздар. Жез қоңыраулы ақтайлақ. Біресе жақындан келіп, біресе алыстап кететін арман сияқты ақтайлақ. Тоқымдай ғана теңге гүлді алаңқай. Қалың шөптіңарасында ағарып жатқан толағай қу бас. Көзінен наизагай отын жарқ еткізіп, қарақұрт шаққан сәт...

Мәрзия мастықтан айыққан адамдай, есін жиып, дәп қазір жат біреудің құшағында билеп жүргенінен үрейі үшүп, Нариманның қолдарын белінен ақырын ғана босатты. Терезеден осы қазір Әділ келіп сығалап қарап тұргандай, селк етіп, жүгіріп барып пердені түріп қарады. Тас қараңғы.

Толқыннан толқынға қайқандай секіріп, ойнақтап келе жатқан алқызыл желкенді ақ кеме кенет тұмсығы тасқа соғылғандай, Мәрзиянын мына қылышынан Нариман да тосырқап қалды. Ол жаңа ғана күндізгі кикілжің айтыс-әңгімені, Аманқұлдың әдейі аяқтан шалған әрекетін, әнеуқүнгі ақажалдай боранды - бәрін де үмітып, жығылыңқы жігер жанданып, енді өзінен күшті жан жоқтай көрінген. Ертеңге белгіленген жаппай жарылыстың жемісті болатынына сенімі бекі түсті. Жаппай жарылыстың қыруар пайдасына көзі жеткен соң дос қуанып, дүшпан суалатын сәтті көз алдына елестетіп, қанатты қиял, тәтті қиял әлдилеп алған кезі еді.

Сол қымбат минутты Мәрзия бұзып кетті. Жаңағы бір жайнақтаған шағы қайда?

- Поссоветке барып, неке қияр қуәлігін алайық, - деді Нариман Мәрзияның мойнынан иіскеп, басын қеудесіне басып тұрып, - Онан соң той жасаймыз.

- Ондай атты күн қайда, Нариман? Сен мені әлі білмейсін ғой. Менің бір жастан асқан балам бар. Ауылда, әке-шешемнің қолында. Құлынды құла бие саған неге керек?

Мәрзияны иегінен көтеріп жоғары қаратып еді, көзінен мөлт-мөлт етіп мөп-мөлдір жас төгілейін деп түр екен. Жұзін енді төмен салса, ақық моншақ көзінен сау ете қалайын деп түр-ау. Наримансодан қорыққандай сол жәудір көздерін сүйіп-сүйіп алды да, Мәрзияны қайтадан бауырына тартып, кеудесіне қысты. Шашынан, арқасынан сипалап тұрып:

- Ақымагым менің. Сен соны да уайымдайсың ба? Аты кім балақайдың?

- Ермек.

- Ермекті біз қолымызға аламыз. Қолынан ұстап жетектеп жүреміз. Жазға қарай Нәртаста үйлер салынады. Жеке пәтер аламыз. Біз бақытты боламыз. Неге екенін қайдам, мен сеземін. Біз бәрінен бақытты боламыз, - деді.

Мәрзияның иығы бұлк-бұлк етіп, тұншығып жылады:

- Әкесі тірі өлік болды. Ішіп кетті. Кеше кешке келіп түр. Жылға жуық қорінбей, қарасы батқан. Мені іздел емес, ақша сұрап келіпті. Бермеймін деп едім, ауылдағы Ермекті ұрлап әкетемін деген соң, мен сорлында ес қалмады. Оны істеуі де мүмкін фой. Сіздерге жұмысқа тұрдым дейді, рас екенін, өтірік екенін. Маскунемнің қай сөзіне сенерсін.

- Қайдагы бізге? Аты-жөні кім?

- Әділ.

- Қайдагы Әділ? Есімде жоқ, бізде ондай адам жоқ сияқты.

Нариман қайран қалды. Жуық арада жұмысқа кісі қабылдағаны есінде жоқ. Кенет... «Сол ма екен?»

Әнебір күні Нариман асханадан тамақ ішіп отырганда қасына бір «шарамыға» келіп еді. Көзінің алды көлкілдеген, бет-аузы үсік ұрған картоптай домбығып, топырақтүстеніп кір-кір қалпы екен. Тамақ үстінде тақалып отырганынан жиіркене жаздаған. Сау жүрсе рең-басы сұнқардай, құс мұрынды, қияқ мұртты, көзі нұрлы болатын-ақ сияқты. Нариман: «ақша жоқ, аулақ жүр» деп айта жаздалап, дәті шыдамаған. Қалтасынан шақа

шығарып беріп құтылған. «Ол сонда қай жерде істеуі мүмкін? Ертең анықтау керек екен».

- Сен қорыкпа, Мәрзияш. Ермекті қолымызға аламыз. Оны ешкім де алып кетпейді. Ешкімге де бермейміз. Екеумізді тағдыр алғаш рет кездестірген күннен айналайын. Есінде ме алғаш рет автобустың үстінде?..

- Әрине, есімде. Дәл сол жолы Ермекті үйге апарып тастап келе жатыр едім.

- Тоқтай тұр. Сен сонда Сұңгінің тұсынан отырдың ба?

- Иә, Сұңгі біздің ауыл ғой.

- Онда Ақан деген кісіні білесің бе? Қарауыл...

Мәрзия Нариманға бір адым кейін шегініп барып қарады. Көзінде сауал.

- Мәссаған! Ол менің әкем ғой. Оны қайдан білесің?

Енді Нариман бір табан шегініп тұрып қарады Мәрзияға.

- Шын айтасың ба? Міне ғажап! Мен болдым ғой үйлерінде. Ақан тамаша кісі. Бірақ сен туралы айтқан жок.

- Не десін. Мен туралы мақтана қоярлық дәнеңде де жоқ болған соң не айтады. Намысы бар кісі ғой. Мені ойлай-ойлай құрт шөгіп кетті өзі де.

- Асыранды арқар бар екен үйінде.

- А-а, оны да көрген екенсіз ғой... - деп Мәрзия өз үйінің арқарына дейін билетін адамның мына сөзіне балаша қуаныш қалды. Соナン соң іле-шала жанарын жаңа бір мұң шалықтап кетті. - Бірақ сол арқардан айрылып қалдық.

- Қалайша?!

Мына хабар дәл бір Ақан отбасынан бір адамы шетінеді дегендегі әсер еткені сонша Нариман состиып қалды.

- Осы боранның алдында ғана ауылға барып қайтып ем ғой. Барсам, арқар жоқ. Мені көрсе қасыма жүгіріп келуші еді. О баста қант беріп, тәттіге үйір қылған мен едім. Сол тәтті жетті тұбіне.

-Қалай?!

- Верандада тоңазытқыш тұратын. «Зил-Москва». Ауылға да жетті ғой қазір мұздатқыш. Қантты мұздатқышқа салып не керегі бар екенін қайдам, женгеміз әйтеуір соған қант салып қойыпты. Сөйтсе, балалардың біреуі оны ашып, арқарға қант алып беріпті. Дәндеген мақұлықтәттінің қайда екенін көрген соң, мұздатқышты ашпақ болғандагы түрі, барыпты да шаңырақтай мүйізімен сүзе беріпті. Мұздатқыштың бетін талқандаپ тастапты... Дүние түскірге іші ашыған болу керек, апам әлгі сорлыны таяқпен ұрып-ұрып қуып жіберген екен, ауылдың шетіне қашып шығыпты. Сөйтсе, ит біткеннің бәрі жабыла қуалапты. Содан жок. Тауға кетіп қалған көрінеді. Жәкем атқа мініп араламаған жері қалмапты, таба алмай қойыпты.

- Кішкентайынан қолға үйренген, оның қайтып келмеуі мүмкін емес. Ендігі келіpte қалған шығар, - деп Нариман жұбатқан болды. Бірақ көнілінде бір күдік бой көтерді. «Апырай, шыннан сол болмаса нетті? Асыранды сорлы алданған екен ғой. Бәсе, Жарас қайдан құралайды көзден атқан мерген бола қалды десем... Обал-ай! Бұл сұмдықты Мәрзияшқа айтпай-ақ қояйын».

- Қайдам, - деп Мәрзия Нариманның кеудесіне қайтадан тығылды.

...Ол төсекке жаңа сейсеп жайып, жастықтың тысын жаңалады. Төсектіңтөңірегіне қыл-қыбыр, қоқыс-соқыс, ібіліс, пәле-жала жоламасын дегендей, алды-артына әдейілеп әтір шашты.

Босаға тұсындағы шам сөндіргішке қолын созып тұрып, Нариманға бұрылып қарап:

- Қайырлы тұн болсын! - деді.

Кнопка сырт етті де, шам сөнді. Нариман Мәрзияның шешініп тұрғанын сезіп жатты. Қарангыда бөлме ортасында қылаң беріп, іш көйлекпен қымылсыз тұрып қалғанын көрді. Қозғалар емес. Тырс етпейді.

- Келші, Мәрзияш, - деп сыйырлады іргеде жатқан Нариман.

Тіл жоқ, қымыл жоқ,

- Келші, Мәрзияш.

Боз қылаң қымылдағандай болды. Нариман өз ернінің тусынан ыстық леп сезді...

- Нариман, сіз бұл үйге бекер қонып қалдыңыз-ау, - деді Мәрзия Нариманның құшақтайын деп келе жатқан қолын жайғана жасқап.

- Қалайша?..

- Егер сіз қонбай қайтып кеткеніңізде мен сізді қатты сыйлап, құрметтей түсер едім.

- Мен бозбала, сен бантик байлаған қыз емеспіз ғой...

- Қайдам... Мен сізге кет демеймін, әрине. Бірақ түнемеу керек еді. Сіз төсек талғамайсыз ба деп қорқам.

Нариман өзінің қатесін енді түсінді. Эйел жанының шытырман бұлымдарынан жол тауып, қиялап шығып кету талантын құдай Нариманға бұйыртпаған. Жаңағы сөзден кейін тұрып, киініп шығып кетерін де білмей, әлде қаларын да білмей әрі-сәрі халде қалды. Тек келіншектің нәзік саусақтары өзінің шашын сипағандағандағанда жаңа барып, қайтадан қараңғыдан үміт оты жылтылдағандай еді. Нариман Мәрзияныңbetінен сипалай бастап еді, алақаны жып-жылы жасқа тиді. Үнсіз, жылаусызы жылжып жатқан жасты алақанымен ақырын сүртті. Оナン соң Мәрзияның көздерінерінімен іздең тауып, шөлдеген киіктің бұлаққа бас қойғаныңдай, мергеннің оғы тиеді-ау деген қауіптен гөрі, ашқарақ аңсау басым түсті.

4

Асыранды арқар тауға, Сұңғінің өріне қарай қашқан. Ит атаулыдан бұрыннан зәрезап болған. Ал енді бес-алты ит сонына түсіп бергенде байғұстың жаны қара тұмсықтың үшына келді. Ышқынып, орғып-орғып, қатты көсілді. Дала тағысындаған емес,

еті қалың, майы тоң, жүгіріп үйренбеген үй хайуаны болып кеткен мал ә дегенде-ақ алқынып, аузын ашып қалып еді. Аулада биік қақпадан әрі аса алмай, аядай жерде адым жаза алмай, бейқам өскен, тегі тағы демесен, колхоздың меринос қошқары құсан манқынып, аңқау шатыс боп қалған.

Тауга қарай қашқаны әkkіліктен емес. Сірә, соқыр сезім шығар. Санасында иненің жасуындағы жылт еткен бір елес тұтанғандай. Ол дегенмен тауда туып еді. Шаранаынан аршылып, төртаяқтап тұрап-тұрмас жұп-жұмсақ жып-жылы емшектен уыз емгені есіне түсер-түспес, анық сезінбейді. Бірақ Сұңгіге бойлаған сайын осы қуыс оған жат еместей, осылай жүре берсе өлмestей көрінген. Бір сәт көзінің алдын көкорай шалғын, жап-жасыл дүние; ақ, қызыл, көк, сары гүлдері самсаған алаңқай; гүл басына ұшып-қонған сары ала, қызыл ала, көк ала көбелектер көлбеді. Елес. Еміс-еміс қана қылаң береді. Өзінің енесі де тек елес. Құлағында тарс еткен бір үрейлі үн қалып қойған. Сонан кейін қайтып жұп-жұмсақ жып-жылы емшектен шекер дәмді уыз сүт емген емес. Мүмкін, қант құмарлығы содан қалған шығар. Мүмкін, сол шекер дәмді уыз кездесер. Соқыр сезім мен үрей оны алға жетеледі.

Абалаган, ырылдаған үндер әлдақашан үзіліп, артта қалған. Енді қутған үрей жоқ сияқты. Ол тілі аузына сыймай, майға малынып, қан сорпа болып, сәл тыныс алып тоқтап, тұралап қалды. Өмірі қабынып ауа жұтпаған өкпенің қалталары сөгіліп кеткендей ашып ауырады. Содан солығын баса алмай, кең кеуде көрікше көтеріліп, басылып, көпке дейін тыным таппады. Көзінің алды бұлдыrap, басы айналды. Сол тұрған жерінде жата кеткісі келді. Бірақ әлгі абалаган албастылар келіп қала ма деген түйсіксіз қауіп пен алдан жасыл шөпті алаңқай, қант татыған уыз кездесе ме деген үміт оның жамбасын жерге тигізбей әрман жетеледі.

Жасыл алаңқай кездеспеді. Айнала сұп-сұр, қурап қалған қу бұтақ аяқ басқан сайын сыйтырлайды. Шөбі күйіп кеткен

бөтеге беткейлер қаңылтырын тат басқан үйлердің күмбез шатырлары сияқты. Қарны ашқанын сезіп, бірер сабақ шөп тістеп еді, дәмсіз, кермек татыңды, әрі қаңсық іісті екен.

Таудың қуысы салқын тартты. Ол жылы қорага, қойешкілер бейбіт күйіс қайырған қайырымды мекеніне қайтпақшы да болды. Кемпірдің көсеумен сабаганын да ұмытқан. Арқарлар кек сақтамас. Қайтқысы келеді, бірақ абалаган алbastылар қырдың астында оны күтіп жатқандай көрінеді. Қебелектері ұшып жүрген түрлі-түсті гүлдер сияқты жасыл алаңқай мен тәтті уыз енді біраз жүрсе кездесе кететіндей, тағы да тауға сұнғи түсті.

5

Ақ дауыл соғардың алдында бір апта бой күн жып-жылы болды. Сөйтсе, ол жаздың «бой жасағаны» екен ғой.

Жұма күні жұмыс аяғына таман Жарас Хамзин Қарасайдан Нәртасқа, бас инженердің орынбасары Аманқұл Ақыраповқа телефон соқты. Кенседе отырғандарға өзінің кіммен сөйлесіп тұрғанын білдіргісі келгендей Аманқұл телефон апанаңқ естіліп тұрса да, даусын дарылдата қатты шығарды.

- Ө, Жәке, саумысыз!

«Жәке» детенімізді біреу түсініп, біреу түсінбес деген болу керек:

- Иә, жолдас Хамзин, тыңдал тұрмын сізді, - деп аты-жөнін әдейі айтып салды.

Жарас Хамзин алдағы демалыс күндері аңға шығып, сейіліп қайтқысы келетінін айтты. Аманқұл қуанып кетті.

- Ойбай, бізді ілестіретін болсаңыз - құрметінізге құлдық! - деді басқа бір қалада отырған адамға қайта-қайта басын иіп, қеудесіне қолын қусырып.

Соны өзіне ұлken дәреже көріп, қутыңдал-ақ қалды.

- Жаңа бастығында ерте жүр. Жер көрсін де о да, - деді Хамзин. Аманқұл бұнысына аса түсінбесе де «неге?» деп жатпады.

- Жарайды, Жәке.

Сөйтіп, олар таң ата Нәртас пен Қарасайдың орта тұсы, Қөлмекөлдің басында тоқайласпақ бол келісті.

Жарастікі жай сейілдеу болар, ал Аманқұл шынында аңшы, әжептәуір аты шыққан мерген еді.

Күтпеген шақырудан Нариман әуелі секемденген.

«Жоқ, бара алмаспын», - дегісі де келді. Сәл ойланып, өзімен-өзі ақылдасты.

«Сіреле беріп қайтемін? Бірге жүріп, бірге тұрған соң қашанғы қақайысамыз? Пендешилік кімде болмайды? Соның бәрін кек сақтап кекіреіе берсек, жібімес мұзжүрек бол кетіп, адамгершілік адаспай ма? Мұзжүрек адам - адам ба? Барсам, барайын. Бір күн тау аралап, тыныстауға менің де қақым бар шығар. Мүмкін, Жарас бұрынғы райдан қайтқан да болар. Үақыт өткен сайын адам өзінің бір кездегі қиянатын уайымдаپ, кінәсін жуып-шаюға әрекеттенетін әдеті ғой. Жарас іштей опынып жүрген болар. Қанша десе де үяттымыз бар еді ғой. Енді татуласу ойында болса, неге татуласпасқа. Әйтеуір, бәріміздің илеп жүргеніміз біртерінің пүшпағы. Бәрі комбинаттыңabyroйы. Алакөлден береке қашады. - Береке, қайда барасың? - Ынтымағы жарасқан жерге барамын, - деген еken. Сол ынтымақ үшін өткен-кеткен кикілжінді, магнитофонның лентасына бір кезде жазылып қалған жаман өлеңді өшіріп тастау жарасар».

Нариман келісті. Аманқұл бұған қуанып қалды.

* * *

Нариман бала кезінде өзінің ауылында, жиын-тойда есітетін бір өлең болушы еді:

Барады ауылым көшіп Қөлмекөлге,

Көлмекөл алыс дейді көрмегенге.
Көлмекөл алыс болса - жаяуга алыс,
Күн туар-ақ жарылқап өлмегенге.

Бұл өлеңді Қаратаудың құнгей бетіндегілер айтатын. Бала қөңілге сонда Көлмекөл шынында да жердің түбінде сияқты бол елестер еді. Сойтсе, ол Қаратаудың теріскей бетінде-ақ жатыр екен. Қазір көл басында тұрып Нариман ойлады: «Қайран ғана менің жерлестерім. Сендер әнге қосып айтатын айдын осы екен фой».

Жараптар бұрынырақ келіп құтіп тұр екен. Жарқылдағ амандасты. Анадағы жауыққан қабақ жазылған. Жұмыс жағдайын, тұрмыс жағдайын сұрап, жаны қалар емес. «Шыннан татуласпақ болған екен, - деді Нариман. - Қанша дегенмен ақылы бар ит қой. Айыбын айтпай-ақ мойындаған түрі ғой. Ер жігіттің басына не өтпейді. Енди ауылы алыстай бастаған жастықтың буына мас кезде «қымызды кім ішпеген, қызды кім сүймеген». Таң-Шолпан менің некелеп алған әйелім емес, біраз құн киноға бірге барып, бірге құліп-ойнап жүргеннен қыз шіркін кімге басыбайлы бола қалушы еді. Мені қаламаса, Жараптың кінәсі қайсы? Отбасы бар екен-ау демесен, менен жасы да үлкен емес».

Аманқұл әне-міне дегенше тастақ үстіне газет жайып жіберіп, жол дорбадан бір қызылқүрен конъякті суырып алды. Рөмкелерді де естен шығармаған екен. Газеттің үстінде ерте сойылған соғымның қазысы туралды.

- Ал, кәнеки, жолымыз сәтті болуы үшін алып қоялық, - деп Аманқұл белсенділік танытты.
- Маған жақпаушы еді, - деп Нариман тартынды.
- О не дегенің, құдай. Бұл конъяк жарықтық арақ емес, жылқының майы ғой. Қазақтың баласына жылқы майы жақпаушы ма еді! - Аманқұл дода атындаған омыраулап әкетті. Рөмкелер сынғырлады.

Көлдің беті қазтаңдайланып, майда толқын тепсініп, жыбырлап жатты. Асфалт жол аулағырақта. Түстікten тау төніп тұр. Еңіске ойысқан күн мен ала шарбы бұлттың суреті су бетіне түсіп, аспан екеу болыпты. Арқар атуға арнап винтовка ала шыққан Жарас қызынып:

- Oh шіркін, мына көлге бір сұңгіп алар ма еді, - деп қалды.

- Қойыңыз, Жәке, су салқын ғой, - деп Аманқұл тежеу салды.

- Осы көлде үйрек көп болушы ед, ештеңе көрінбейді ғой өзі. Арқар алдында жаттығу жасап алатын, - деп өкінді Жарас.

- Қыс келе жатыр, үйрек-қаз жылы жаққа кетіп қалды ғой.

- Жан рахатын құс екеш құс та біледі, - деп Жарас Аманқұлға рөмкесін тосты.

Жол-жөнекей Жарас Нариманнан жұмыс жағдайын оқтын-оқтын сұрап, сөз тартып отырды. Бір мезгіл:

- Сен туралы Константин Александровичтің пікірі жаман емес, - дей қойды. Оған Нариман мән бермен еді, Жарас мұны өзінше жорып, өзін-өзі ақтай бастады.

- Ана кездегі жағдайды әлі ұмытпай жүрсің бе? Имандаштыным, жол үстінде келе жатырмыз ғой, менің саған титтей де арамдығым жоқ. Оника менен сен туралы сұрағанда, бірден кеніштің бас инженерлігіне ұсина қоймаганым рас. Егер мен бірден келісе кетсем, Оника басқаша ойладап қалуы мүмкін ғой. Екеуміздің бірге оқығанымызды, бірге өскенімізді ол біледі. Эне, өзінің жақынын жақтай кетуін қарашы деп ойламасын дедім. Кадр саясаты, бауырым. Мұндай көніл жақындығынды ақтарып салмай, қымтай тұру керек. Ал ақыр соңында сені бұл қызметке тағайындауды Оникадан мен өзім талап еттім. Бұл әңгімені сен білмеуінде мүмкін...

Тау жолы ойқы-шойқы. Газик біресе төңкеріліп түсердей төмен құлдилап, біресе шалқалап барып құлардай, биікке шаншылып келеді. Терезеден қыналы тарғыл тастар жауыға қарап тұксіп тұрган секілді. Жапырақсыз сиырқүйрық пен

шырыш қурай жалаңаш жын-шайтанның биін билегендей секең-секең ете қалады. Шопырдың қасында Аманқұл отыр. Артта Жарас пен Нариман қатар жайғасқан. Әлгінде Аманқұл Жарасқа:

- Оу, Жәке, алдына отырыңыз, - дегенде көнбей, әдейілеп келіп Нариманға қоңсы қонақтаған. Өз машинасы кейінірек келе жатыр. Жолда әлдеқандай жағдай болад деп екі машинамен келе жатқан.

Аманқұл алдына отыр детені болмаса, артына бұрыла-бұрыла мойны талдды. Жарастың әр сөзін қостап, бас изеумен әлек.

- Солай, Нареке, көнілінде дақ қалмасын деп әдейі айтып жатырмын. Қолдан келген көмегім болса, сенен аямаймын. Өйткені бізсонау бір кезде, қыын-қыстау күндерде интернаттың бір үзім нанын бөліп жеп өскен жандармыз. Біліп қой соны.

- Атшабарда саудагердің сары ала басыпалды қауынын да, - деп қалды Нариман. Жарас марқасқа маңдайын алақанымен сарт еткізіп, есіне ең бір елеулі нәрсе түскендей, сәл аңырып отырды да, кенет қарқылдап тұрып құлгенде тау жаңғырық қандай болды. Нариманға қолын созып, оның саусақтарын сығымдап қысып, ой бір риза болып қалды дейсін.

- Апыр-ая, әлі ұмытпапсың ғой, Нареке! Бұл меніңесімнен шығып кетіпті, - деп арқалыққа шалқалап тағы да құлді. Қөзіненжас шығып кетті. Қара күрең жүзі барлығып, шертіп жіберсөң қаны ыршып кетердей, екі беті алабөтен ісініп барады. Осы уақытқа дейін тіс жармаган шопыр де бұрылып қарап, езу тартты.

- Ой, қайран, балалық дәурен-ай десеңші! - Жарас беторамалмен көзін сүртіп, үл деп демін алды. - Қазір айтсан, адам сенгісіз. Кім ойлайды қазіргі ең ірі комбинаттың бас инженері мен ірі кеніштің бас инженері бір кезде саудагер шалдың есегінің шабына бүтелек салып тулатып, қауынын алып қашқан деп, ешкім де сенбейді.

Жарас бұжырынан шынтысымен күлді. Әрі кетіліп көрмеген әдемі тістері қөңілінің кірбіңсіз екенине күә болғандай жарқырады. Нариман шұбә шырмауынан шыға бастады. Жоқ, Жарас ол ойлағандай, қашімір емес. Адам жасы ұлғайған сайын бауырмал, дос-жараншыл болады деуші еді, сол рас та шығар. Доссыз, жора-жолдассыз жалғыз-жарым қалудан қауіптенетін бір кездер келетін көрінеді. Откенге қарап өкініп, алдағы аз өмірде қатені қайталамауға бекініп, етек-жеңін жинақтайдын ақыл тоқтатқан естиярдың бірі осы Жарас болар.

- Рахмет, Нареке, қызық дәуренді еске салып бір құллірдін.

- Әрбір құлгеннің өзі адам өмірін бір жас ұзартатын көрінеді, - деп Аманқұл қоштады, - Рас айтам, ғалымдар дәлелдепті ғой. Құдай құлқіден айырмасын. Е, жігіттер, бұл опасыз жалғанда ойнап-құлгенте не жетсін. «Жұмыс, жұмыс» деп жүйкеміз жүндей түтіліп, уақыттың зымырап өтіп бара жатқанын сезбей де қаламыз. Жәке, сізге мың да бір рахмет, мұндай идея тастап, аңға алып шыққаныңыз үшін!..

- Е, біз қайбір аңшы дейсің. Табигат-ананың құшагына бір кіріп, аунап-қунап қайту ғой біздікі.

- Эрине, дегенмен бұйырганын алып қайтармыз. Қазір арқардың деген семіз кезі.

Айтса айтқандай, Жарастың аң аулай шықпағаны көрініп-ақ түр. Облыс орталығына жиналысқа бара жатқандай: үстінде қыры сынбаған зерлі қоңыр костюм, ақ көйлеқ, жолақ галстук. Баяғы әдетінше, әтір бүркіп алыпты. Сірә, «шипр» шығар. Иісі аңқып түр. Сақал-мұртын тап-таза етіп алған, қарақошқыл беті майлап қойғандай жылтырайды. Әлі бір әжім белгісі жоқ.

Оның қасында Нариман мен Аманқұлдың киім-басы құбаттобел, жұмыс киімі. Адамға киім киүодің өзі де бір өнер. Әсіресе Нариманға қонбай қойған өнер. Ал Жарас киім таңдай біледі.

Сонысымен-ақ айбыны асып, мысы басып тұратын сияқты. Бір көргенде кім де болса Жарасқа еріксіз алдымен қол ұсынып, еріксіз бас иіп, бағынышты болып қалатындағы көзқарасында,

жүріс-тұрысында, сөз сөйлеуінде «тектілік» белгісі атойладап тұрған сон кім болса да оған құрметпен қарауға мәжбүр.

Таудың іші аңғал-санғал, алқам-салқам болып, құнғірттене берді. Аманқұлдың айтудынша, бүгін бұлар Көкция дейтін жерге жетіп қонбақшы. Алғашқан қапшық-төсектері бар. Ал таң қылаң бере арқарға жаяу аттанбақ. Аманқұл айтады: құн көтеріле арқарлар да алыстап, адам аяғы жете алмайтын жерге кетіп қалады екен. Нағыз аңшылар бозала танда ғана олжаға ілінсе керек.

Машиналар жүріп келе жатқан аңғар іші қараңғы, ал тау төбесіне қарасаң әлі құн батпаған сияқты. Бір мезгіл бұлар аңғардан шығып, жазыққа құлдилады. Құн көкжиекке жетер-жетпес салбырап тұр. Алдан Боралдайдың жалаңаш құздары көрінді. Боралдайдан да асқақ ағараңдап жатқан асқарлы мұнар белдік - Алатау екен.

Арқар атып аң қумай-ақ, мына құн батардағы тау құдіретін көрудің өзі бір қуаныш. Нариман бұл сапарға шыққанына алғашында өкініп еді, енді ол ойды бөлекше бір серпіліс сезім басып кетті. Алатаудың төбесін көргенде жүрегі түскір дүрс-дүрс етті.

Айнала таулар арасындағы арал сияқты жазықпен машина жүйткі жөнелген.

* * *

Дүние жаңа жаралып, жанартaulардың аптабы енді-енді басыла бастаған кез сияқты. Әлі жан-жануар, құрт-құмырсқа, бақа-шаян, Адам ата, Хая ана да пайда бола қоймаған, жаратылыстың бозала шағы тәрізді.

Жым-жырт. Боралдай шындарынан батқан құннің қызылы көшіп, көгіс тартты. Қоғілдір кешкүрим. Қаңырап қалған тау табанында тұрған жалғыз құмбез әлдебір жұмбақ, яки елес сияқты.

- Күмбезге қарай тарт. Сонда түнейміз, - деді Аманқұл шопырыға.

- Молага түнеп не көрінді, басқа жер жетпей ме? - деп қалды Жарас.

- Оу, Жәке, күмбез түнде ес болады. Сонда түнейік.

- Сен де қайдағыны айтады екенсің - деп Жарас реніш білдірді. - Ескіліктің шырмауында жүргенің не әлі?

- Мен нағыз атеист адам екенімді басқа білмесе де, сіз білесіз ғой, Жәке, о не дегеніңіз. Бірақ мына тұрган күмбез туралы аңыз бар. Бұл кәдімгі Домалақ ананың сағанасы.

«Әулие-әмбие» дегенге мән бермей келе жатқан Нариман да елең ете қалды. «Домалақ!» Бала күнінде елде естігені еміс-еміс есінде.

- Ол қандай аңыз? Қарап отырғанша әңгіме болсын! - деді Жарас Хамзин.

* * *

Аманқұл үнемі сол иығына бұрылып қараудан мойны талса керек, сол қолымен сопақ иегін уыстап тұрып, өзінің басын өзі онға қарай қайырып кеп жіберді. Мойны сынған сырыйтай күтір-күтір ете қалды. Желкесінің желін үзіп алған соң Аманқұл әңгіме бастады.

- Ертеде Бәйдібек деген батыр болыпты. Ол кезде қожалардың қарага қызы бермейтін кезі. Түркстанды билеп тұрган Мықтым-Мағзом деген қожаның Нұрила атты қызы бар екен. Бір аңыз айтады: Бәйдібек Түркістандагы Әзірет сұлтанның мешітіне намаз оқы барғанда, батырды көріп, Нұрила өзі ғашық болып қосылады. Екінші аңыз айтады: Бәйдібек батыр Нұриланы қожалардан күшпен тартып алады.

- Қалай алса да, әйтеуір алды ғой, - деп қалды Жарас «тоқ етерін айт» дегендей.

- Дұрыс айтасыз, әйтеуір алған азаматың. Әйтпесе о кезде қожалар қараға қыз беретін заман ба? Тағы да екі бәйбішенің үстіне, - деп Аманқұл тарқылдаپ өзінен өзі құліп алды.

- Қайран заман-ай, - деп күрсінді Жарас.

«Заман болса, Таң-Шолпанның үстіне тағы біреуді тартып алайын деп пе едің?» - дей жаздал Нариман өзін-өзі әрең тежеп қалды.

- Сонымен не керек, қожаның қызы келін боп түсіп елге жағады, қайырымды болады. Келіндері оның атын атамай, Домалақ ана деп кеткен еken. Құндердің күнінде Домалақ ана аяғы ауырладап, ай-құні жетіп, күркеде жатып босанады. Сонда оның үлкен күндесі Сары бәйбіше барып:

- Ойбай-ау, не таптың байғұс-ау? - деп аярланып барып, етегінің астында жатқан нәрестені көрген боп, баланың басын мыжып кеп жіберіпті. Енді бір мыжысабалаға жарық дүниені көру жоқ еken, бірақ бақытына қарай, ортанышы күндесі Сыланды бәйбіше жүгіріп барып Сары бәйбішені итеріп жіберіп, нәрестені арашалап аман алып қалыпты.

- Ох, черт, күндейстік деген қандай ә, - деп Жарас басын шайқады. Жиегін алтындаған мүйіз мұштікке сигарет сұғып, тұтатты.

- Кстати, Сыланды бәйбішенің де күмбезі бар. Ол анау Марым сазы жағында қалды, - деп Аманқұл мұнартқан солтүстік-шығыс жақтың тауларын нұсқады.

- Сонымен, әлгі бала тірі қалып па? - Жарас сигареттің тұтінін шенберлете бірінен соң бірін дөңгелетіп жіберді.

- Е, тірі қалғанда қандай. Сары бәйбішенің азғыруымен Бәйдібектің ауылы көшіп кетіп, Домалақ ана жас нәрестесімен жүртта қалып қояды. Баланы шомылдыратын бір тамшы су табылмай қинаиды. Сонда, что удивительно, әлгі сәби жылап, іңгәлап жатып өкшесімен жерді қазғылай берсе, мөп-мөлдір бұлақ бүрк етіп атқылап қоя беріпті.

- Адам шөлдеп келе жатқанда қай-қайдагыны айтасың.

- Өй, оны неге айтпайсыз? Багажникте сыра бар ғой, - деп Аманқұл қипақтай бастады.

- Жарайды. Жетіп қалдық қой. Біржолата тоқтап, содан кейін кірісейік, - деп Жарас шыдамдылық танытты.

- Сөйтіп, сонымен баланың басының жарылып қалған жеріне анасы тасбакқының қабығын жапсырады. Ол сүйел бол бітіп кетеді. Содан баланың аты Жарықшақ еken. Айдалада жалғыз әйел, жас бала күркеде тұрып жатқанда, бір күні жоғары жақтан жау сау ете қалады. Қарулы қол күркеге түсіп сусын ішеді.

- Бәйдібек қайда? - деп сұрайды жау. Жау Бәйдібектің малын шаппақ болып барады еken. Арада көп уақыт өтпей, әлгі жау Бәйдібектің қалың жылқысын қаптата қуалап қайта келіп қалады. Жалғыз күркеден тағы да сусын ішеді. Масаттанған барымташылар жас балалы жалғыз әйелге қайыр-садақа бермек болып:

- Мына малдан қалаганыңды алып қал, байғұс, - деп көнілдері түседі. Сонда Домалақ ана белбеуін ақ жал сары айғырдың мойнына салыпты дейді. Жануар - үстіне шыбын қонбаған асау айғыр әлгі кісі белбеуін салғанда мойын ұсынып, тырп етпей тұрып қалыпты. Жау жағы сонда құлді дейді:

- Ақымақ неме, ал деп тұрганда алып қалмай, жалғыз айғырды ұстаганы қалай, - деп.

Бірауықтан кейін «аттан-аттанда» ақыланып Бәйдібектің Сары бәйбішеден туған алты ұлы салып ұрып жетті дейді. Күркедегі кіші шешені көріп:

- Өй, тоқал, біздің жылқыны құған жау қалай қарай кетті? - деседі ат үстінен.

- Шырақтарым, аттан түсіндер, сусындаңдар. Жылқы өзі-ақ келеді. Сонынан қуып әуре болмай-ақ қойындар. Құр бекер мерт боласындар, - дейді Домалақ ана.

- Ой, осының өзі дүшпан, айтып тұрган сөзін қараши, - деп алты ұл алды-артына қарамай аттаныпты.

Әудем уақыттан соң Бәйдібек батырдың өзі келіпті салып ұрып.

- Жау қайда кетті?

Байеке, жауды қуып әуре болма. Малың бүгін таңнан қалмайөзі келеді. Алты ұлың меніңтілімді алмай кетті. Бекерге мерт болатын болды, - депті Домалақ ана.

Айтқанында, таң бозында жер сілкінгендей дүрсіл естіледі. Құркенің белдеуінде байлаулы тұрған ақ жал сары айғыр кісінеп қоя береді. Қараса, Бәйдібек батырдың жылқысы бір қотыр тайы да шығындалмай түп-түтел қайтқан екен. Малдыңтүп қазығы ақ жал сары айғыр тұрған жерге жылқы баласы жер түбіне кетсе де қайтып оралар екен. Бірақ Сары бәйбішeden туган алты ұл сол сапардан қайтпай мерт бол кеткен. Ал Жарықшақтан үш арыс ел тарады.

Сонда ғой Жарықшақтың басын Сары бәйбіше қаттырақ мыжып жіберсе ұланғайыр үш арыс ел болмас еді, - деп күлді Жарас.

- Сыланды бәйбішеге рахмет айтыңыз, - деп қостады көптен бері үнсіз келе жатқан Нариман.

* * *

Киіз үйдің аумағындағы күмбездің есігі түстікке қарап қалған. Іші қараңғы. Жолаушылар босағадан басталап еді: үйдің ортасында бесік тәріздес болып қабір жатыр екен. Әлдекім үстіне ескі шекпен жауып қойыпты. Басқа түк жоқ.

«Шекпенді неге жапты екен? - деді Нариман. - Қабірге шекпен не керек? Е, баланың бесігіне шапан жауып қоюшы еді-ау».

Жарастар сыраға кірісіп кеткенде, Нариман шекпен жапқан бесік-қабірге қарап әлі тұр еді. Оның көнілінде қаншама елдің анасы болған кішкентай Домалақ кемпір тұр. «Бір анадан қаншама ел тарады, күннің шығысы мен батысына кеткен кең ел.

Жақсысы да, жаманы да, данасы да, наданы да бар. Мына Жарас пен Аманқұл да сенің үрпағың, мен де...»

- Нареке, сырға кел, - дед айқайлады Аманқұл.

* * *

Тұн тіс сақылдатқан салқын еді. Сіркіреп күзгі сылбыр жаңбыр жауды. Екі машинаға екі-екіден төрт-ақ адам түней алатын болды да, Нариман артық адамдай көрінді. Жарас пен Аманқұлдың:

- Бірдене етіп, сығылысып сыйармыз, - дегеніне қарамастан, Нариман рахмет айттып, Домалақтың күмбезіне барып жайғасты. Бесік бейіттің іргесіне ғана ұзыннан түсіп, шопыр берген фуфайканы астына төсеп, аяқ-қолын бауырына жиып жатып үйіктамақ болды.

Күмбездің іші ұядай ғана, кәдімгідей қамсау. Сонда да тоңазып, ары-бері аунақшып, үстіне жамылғы жетпей, шолақ пальтоның жағасын тартқылап, бүрсендеп жатты. Бір мезгіл бесік-бейіттің үстіндегі көне шекпенді алып жамылғысы да келді. Бірақ батпады.

Көпке дейін үйіктай алмай, дөңбекшіп, қай-қайдагы өткен-кеткен көз алдына келген. Баяғы-баяғыда, оныншы класс бітірген жазда Шұғыладан пойызга мініп, туған ауылына, анасына барып қайтпақшы болып еді. Институтқа аттанар алдында бірер күн елді көріп қайтпақ. Бұйырса, біраз қаражат қарастырмақ.

Пойыз Нариманның ауылының тұсындағы разъезге тоқтамай, Борандыға жетіп бір-ақ аялдайтын. Ал Боранды бұрыстау. Сонда, қайран жастық-ай десенші. Нариман Борандыға барып, одан жаяу-жалпы қайтып оралып жүргуге тағаты жетпей, разъездің тұсынан «отарбадан» секіріп түсіп қалды. Тұн қараңғы еді, разъездің селдір шамдарының сәулесі көмескі түсіп тұрған құмдақ жағаға, пойызбен жарыса алға қарай атылғанда бес-алты рет аунап кетіп, әрен тұрды. Бет-

аузын қырышық тас жырып, қанап та қалды. Әйттеуір, мертікпей аман қалғанына тәуба. Әйтпесе, арқырап келе жатқан көліктен қарғымын деп, сүйегі саудырап әр жерге шашылып қалуы да мүмкін фой. Әлі алда талай көретін сөуле, тататын дәм-тұзы бар екен, үсті-басын қағып болып, түк көрмегендей, тұн ішінде түстікті бетке алып, алыстағы тау қойнауында жатқан аулына қарай аяңдаған.

Ауыл, сірә, өрге қарай бес-алты километр жер еді-ау. Бірақ түнде жүріс өнбейді екен. Әрі десе жолсыз. Маусым айының аяғында, әлі орақ тимей, тұтасып тұрған шалғын аяқта оралып, адым аштырмады. Сол жылы шөп те ырғын шыққан екен, ит мұрны батпас қорыс тоғай боп кеткен бе дерсің. Аспан ашық, жұлдыздар баданадай-баданадай баттия жарқырап тұрған. Сол медеу. Әйтпесе, жалғыз жаяудың үрейі үшар тіршілік. Айдалада итқұс кездесе кетсе оған қылар айбат қайсы. Тым болмаса қалтасында шишақпағы да жок. Қасқыр оттан қорқады дегенді еститін. Бірақ сол оттың жоғына өкінді.

Қалың қорыстан бір кезде өліп-талып шырматылып, әрен шыққанда қуанып кетті. Алда сарғыш реңді егістік кездесті. Бидай, сірә, пісіп қалған кез бе екен; шабындықтан гөрі бидайды кешіп жүру көнілге женіл сияқты көрінгенмен, аяғы борпылдақ топыраққа кіріп кете берді. Нариман сандалын шешіп қолына алды. Жалаң аяғын шеттік тікен жыра берген соң аяқ киімді қайта киді. Сілесі қатып, әбден алқынып, егістік шетіне де шықты-ау.

Қарауытып бір топ қоға көрінді. Қоғаны қолымен серпіп ашып жіберіп еді, бетіне ай сәулесі түскен мөп-мөлдір бұлақ жарқ ете қалды. Бұл бұлақтың қайнар басы еді. Жер астынан бұлк-бұлк етіп, бұлқынып шығып жатқан судың балықша шоршып, шолп еткен дыбысы келер құлаққа. Иә, қасиетінен айналайын күміс қайнар! Анасының құрсағын бұлкілдетіп, дүние есігін қағып жатқан нәресте тәрізді аппак, күнәдан пәк,

дүниедегі ең таза бұлақ! Сенің жағаңа жетіп құлаған адам қор болмас.

Жалбыздың иісі келеді, киікотының өзі қазір көрінбес, бірақ оның да иісі көкірегінің сарайын ашып, көңілінің күміс қоңырауларына тіл бітіргендей, кеуден құмбірлейді.

Нариман етбетінен түсіп жатып кәусар судан ұзак ішті. Сусыны қанып, әл кіріп, ес жиган соң, ауылға тағы тартпақшы еді, біртүрлі тұрғысы келмей тұла бойы зіл тартты. Әлде мына су саумал шараптай буын-буынына түсіп кетті ме, әлде киікоты мен жалбыздың, дермен шөптің иісіне елітіп қалды ма, әлде қорыспен тұнде жортқан жүріс өтіп кетті ме - Нариман дәл мына тас бұлақтың басына тырп етпей жата кеткісі келді. Басына бірер уыс жалбыз төсеп, астына бешпетін салып, сәл қисайғаны сол еді, тастай батып, судай сініп, сілейіп бір сүмдыш үйқыға кетті. Әлде түсі, әлде өні, әлде өз анасы, әлде ақ жаулық салған қарт әже оны ишкінан түрткілеп:

- Тұр, балам, тұр, таң атып қалды. Айдалада жалғыз жата берме, - деп еді. Көзін ашып, жан-жағына қараса ешкім жоқ. Түсім екен-ау деді. Таң аппақ атып, таулар төбесінен төніп тұр екен. Оны бәле-жалаған қорыған қаһарман қарауылдар сияқты.

Қазір мына Домалақ ана бауырына тығызып жатып, сол бір әлдеқашан өтіп кеткен алыс жаздың жалбыз төсеништі тұнін еске алды да: «Апырау, сондагы мені оятып жіберген кісі осы Домалақ анамыз емес пе екен?»- деп қойды.

Бүрісіп жатып үйықтап кетті.

Біреу «тұр, Нариман, тұр!» дегенге өн мен түстің арасында ес жия алмай жатып: «Шынымен сол баяғы тұс қайталанғаны ма?» деп таң қалды.

Тыста Аманқұл айқайлап тұр екен. Таң бозара бастапты. Арқарға осы кезде аттану аңшының шарты көрінеді.

Баспана бөлісіп, бауырынан орын бергені үшін ұлы анасына іштей рахметін айттып, машинаға отырды.

- Нареке, өзің де жаурап қалсаң керек, түрін қорағытқан тауықтай, мә алып жібер, - деп Аманқұл стаканға арақ құйып беріп еді. Нариман қолынан шап беріп ұстай алды.

- Құдай ақына, былайырақ шығайық, - деп жалынғандай болды.

- Өзің біл, біз тартып алдық, өлеміз бе, - деді Аманқұл шишаңын аузын тығындаш тұрып.

Ұлы ананың күмбезі сол сонау боз қырау ерте замандағы өзінің жұртқа қалған қарақұрым күркесі құсап, жалғызырап, Бөген - Шаян тауларының тасасында қала берді. Есқи шекпен жамылған бесік-бейіт Нариманның көз алдынан көпке дейін кетпей қойды.

* * *

Машиналар бет алған Боралдайдың Көксенгіріне бұлттар барып қонақтапты, түнеріп тұр. Аспанның түрі - айдақ-сайдак, балшық жағып тастагаңдай. Ауада ызғар бар.

- Қайдам, арқар суатқа құламай қояр ма екен,-деп қаяіптенді Аманқұл, - түндеңі жаңбырдан қақ тұрса, тағы неме соны қанағат қылып жүре береді.

- Ничего, бір арқар атпай қайтпаймыз, - деді Жарас.

- Бұйырса деңіз, - деп қалды Аманқұл ретсіз ақсиып.

- Иә, бұйырса.

- «Бұйырса, байыңыз боламыз» деген анекдотты білесіндер ме? - деді Аманқұл аузын жимай, ақсиганын қоймай. Ұдайы құлген болып тұрғандақтан, көзінің айналасына, екі езуіне бет терісі қатпар-қатпар, керілменген гармондай болады да тұрады.

- Айта бер, білмейміз, - деді Жарас селқос қана.

- Ерте-ерте, ертеде бір шаруа жұмыстан шаршап келсе, қатыны тоқаш пісіріп жатыр екен.

- Ой, жазған қатын, жарайсың, тоқашқа бір тоятын болдым-ау, - депті дейді шаруа.

- Бұйырса десеші, байғұс-ау, - депті дейді қатыны.

- Бұйырса да, бұйырмаса да, жедім осыдан, - депті байы.

Сөйтіп дастарқан енді алдына келе бергенде екі төлеңгіт сауете қалыпты.

Содан шамасы, он күннен кейін біреу түнде әлгі үйдің терезесін ақырынған тықылдататын көрінеді.

- Бұл кім? - депті дейді іштен әйел. - Есікті аш, бұйырса байыңыз боламыз, - депті дейді тыстан байы.

Елден бұрын Аманқұлдың өзі тарқылдап күле жөнелді. Жарас едәуір құліп, тіпті қалтасынан беторамал шыгарып көзін сұртті.

Машиналар кібіртікеп шатқалдың табандына тұсті. Одан әрі тек жаяу жүргү керек. Одан әрі Кереге атты жап-жалтыр тас қабырға. Альпинистер шықпаса, жай адам жанынан шошырлық жартас.

Аманқұл жоспар құрды. Өзі төменіректен барып, мына Керегенің ту сыртына шығады. Арқарлар қазір арғы бетте жайылып жүр. Төменгі тұмсықта Жарас тұрады. Жоғарғы тұмсықта Нариман болады. Екі шопыр осы табанда қалады. Аманқұл арғы беттен үркіткен аң мына Керегенің қия бетіне шығуға тиіс. Әскери мылтық Керегенің қай жерінен болса да арқарды қағып түсіреді. Оқ тисе болды - арқар аяғындың астына домалап өзі келеді.

- Менің белгімсіз күні бұрын мылтық даусын шыгарып, аңды үркітіп алмайық - деп пысықтады Аманқұл.

Екі шопыр су жағалап әрі жүрді, бері жүрді, бойлары тоңазыған соң тағы да жүз грамнан тастап алыш, артқы машинаның ішіне кіріп, тиын салып, карта ойнады.

Нариман жоғары тұмсыққа жетіп, біртоп тобылғының туғында тасаланып жатқан болды. Арқардың тасырлатып келе жатқан дыбысын әрі күтті, бері күтті. Әуелінде әжептәуір қобалжып, көздей алмай, шыдамсызданып отырды. Бірте-бірте арқар есінен шықты. Көз алдына күркө күмбез келді. Ескі шекпен жапқан бесікті сипалағандай болды. Бишара бесік.

Астында жатқан адам бір заманда жер басып жүрген. Қуанған, күйінген. Қиянат кешкен, күншілдікпен алысқан. Бауыры балқып, бала тапқан. Сол баладан өлшеусіз көп үрім-бұтақ тараған. Содан кейін... содан кейін аты аңызға айналып кеткен. Қалаларды қиратпаған, жаугершілік жасамаған, байлығы - жалғыз күркे, сонда несімен атақты? Сірә, ақылымен болса керек. Тұла бойы тұнып тұрған адалдық, ала жіп аттамаған, жетім мен жесірді жылатпаған, ғаріпперге қол ұшын берген. Алдағы құнін болжай білген. Ал көп адамдар бұл дәрежеге көтеріле алмайды да, өмірден із-түзсіз көшіп кетеді.

Енді Нариман отырып алды да, өзін ұлы анасымен салыстырып көрді.

«Оның қасиеттері менде бар ма?» - деп, - Ешкімге қиянат жасаған емеспін. Қайта маған қиянат жасағандар бар. Маскүнем емеспін. Еңбегім адад, тапқан-таянғаным адад. Ұрлық істеген емеспін. Рас, бала кезде саудагер шалдың қауынын Жараспенбірге бір рет алып қашып едім. Ал қазақ қауын ұрлаган ұрлыққа жатпайды дейді. Ешкімді жылатқан жоқпын. Ешкімнің ақысын жеген жоқпын. Осы мен де Домалақ ананың дәрежесіне жетіп қалмасам нетті», - деп өзіне-өзі күлді.

Сұп-сұр бұлттар баттаса түскен. Нариман қимылсыз жатып жаураганын сезді. «Жаңа әлгілердің жүз грамын жұтып алмаған екенмін» деп өкінді. Бұлттардың ара-арасынан сәулесі шашырап күн де шығып келе жатыр екен. Анадай жерде жаны сірі шашыратқының көкшіл гүлі көктем мен жаздың жұртында ұмытылып қалып кеткен зұмірет моншақтай жәудірейді. Шашыратқы гүл тек қар түскенде ғана көзін жұмар. Құдай әркімге соның төзімін берсін.

«Ол қай заман? - деп ойланып қалды. - Домалақтың өмір сүрген кезі қай кезең? Бәйдібектің ауылын қалмақтар шауып, жылқысын айдал кеткеніне қарағанда жаугершілік кезі ме екен? «Қарататудың басынан көш келеді» сонда туған шығар? Дәл осы шатқалда сұрапыл шайқас болмағанына кім кепіл! Дәл осы

манда қанды асу бар. Одан әріректе Күйік асуы. Бұл сұмдық сүйек аттар қайdan қалған? Біз сонда қанды асудың бас жағында отырмыз-ау. Бір заманда бабаларымыз дәл осы шатқалда осы тау үшін, осы жер үшін, мынау аспан асты жер үшін қас жауымен арпалысып, қасық қанын төккен. - Нариман мылтық сүйеулі жатқан тарғыл тасты алақанымен сипалады. Мұздай екен. Тасқа қатып қалған қызылтым қыналар алақанына қатқыл тиді. Тастьың етек жағын жап-жасыл шым барқыт сияқты мүк тұтып қалыпты. - Мына қына, мүмкін, сол соғыста шейітболған бабаның жүргегінен тамған қан шығар? Ал біз болсақ, сондай киелі тастарға мылтық сүйеп қойып, тасырандалп отырмыз. Арқар атпақшымыз. Арқар атуға тиым салынған. Бірақ өкіметтің сол әділ занын бұзбақшымыз. Аңғал-санғал алып тауда бір-ақ қорықшы бар. Ол қай жағына жетеді? Адамдардың қомағай тесіктерінің қайсысына тығын болады? Заң бұзылмас үшін арқарға әркімнің ар-ожданы қарауыл болса керек».

Нариман сыз батқан жамбасын қағып, орнынан тұрды. Тарғыл тасқа сүйеулі жатқан ауыр мылтықты көтеріп алып, қорабын тартып, ішіндегі сүп-сүйір оқтарын шығарып, бір-бірлеп айдалаға лақтырып-лақтырып жіберді.

Бағанадан бері қыбыр етпей жатқан қарайғанның үстінен қалықтап ұшып кетпей қойған қара құс енді әлгі қарайған орнынан тұра келіп, жалтырақ бірденелерді лақтыра бастаған соң, аулағырақ, алысқа қалықтап кетіп бара жатты.

* * *

Күн едәуір көтеріліп қалғаны қалың бұлттың қабаттарын сары іренге бояған сапақ сөule табынан білінеді. Арқардан хабар жоқ. Арқардың дүбірін күте-күте Жарас жалыққан. О да жаурап бара жатқан соң сай табаныңдағы машинада қалған араққа жетпекші болды. «Енді күндіз неғылған арқар. Арқардың мезгілін өткізіп алдық. Ендігіміз далбаса».

«Мылтығын сүйретіп ылдига түсे берген. Қарсы жақ қабақтан бірдеңе қылаң еткендей болды. «Жай елес шығар» деп Жарас көзін уқалады. Қайта қарап еді, тайыншадай бір арқар бұған таңдана, саспай қарап, қалт түр екен. Сүйретілген мылтықты тез кезеніп, басып салмақшы еді, аралық алыстау көрінді. Қолы қалтырады. Тұла бойы лезде ысып қоя берді. «Тигізе алмай масқара болмайын» деп жақындағы түскісі келді. «Қашып кете ме?» деген қаупі тағы бар. Жоқ, қашатын емес, маңқиған маңғаз. Асуларда, асфалт жолдардың бойында құйып тұрғызып қойған ескерткіш сияқты.

Ең қызығы, Жарас жақындағанда арқар орнынан қозгалды. Жалт беріп, қашып кетудің орнына оған қарсы жүрді. «Осының өзі сүзгелі келе жатқан жоқ па?» Қолындағы мылтық секендей кеткен сияқты. Арқар жақындаған қалды. Жақындаған сайын жүрісі жылдамдалған, жүгіре басты.

Жарас еріксіз кейін шегіншектей беріп, мылтықтың шүріппесін басып салды. Гұрс еткен дауыстан тау төңкерілгендей болды. Арқар жалт беріп, едірейіп, алдыңғы аяғымен жер тарпып тұрып қалды. Оқ тимей кеткен екен. Сірә, адамнан әлі көнілі қалмаган болар, қайтадан Жарасқа қарай жүрді. Жарас арқардың мінезінен секем алып: «құтырған аң емес пе екен?» деп қойды. Бірақ ойланып-толғанып тұрап кез емес, мылтықты қайта кезеніп, тартып кеп жібергенде арқар алдыңғы екі аяғын көтеріп, аспанға бір-ақ қарғып шығуға талпынғандай қалыпта бір сәт тұрып қалды да, жерге гұрс етіп құлады. Бишараға адам қант орнына оқ сыйлады. Ең сүмдигы сол. Бұл арқардың тәтті құмар екенін Жарас білген жоқ, ал Жарастың оқ сыйлайтынан арқар секем алған жоқ. Арқардың сөніп бара жатқан жанарына соңғы рет көкорай шалғын дөңгелеп келді. Қант дәмдес уыз емізген енесі елестеді. Арқар қанттың және сенімнің құрбаны болды.

Асыранды болып өскен аң адамдардың арқарды атуға болмайды деген әділетті заңы бар екенін біліп, сол заңға

сүйеніп, мына айдаладағы бөгде жанға да сеніп қалған сияқты еді. Адамдардың арасында да заң бұзғыштар барын білсе екі аяқтыларға жақында май аулақ жүрер ме еді...

* * *

Гұрс-тұрс шығып жатқан мылтық даусына бәрі де жүгіріп, алқын-жұлқын алқынысып жеткен. Аманқұлда ес жоқ. Жарасты бас салып құшақтап, қайта-қайта қолын қысып құттықтап, құрбандыққа шалынып кете жаздады. Шопырлар машиналарын шоқырақтатып жетіп келді. Ең сонында Нариман келіп, жайрап жатқан арқарды көріп, ашық жатқан көзіне көзі түсіп, сескеніп қалды.

Мұның жалпандаپ құттықтамаганын, үндемеген түйіктығын Жарас өзінше жорыды: «Көре алмай, іші күйеді ғой. Ішің күйесе тұз жала».

Сөйтсе де өз ішінде бір күдік бұғып жатып, қуанышын құмәнді қылды. «Неге бұл байғұс маган қарай, оққа қарсы өзі жүгірді. Өлде ажал тартты ма? Өлде менің мәртебем артты ма? Сірә, солай шығар. Әйтпесе, мыналарға осындаі сәті түссе көзі көрмей ме?»

Күдікті осы ойға жендірген соң Жарас өзінің жұлдызы жанып тұрганына сенді де, өзінің өзгелерден ерекше, ерен, «құдай сүйген» дарын екеніне шүбасі қалған жоқ.

- Арқарымның көрімдігін беріңдер, - деп күліп еді, оны Аманқұл іліп ала жөнелді.

- Жөн, жөн, Жәке! Көрімдікке не берсек те жарасады. Көрімдіктің үлкені алда, әзірше мынаған риза бола тұрасыз, - деп ішкі қалтасынан бір уыс қызыл қағазды Жарастың алақанына қос қолдап салып, әлгі ақшаны түсіріп алмасын дегендей, қайта-қайта қысып, таптай берді.

- Молодец. Ырым болады. Тағы да арқар атып алуға ырым болады. Кәнеки, көрімдік, - деп Жарас басқаларға алақанын жайды. Шопырлар ақшасыз болар, қысылып қалды.

Нариманда теңте бола тұра, сазарып тұрып алды. Жазықсыз аңды жайратып тастап, оның үстіне көрімдік дегені көнліне қонбады да, қырсығы үстады.

Жарас тағы да ойлады: «Ә, иттің баласы, көре алмай тұрсың, ә? Сен менің өскенімді, жолымның болғыштығын қашанинан күндейсің. Мен саган көрсетермін күншілдікті. Мына арқардай ғып атып тастасам ба еken өзінді!»

Араға кіrbің тұскенін байқаған Аманқұл дереу жуып-шайып, омыраулап ала жөнелді.

- Оу, бұ Нарекең берсе - молынан бір-ак береді. Ақша кассада жатыр ғой. Қалтасына салып жүреді дейсің бе. Кәне, мына олжаны жумаймызба. Жігіттер, багажниктегіні шығарындарбері,- деп шопырларға да тапсырма беріп тастады.

- Ал, Жәкеннің арқары үшін! - деп ұран тастап Аманқұл алғашқы стаканды өзі тартып жіберді. Жарас та шімірікпей сілтеді. Әлгінде жаурап отырғанда іздеген араққа енді Нариманныңтәбеті шаппады.

- Сен немене өзің кәрі қыз құсап бәлдене бересің, - деді Жарас арақтың артынан бұралақтап нан мен колбаса жеп тұрып.

Нариман байланыспайын деп, жауап қатпай теріс айналып кетті де, сұлап жатқан арқардың шаңырақтай мүйізін шүқылап, білеzіkтерін санады. Білеzігі көп емес, соған қараганда жас болу керек. Танауынан қан кетіпті.

- Мұның ажал айдал, саяқ жүргенінің себебін айтайын ба, - деп сампылдады Аманқұл. - Қазір бұ тұқымың құрымағырлар күйлеп жүр ғой. Күйлеген кезде кілең қошқарлары бір жерге жиналып алады да екі-екіден сақ-сақ соғысады. Құдды боксерлер сияқты. Женілгендері шығып қала береді де, женілгендері енді өзара соғысады. Содан, не керек, ең сонында ең күшті біреуі қалады. Ұргашыларын сол қасқаң жалғыз өзі қашырады. Әй, заман соның-ке-е-е-е!-деп Аманқұл қиқ-қиқ етіп

өз сөзіне өзі күлді. - Ал жеңілген арқар бет-бетімен қаңғырып кетеді. Мынау солардың біреуі гой.

Ұргашы үшін ұрысатын адамдарға ма десем, бұлар да сөйтеді екен гой, - деп Жарас дым білмегенсіп, бірденені көнірсітті.

- Ой, Жәке-ай, - деп сампылдады Аманқұл, - Адамың сөз бе? Адамдар бұңда үргашы үшін ұрыспайды да. Ал арқарлардың заңы жаман. Қатып қалған заң. Адамдарға да осындай заң орнатса - не болар еді? - деп Аманқұл тағы да қиқ-қиқ күлді. Құдай білед, осы Жәкең чемпион болар ед.

Қиқ-қиқ...

Жарастың жымырық, жиексіз, боз еріндері бүлк-бүлк етті, әлденені айтайын-айтпайын деп өзін-өзі еріксіз тоқтатқанда еріндері сөйтіп жыбырладап, бүлкілдер еді. Оның бұл сырын бала кезден білетін Нариман Жарастың қазір не айтқысы келгенін түспалдап қойды. Бірақ байқамағансызы.

- Ау, кешелі бері аузымызға ыстық ас тиғен жоқ, қatalап қалдық қой. Мынадан бір қуырдақ жасап жібермейсіңдер ме? - деп Жарас шопырларға қарады.

- Таң-Шолпан жеңгейге олжаңызды бұлдірмей, бүтіндей апарып көрсеткеніңіз жөн емес пе? - деп Аманқұл бір құлағын жоғары, бір құлағын төмен салып, иесінен бірдене күткен күшік кейпінде тұрып қалды.

- Е, Таң-Шолпан ет көрмей жүр ме еді, давай қуырдақ, - деп Жарас екі бүйірін таянып, шіреніп тұрып аяғының ұшымен жатқан арқардың домбықсан, тасырқаған түяқтарын түрткіледі.

Нариман түнілді. «Таң-Шолпан» деген сөзді Жарас сірә бір «тулақ» дегендей жеңіл-желпі, мән-мағынасыз, ықылассыз айта салады екен. Көз алдына Таң-Шолпанның комбинаттағы ілуі тұрған суреті, жадау бейнесі елестеді. Осы уақытка дейін Нариман қалаға барғанда, қайтқанда: «қарсы алымнан, бір жерден Таң-Шолпан шыға келер ме екен? - деп қыпсылдайтын. Артынша. «Шықса несі бар? Мен қылмысты ма едім», - деп өзінен-

өзі жекитін. Қазір де осы уақытқа дейін Таң-Шолпанды көзбек көз бір көрметеніне өкінді. Жарастың мына түріне қарағанда шекесі қызып жүрмеген-ау деп ойлады.

* **

Екі шопыр әне-міне дегенше лыпылдатып қуырдақты да алып келді. Аманқұл мен Жарас жас етті арпадай асап жатыр. Арақтан тартып-тартып жіберіп, асайды. Екі шопыр да қалысатын емес, білекті сыйбанып кіріскең.

Нариманның қуырдаққа зауқы жоқ.

- Сен немене Неру құсан ет жемеймісің? - деді семіз саусағынан май тамшылаған Жарас шықшыты ойнақтап.

- Нерудің неге ет жемегенін сен білесің бе?-деді Нариман.

- Here?

- Неру жасырақ кезінде Норвегияға барған бір сапарында, аң аулау кезінде өлейін деп жатқан еліктің көзіне көзі түскен екен, содан кейін ет жемеуге ант етіпті.

- Жарайды. Ол солай бола қойсын. Ал сен Неру емессің ғой. Ет дегенде қасқырдан жаман қазақтың-ақ баласысың. Осы жолғы сзызылуың маған ұнамайды-ақ. Еркек болу керек қой. Баяғыдағасаған батырдыңрөлін Гүлжан Бәкиева қалай беріп жүргеніне таңым бар.

Бұл қызғаныш, бақталастық деген бәле сол кездे-ақ басталған екен ғой. Мөржан болып ойнайтын Олжабала дейтін қызben Жарастың әмпей-жәмпейі болушы еді. Сол Олжабала енді Нариманды сүюі керек. Сахнада, әрине. Бірақ Жарас оны кешіре алған жоқ. Көкірегіне қара қан қатып калды.

«Қап, осыдан тірі жүрсем, Нариман сені ме?» - деп түйілді. Баланың өкпесі есейе келе бәлете айналды. Жарас айтқанына жетті. Бірақ Нариманға деген өшпенделік онымен тыйылмай, өзіне де түсініксіз қастандыққа айналып кетті. Кенет бір жерден ат басындағы алтын тауып алған екі адамның біреуі екіншісін жойып жібергісі кеп тұратын сезім Жарас бойында өрши түсті.

Аласа ұшқан ауыр бұлттар, қабағы қатқан жартастар, жапырағы жұтаң қисық-қыңыр бұталартарс-тұрс мылтық атылып, қан шашырап жатқанын жақтырмадаңдай, шырайсыз.

Құбыладан соққан ұрма жел бар. Сиырқүйрықпен шырыштың қураған сояулары содан ызындаиды. Басы күрдек жусан жапырылып жер бауырлайды.

Өсімдік атаулының бәрін үсік шалып, қазан ұрған ақыртақыр күзге дейін көгілдір көзін жұмбай, қу тірлікті қимай, бұлт торлаған аспанның ойдым-ойдым мынау қылаңетіп көрінген көк зенгірдей, әр жерден шашыратқы гүл жаутаң-жаутаң ете қалады. Оның қасында қара сораңның жапырағы қайнақ су төгілгендегі қарауытып, бүрісіп тұр. Жазда сарқыраған су тартылған соң сай табанында шылдырап қана агады. Осының бәрі де атылған арқардың жоқтауы сияқты. Оны естімеген құлақ, сезбекен көкірек кекірелеп етке тойып алды. Адамдар кейде табиғаттың осы тілін ұқпаганнан да озырлыққа баратын шыгар. Адамдар табиғаттың перзенті ғой. Ал ананың тілін түсінбей қалғаннан қатыгездікті әрдайым күтүге болады.

Ақиқат бір шындық бар: ол ерте ме, кеш пе - әйттеуір бір келетін өлім. Қандай жағдайда, қай сағатта келетіні болжасыз. Қай жердің топырагы бүйірар, жалпы топырақ бүйіра ма, әлде көмусіз қаласың ба - белгісіз. Көмусіз қалсаң қарға-күзғынға жем боласың. Ал енді сені терең қазып, тепкілеп көмген күнде де - жем болудан құтылмайсың, құрт-құмырсқа жейді.

Атылған аңқау арқардың етіне тойып отырып, өзінің кімге жем боларынды да бірауықойлап қойған теріс емес те.

Нариман бекер келген екенмін деп өкінді. Қабағы қатып, көзі кіртиіп өзінен-өзі қалжырап отыр. Басқа жүрт мәз. Ішкеннен босаған бөтелкелерді әрірек апарып тізіп қойып, мылтықпен соны көздеуге кірісті. Жарас пен Аманқұл «мелькаш» дейтін бір мылтықпен кезек-кезек атысады. Бір шатағы, Жарас қанша көздесе де шөлмекке тигізе алмай ыза

болды. Қайта Аманқұл бір-екеуін қиратып тастанады. Ұзынтура бір мезгіл желік айдаپ, өзінің бағынышты адам екенін ұмытып та кеткен сияқты. Бірде екеуі «мелькашқа» таласып қалды. Қызақыза Жарас артық атып жіберіп еді:

- Оу, оу, Жәке, кезек біздікі,-деп Аманқұл мылтыққажармасты. Сірә, Аманқұл да қызыса керек, әйтпесе Жарастың қолын қақпас еді. Нариман бұлт бүркенген тау жақа қарап, мергендерді елемегендей, әлдене ойлар көшкінінде оқшау тұрған. Жарас бір кез мылтықтың ұнғысы Нариманның жонарқасына қарай қадалып тұрғанын байқап, әзәзіл бойын билеп, «мелькаштың» шүріппесін басып жібермек пе еді, кім біледі, бірақ Аманқұл ұнғыны бұрып әкетті. Мылтық «сырт» етті де, балқыған қорғасын суық ауаны түйреп, айдалаға кетті.

Нариман ештең де сезген жоқ.

Бірақ бөтелке атыс тыйылды. Жарас пен Аманқұлдың мастығы лезде тарап кеткендей болды. Екеуі де әлтібір әзәзіл секундтің сойқан бола жаздағанын енді анық сезінгендей еді. Гүгу әңгіме, соттың машақаты. Әрине, мылтық жазатайым атылып кетіп, Нариман соның құрбаны болып табылған болар еді. Ешкім әдейілеп атқан жоқ, «Бақытсыз жағдайдың құрбаны».

Алда әлі көретін сәулесі, тататын тұзы бар екен. Өзінің өмірі ажалдан алты-ақ адым жерде тұрған сұрапыл секунд өткенін Нариман білмей де қалды. Оның қалт етпей, тұнжыртауға қарап тірі тұрғанына Жарас бір сәт қуанды да.

- Не ойлап тұрсың, Нариман?-деді ол Нариманның иығына қолын салып.

- Жәй,-деп жымиды Нариман. - Жәй, карьер жайы қинап тұр. Осы сен қалай ойлайсың, Жарас? Дәл қазір біздің жағдайда жаппай жарылыс жасап көрсек қайтеді? Откенде бір шет жағасын өзіңе айтып ем ғой. Қыруар пайда ғой. Сен бір сәт қана ойланышы: қазір біз теңіздің сүйн консервінің қалбырымен құйып алып жатқанмен бірдейміз. Тіршілігіміз соншама құйкі. Ал меніңше, сол теңіз сүйн консервінің қалбырымен емес,

еңболмаса шелекпен құйып алатын мезгіл жетті. Ол үшін үлкен қопарылыш керек. Қалай? Қарсы емессің бе?

- Жоқ, әрине... бірақ кеңесейік. Бұрын практикада болмаған нәрсе... Ұрынып қалмасақ... Байқайық. Ой құдай-ай, осындай бір демалыс кезінде адамның есіне қай-қайдағы уайымдарды сала бермеші. Біз де адам баласымызгой. Бірсәт қүйбің-сүйбіңді ұмытып, мына табиғат саясында еркін демалсақ қайтеді!

Бірақ ендігі демалыстың шырқы кірмеді. Аңшылар кері қайтпақшы болды. Аманқұлмен оңаша қалған бір сәтте Жарас айтты:

- Мына байғұс жардың жағасына ажал айдал өзі келді. Енді тек бір саусағынмен түртте сал - құзға құлайды. Бұдан артықсәті түсे бермес. Ол «жаппай жарылысын» жасай берсін. Сен қарсы бол. Ертең өзіңе жақсы. Бірақ оның «жаппай жарылысы» өзін қоса жарып жіберетін болсын. Оның себебін саған өзім айтам...

«Ақмылтық» алдында ғана арқар аулаған аңшылық сапар осылай аяқталып еді.

* * *

Жарылғыш заттар қоймасы карьердің батысында, үш шақырымдай аулақта болатын. Айналасынан бейсеубет адам жүрмес, жұпның сүрқай сарайдың ішінде бір тауды бір тауға бір сәтте апарып қоса салатын ғаламат күш жатыр.

Сол қоймаға бұрын күніне бір-ак машина қатынаушы еді. Ал бүгінгі керуен ерекше. Үсті брезентпен жабылған он фургон үш реттен рейс жасады. Карьер басына үш жуз тонна тротил мен аммонит жеткізілді. Машиналардың арасы жүз метрдей, бірінен бірі қашқақтап, алшақ жүреді. Әр фургонның артында қызыл жалауша бар. Бұл сақтық белгісі. «Жақындаама!» деген ескерту.

Қойма мен карьер арасындағы жол тақтай тәсеп тастағандай теп-тегіс. Бір бұдыры жоқ. Дөңгелекке тірелер бір түйір тас табылmas.

Он машина тасыған үш жұз тонна тротил мен аммонитте құдіреттің күші бар болатын. Небары екі жұз грамм аммониттің жарылыс пәрмені жиырма бір миллион бес жұз мың аттың күшімен пара-пар екен гой. Төрт жұз грамм тротил жарылса, бір миллиард екі жұз миллион адамның бір мезгілде бірдей қимылдаған күшіне тең көрінеді.

Карьердің қапталында бұрғылау машиналары бірнеше күннен бері тынбай шұңқыр қазулы. Үш жұз тонна жарылғышты осы шұңқырлар жұтады. Содан кейін...

Содан кейінгіні ойлай-ойлай көптің көнілі құпті. Бірақесеп әлденеше реттексерілген. Есептен ауытқу мүмкін емес. Үш жұз тонна тротил мен аммонит мына жартасты құз қабақты бір сәттің ішінде уатып тастайды. Содан соң шөмішпен көсіп ала бер шетінен, ала бер...

Бұрғылау машиналары қаз-қатар шаршы ұялап қазған құдықтардың құлқынына тротил мен аммонит алма-кезек толтырылды. Карьердің ернеуінде тұрып биіктен қарағанда дойбының шатыраш тақтасы сияқты. Жарғыштар қағаз қапшықтағы дәріні терең қазып, тепкілеп көміп болған соң, құдықтардың арасын бір-бірімен шнур арқылы желілеп жалғастыра бастады. Қауіпті кезең енді келді. Әлгі желіге абайсызда от тиіп кетсе жарғыштардың сүйегінің күлін аспаннан ізде.

Карьерді айнала қолдарына қызыл жалауша ұстаған қарауылдар тұра қалды. Жалпақ табан экскаваторлар, бұрғылау машиналары, техника біткеннің бәрі аулақ барып тұрды. Карьерде қыбыр еткен тірі жан қалған жоқ. Үш жұз тонна тажал жатқан жарқабақ пен аулақтағы адамдар арасын сым ғана жалғастырып қалып еді.

Пуль басындағылар дем алмай қатып қалған. Сағаттың шықылдағаны қасақана қатты шығады. Басқа дыбыс жоқ. Бір ғаламаттың болатынын сезгендей күн де бір шөкім бұлттың тасасына барып тығылған. Ашық аспан хауіп алдында қалтырап түрған сияқты. Таулар жер бауырлап, аласарып, бұғып жатқан тәрізді.

Электрлі детонатордың кнопкасын баспай түрғанда, Нариман жобаны тағы бір қарап шықты. Алты қатар жарылыс. Бірінші қатарға аммонит салынған. Ол қас қағым, 0 секунд ішінде жарылуы керек. Екінші қатар 0,250 секундте жарылуы керек. Үшінші қатар - 0,350 секундте; төртінші - 0,500 секундте, бесінші - 0,750; алтыншы - 0,850 секундте. Соңда бұл толқын тектес, бірінен соң бірі сәттің ішінде бітетін шаруа.

Бұл есеп бойынша кеңді жартас қобырап, жерді түренсіз соқамен жыртқан тәрізді қопсыған күйі орнында қалуы керек. Кейін кел де көсіп ала бер, ала бер...

Есептің дұрыс екенінде күмән жоқ. Арман құған адамның әрбір мақсаты - асқар тау. Сол асқарды алу үшін араны бір-ак секунд ажыратып түр. Өмірде сенің тағдырыңды бір-ак секунд, бәлкім жарым секунд уақыт шешетін сәт - жұлдызы жанған сәт болғай да. Айы онынан, жұлдызы соңынан туар сол бір шақ үшін адам кейде бүкіл ғұмырын бағыштайды. Ал егер айы онынан, жұлдызы соңынан тумай қалса ше?

Оку бітіріп, алғаш қызметке түрған жылы Нариман бір-екі ай пәтер жалдалап, бір татар кемпірдің қолында түрді. Кемпір жалғыз еді, күйеуі соғыста мерт болған. Бір ұлы үйленіп, басқа қалада түратын, екінші ұлы әскерде болатын. Кейбір кештерде кемпір мұңлағы бір ән салып отырар еді. Нариман құлақ салып қалады.

- Биыл менің өлер жылым,
Қабірім терең қазыңыз.
Бас жағыма тас қойып,
Бақытсыз деп жазыңыз...

- Апай, неге олай дейсіз? - дер еді Нариман.
- И-и-и, мин имес, әниім айтыр шул, - деп кемпір қайдағы бір әніне аудара салатын.

Нариманға «бақытсыз» деу керек пе, жоқ па, оны мына бір секунд, яки жарым секунд айттар. Айтуы қатал, жалтармас, бұлтармас, көлгірсімес, аярланбас, алдамас. Бәрін бадырайтып көзіңе айттар.

Осыдан осы жұмыс сәті түссе, Нариман бір жатып әбден үйқысын қандырмақшы. Эйтпесе, қанша заман: көңіл ала, үйқы шала. Үйқыны қандырган соң жарты күн уақыт тауып, Мәрзия екеуі Сұнгідегі Ақан қарттың үйіне барып қайтпақшы. Әке батасын берсін. Әкенің, шешенің ризалығын алған сауап дейді. Егер қарттар қарсы болмаса, Ермекті алып қайту ойларында бар. Эйтеуір мүмкіндігі келсе, сәбидің туған ана омырауының іісін сезініп өскені жақсы. Жастайынан ана аясынан алшақ өскен бала суықбауыр тартар.

Осыдан осы жұмыс сәті түссе, іс ілгері басар. Карьерден кен тоқтамас. Бұрынғыдай тоқырау болмас. Төбеден қиқу кетер. Қиқусыз жердің берекесі кірер.

Қас қағым сәт. Кейде ұзақ жылдардың, қисапсыз айлардың, қыырсыз күндердің ауыр жүгі осы бір қас қағым сәттің салмағына тең келмесі бар. Бірақ сол бұрынғы өткен ұзақ жылдар әлгі бір сәттің ұлы ісін дайындау үшін сарп етілер. Айталық, Александр Матросов жау амбраузасын бір-ақ қарғып барып кеудесімен жапты. Сонда оның орасан ерлік сезімі сол сәтте ғана оянған жоқ қой. Эйтпесе, Нариман өзі жақсы білетін Маритә ше? Рудный көшесінде машина апатынан екі баланы құтқарып, өзі дөңгелек астында қалып мерт болған Маритә. О да қас қағым арасындағы ерлік. Бірақ сол ерлік үшін Маритәнің бүкіл балғын өмірі қызмет қылған.

Маритә, Маритә... Ол өлімнен құтқарған екі сәби қазір мектепке барып жүр. Ал Маритә болса...

Қазір мына үлкен жарылыстың алдында Нариман мұның бәрін ойланып, ырғалып-жырғалып тұрган жоқ, әрине. «Көңіл жүйрік пе, көк дөнен жүйрік пе» деген. Осы ойдың бәрі сөз болып, көмейден шықса тым ұзаққа созылып кетеді, ал ой күйінде найзағайдың жарқ ете қалғанындей әп-сәт. Адам көз жұмар сұрапыл сәтте бүкіл өмір көз алдынан тізіліп қас қағым арасында өте шығатын көрінеді. Бүкіл ұзақ ғұмырынды көз алдынан, көңіл экранынан өткери «ә» дегеншe телегей теңіз тартылып, бір тамшыдан ғана танылар шақ.

* * *

Аяқтың асты солқ ете қалды. Вагон терезесінің шынылары шатыр-шұтыр етіп, еденге қирап түсті. Эйнегі қираған қиуосыз терезеден ажалдай сұық лап қойды. Нариман сол сықырлауық орындықта міз бақпай отырған күйі отырып қалды. Институтта оқып жүргенінде бір жер сілкінгені есіне түсті. Осындаи ойран шақта да еске әлдеқайдағы өткен-кеткен түсетіні несі екен? Ассоциация? Таудан бір тас құласа, мың тас қоса домалайтыны сияқты, бір ой бір ойды түрткілеп, әлде заман ұмытылған бірденелер тіріле бастайды. Карьер үстін қап-қара будақ түтін қаптап кетті. Ештеңе ажыратып болар емес. Қасақана лұп еткен жел жоқ, қалың түтін тарқамай тұр.

Ештеңені әлі көріп-білмесе де Нариман бір сұмдықтың болғанын сезді. Жаңа жердің солқ ете қалғанынан қорқады. Соншама қатты дұмпу болмаса керек еді.

Әуелі карьер басына тұра жүгірейін деп бір оқталды да, тежеліп қалды. «Болары болды, бояуы сінді» деп сықырлауық орындықта отыра берді. Өзіне-өзі медет беріп, сабыр сақтаса да, қолының ұшы қалтырап бара жатқанын сезді. Жүрегі түскір дегбірі кетіп бейберекет соғады.

Кенсеге әуелі жүгіріп кірген Аманқұл болды. Топырак түстес беті қабартып, қарауытып кетіпті. Екпіні тау құлатардай тасыраңдал келе жатыр еді, едендегі қираған шыны аяғының

астынан тайып кетіп, кескен теректей серең-серен құлай беріп, бір қолын қабырғаға тірей қалып, бойын әрен түзеді. Онсыз да шертіп жіберсең қаны атқылай кетейін деп тұрган шеке тамырлар бұрынғыдан бетер білеуленіп, шодырая шығып кетіпті.

- Айттым гой, Danaev! Айттым гой, айтқаным келді ме? Не тып отырысyz? Көрмейсіз бе барып, рахаттанбайсыз ба көріп?

«Құдай жаманды жаратпасын да, - деді ішінен Нариман, - табалауын қарашы».

Нариманның міз бақпауы Аманқұлдың жынына тигендей.

- Сіз немене, дүниенің астан-кестеңін шығарып, соған сүйсініп отырганнан саусыз ба?

Құдыққа құлан құласа, құлағына құрбақа секіріп шыққан еken дейді. Жаңа жердің дүмпүі жаман еді, оншалықты тітіремесе керек еді. Не болды еken?

- Не болып қалды, Әбеке?

Аманқұлды осылай сыпайыламаса, құрметтеп атауга қындау еді.

- Не боп қалдыңыз не? - Аманқұлдың көзі ешкікөзденіп ежірейіп кетті. - Өзініз арманыңа жеткен адамдай көңілдісіз гой тегі. Карьердің асты-үстіне түсті. Темір жолды басып қалды, экскаваторларды көміп қалды. Подстанцияның күлін көкке үшірдыш. Көрініз барып!

- Адамдар аман ба, әйтеуір?

- Аманы аман. Бірақ карьердің халі жаман. Енді мұның не амалы бар? Комбинатқа хабарлау керек. Айттым-ау, айттым о баста. Тек жүрген - тоқ жүреді. Бүйректен сирақ шығармай-ак, бұрынғы аянмен жүре бергенде өгіз де өлмейтін еді, арба да синбайтын еді.

Нариманның бірсезіп қалғаны: Аманқұл сахнаға жүгіре шығып, бар ынта-шынтысымен жаңын салып ойнап тұрган актер сияқты көрінді. Сырты күйіп тұрганмен іші салқын. Kisi өлгенде: «бауырым-ей, бауыр-е-ем» деп, көзін түкіріктеп өтірік

жылаған адам елестейді. Карьердің қирағанына қиналуынан қуануы басым тәрізді ме деп те қаласын.

- Жә, болды, Әбеке! - Нариман қатты тойтарып таstadtы. - Тас түскен жеріне ауыр. Жауапты мен беремін. Сіз актіге қол қоймай қалып едіңіз, әулие екенсіз де. Несіне шыр-пыр болып тұрсыз. Сіздейлерге пәле жоламайды. Қорықпай-ақ қойыныз.

Нариман кісі баласымен бұлайша салғыласпаушы еді, мынау бір жанға қатты батқан жұмыс болды. Шыдамай кетті. Баяу басып карьер жиегіне жетті. Қопарылған тастардың арасынан әлі бықсық шығып жатыр. Дәрінің иісі қолқаны атады. Карьердің іші жанартай атқылағандай айра-жайра: ішек-қарны ақтарылып қирап қалыпты. Жыныс орнынан жылжымай жымжылас, жұп-жуас болып жарылатыны қайда? Есебі түскірді Нариман өзі емес пе еді шығарған? Участок бастығы Женя Антонов та тексеріп шыққан. Нариман қателессе Антоновқа не көрініпті?

Бас маркшнейдер Шамиль Шафхатович Нариманды көргенде кісіңі өлген адамға көніл айтқандай бірдене-бірдене деп мінгірледі де, кетіп қалды. Женя Антонов ентігіп жетіп, әлденелерді қызына түсіндіріп тұр. Оны әуелі Нариман байқамаған да сияқты. Көзінің алды мұнартып, кілегей басқандай бұлдырап, ештеңе көрінбей тұр. Карьерге қадалып қарай бергеннен талған болар, жанары бұлдыр. Айнала бейтаныс дүние сияқты.

Аманқұлдың айтқаны рас болды: қопарылған тас темір жолды да, аулақта тұрған экскаваторларды да басып қалыпты. Электр қуатын беретін подстанция қирап жатыр. Әлгібір қызығылттым қанат қиялдар, бар арман, мақсат атаулыны мына мылқау тас темір жолмен қоса көміп қалған сияқты.

Ең қының да осы темір жол. Оның мекемесі басқа. Кенішке де, комбинатқа да бағынбайды. Теміржолшылар сотқа беретіні сөзсіз.

- Мүмкін емес, мүмкін емес! - деген сөз келеді құлағына. Оны өзі айтып тұрғанын, әлде жаңындағы Антонов айтып тұрғанын Нариман ажырата алмайды. Әлгі ызындағай берген соң, ақыры шыдай алмай Нариман:

- Неге мүмкін емес? Бәрі де мүмкін. Мынау не әйтпесе? - деді карьерді нұсқап аңы мысқылмен мырс етіп. Жүргі түскірді мысық тырналап жатқандай қысылып, ауырды. Сол қолының басынан жан кеткендей үйиپ, қолтығының тұсы ашыды.

Антонов түсінбей тұр.

- Біздің есебіміз дұрыс болатын. Мүмкін емес, мүмкін емес... - дей береді.

- Мүмкін болмағанда мынау атаңның басы ма? - деді Нариман шыдай алмай. Жүргі бұрынғыдан бетер шанши түсті. Ол өзіне-өзі: «Сабыр, сабыр. Ашулануға болмайды», - деді. Антонов қарсы дау айта алмай булығып қалды.

- Саспа, жігітім, саған түк те болмайды. Тажал таяғы төнсеменің төбеме төнеді. Сен саспа.

- Олай деменіз, Нариман Данаевич. Не көрсек те бірге көреміз. Бірақ әңгіме онда емес. Әңгіме басқада, - Антонов дегбірі кетерде көзілдірігі секендейтін әдетіне басты.

- Аузы асқа тигенде маңдайы тасқа тисін деген осы, - деді Нариман қазақшалап.

- Чо, чо? - деп Женя Антонов түсінбей қалды. Сібірдің байырғы тұрғындарының тұқымы ғой, кейде өстіп чалдоншалап кететіні бар.

Әлпеті өрт сөндіргендей болып Аманқұл келді.

- Ал, жолдас бас инженер, бұл сойқанды комбинатқа өзіңіз хабарлағаныңыз жөн болар.

«Жолдас бас инженер» деп бұрын атамайтын.

«Мына қорқау қасқырдың мен өлмей жатып, жемтік тілеуін-ай», - деп Нариман сыр бермеуге тырысты.

- Хабарлаймыз, Әбеке! Хабарлау үшін етжей-тегжейін біліп алайық.

- Е, білетін несі бар? Жатқан жоқ па алдында жайрап! «Мынау енді «сен» деуте көшті-ay. Бұрын «сіз» деп сызылып тұрушы еді».

- Әбеке! Сіз саспаңыз. Жауап беретін мен.

- Біз де бейтарап қала алмаспыш.

- Сіз актіге қол қойған жоқсыз. Сізге бәле жоламас.

Корықпаңыз.

...Бұлар жатақханада болатын. Кенет төбедегі шам шайқалып, үстел үстіндегі қырлы стакандар бір-бірімен соғысып сыңғырладап ала жөнелді. Төбенің сылағы жалп-жалп етіп еденге түсе бастаған. Сылағы көшкен жерлер үнірейіп-үнірейіп әзірейіл сығалағандай болып қалды.

Нариман сондатерезе алдында кітап оқып отырған. Тырп етіп қозғалған жоқ. Койкада киімімен жатқан Жарас атып тұрып, әуелі үстелдің астына кіріп кетті. Шөкебай деген жігіт босаға барып тұрды. Жарас бір кезде еңбектеп барып есіктен шыға салысымен дәлізді тарсылатып жүгіре жөнелген. Дәлізде айқай-үйқай, асыр-тасыр көбейген. Нариман тырп еткен жоқ. Стакандардың сыңғыры қайта басталды. Төбеден жалп-жалп етіп тағы да сылақтұсті. Шөкебай босағада тұр. Нариманды ымдап шақырып еді, барған жоқ. Жер сілкінгенде үйдің ең каяпсіз жері босаға көрінеді.

Әдегенше алқын-жұлқын Жарас кіріп келді. Гардеробта тұрған макинтошын ала-мала қайтадан шыға жөнелді. Қу жан тәтті ме, қу дүние тәтті ме - Нариман сонда тусіне алмады...

Қазір де, мына өз қолымен жасалған жер сілкіну кезінде де Нариман отырған орнынан қозгалар емес. Қырық жыл қырғын болса да ажалды өледі деп елдегілер көп айтушы еді, содан қалыптасқан тәуекелшілдік пе екен, дүние астан-кестеңі шықса да сескенбейтіні неден екенін Нариман ойланған бермейді.

Бюро мұнша ұзаққа созылады деп ешкім ойламаған. Айтыста жұрт екіудай болып бөлінді де, қайтып мәмілете келе алмай қалған. Комбинаттың бас инженері Жарас Хамзиннің баяндамасынан кейін әңгіме қысқарса керек еді. Бәрі түсінікті. Қалалық партия комитетінің бюросына мәселе дайындаушы комиссияның бастығы Хамзин соқырга таяқ ұстатқандай, аварияның егжей-тегжейін бюро мүшелерінің көз алдына сурет қылып елестетіп берді. Баяндаманың қорытындысында Хамзин:

- Нәртас кенішінің бас инженері азамат Danaev өзім білемдікке салынып, өндіріске орасан зиян келтірді. Оның «жаппай жарылыс» деп аталатын экспериментінен кейінгі авария шығыны әзіргі алдын ала есеп бойынша екі миллион сом деп шығарылып отыр. Комиссия ұсынысы: азамат Danaevты қызметінен алып, ісін сотқа тапсыру, - деді.

- Сіз Danaevты сottатып ұлғиғеннен саусыз ба? - деп қалды комбинат директоры Константин Александрович Оника. - Неге азамат Danaev? Неге жолдас Danaev емес?

- Жолдас деп айттуға ауыз бармайды, - деп Хамзин шалқайды.

- Ол коммунист қой.

- Жолдастар, тышталыңыздар. Бұл сіздерге комбинаттың техсоветі емес, қалалық партия комитетінің бюросы. Әдеп сақтаңыздар, - деп жөн айтты бюро председателі, қалалық партия комитетінің бірінші хатшысы Бурабаев.

Бюро мүшелері мен жауапты қызметкерлер кабинеттіңтерезе жағындағы қоныр үстелді қоршалап отыр да, Нәртастыңадамдары ірге жақтағы қабырганы жағалай қойылған орындықтарға жайғасқан. Ол қатарда Нариман Danaev, Евгений Антонов, Аманқұл Ақырапов, Шамиль Шафхатович Яхин және темір жол жүйесінің өкілдері отыр.

- Сірә, бюро мүшелерінің пікірінен бұрын нәртастықтардың түсінігін тыңдау дұрыс болар, - деді Бурабаев жалтыр басын орамалмен сүртіп қойып. - Кәне, қайсыныз сөйлейсіз? Жолдас Данаев?

Нариман орнынан түрегелді. Алдында тізесі қалтыраған. Қазір сескенген түрегелгенде буын-буыным дірілдей ме деп. Жоқ, бір буыны да дір етер емес. Қөнілде ешқандай үрей жоқ. Өзінің тағдыры қыл үшінда қалт-құлт етіп тұрганымен ісі жоқ. Жүргегі де шашымайды. Қайта біртүрлі көнілі қотерінкі сияқты. Оның осы бір тоқмейіл түрін байқаған бірінші хатшы дереу секем алып қалды.

- Кәне, не айтасыз, жолдас Данаев?

- Менің түсінік хатымда бәрі айттылған. Оған қосып-алар ештеңем жоқ.

Бірінші хатшы амалы таусылған адамша екі қолын екі жаққа жайлды. Неге екені белгісіз, Хамзинге қарады. Хамзин оныңбұл қарасының өзін зор құрмет тұтып, қоқиланып қалды.

- Ол сондай, Таубай Бурабаевич,-деп бүкіл мол денесімен бұрылып тұрып, Нариманға қарап, ала көзімен атып өтті. «Олсолай» деген сөзі: «Осыны да әңгіме деп созып отырсыз ба? Шаруасы шалқайған адам. Көп соза бермей, менің ұсынысымды бекіте салыңыз» дегендей болып естілді.

- Сөйтіп сіздің бюроға айтартыңыз жоқ, ә? Мұны қалай түсінуге болады? Менсінбеу ме, немене? - Бірінші хатшы қабағын шытты.

- Бюроны менсінбейтіндей мен кім едім, жолдас хатшы. Тек бюро мүшелеріне жағдай түсінікті ғой деп ойлаймын. Ақтала алмаймын. Авария болғаны рас. Өте үлкен авария. Бірақ неге екенін қайдам, мен кінәлі емес сияқтымын. Бәрі де тек иғи ниеттен, қайтсе оңалады деген ниеттен туған. Есеп, жоба - бәрі дұрыс. Тек нәтиже басқаша болды. Басқа не айтам? Өздеріңіз шешініздер...

- Данаевқа сұрақ бола ма, бюро мүшелері?

Таубай Бурабаевичте енді Нариманға деген жылы сезім қалмаған сияқты. Ендігі жерде Данаев деген фамилияның алдына «жолдас» деген сөзді қоспай қалды. Әлгінде Нариманның оны «бірінші хатшы демей, жәй «хатшы» дей салғаны да көнілге дық салғандай.

- Менде сұрақ бар, - деп Хамзин қол көтерді.

- Сұраңыз, жолдас Хамзин.

Жарас тагы да бүкіл денесімен бұрылып Нариманға тесілді.

- «Жаппай жарылыс» атты жобаңызды іс жүзіне асыруды комбинатпен келістіңіз бе? - «Енді қайтер екенсің, бәлем?» дегендей масаттанған пішінде қайта бұрылып кетті.

Нариман оң тізесінің болар-болмас дірілін байқап қалды.

- Не дейін. Келістім десе де болады, келіспедім десе де болады.

- Оны қалай түсін дейсіз? - Бюро басқарушы бірте-бірте ашынып бара жатқанын жасыра алмай, ашықтан-ашық ашу шақыра бастады.

- Мен жаппай жарылыс туралы ұсынысымды Хамзин жолдасқа жеке әңгімede айтқанмын. Ол құптағандай болған. Ал комбинаттың техсоветінен ресми түрде өткізіп алуға уақыт мұрша бермеді. Боран болып, Қарасаймен қатынас үзілді. Біз әрбір сағатты үнемдеуіміз керек еді. Жағдайдың қыспағынан, өз ісіміздің оң екеніне сенгендіктен асығыстық жасағанымыз рас.

- Сіз сөзінізге менің атымды қоспай сөйлеңіз, Данаев. Сұға кеткеннің қармайтын талы мен емеспін, білдің бе? Менімен жекеәңгімede мен сіздің сандырағыңызды құптай салатындаі ақымақ емеспін. «Қызық пікірекен, көрерміз» дедім. Ол келісім емес қой. Неге қара күйеге малынып қалып, оны маған да жүқтყыңыз келеді? - Жарас мойныңдағы күретамыр адырайып, түрі күренденіп, барлығып барып басылды.

Нариманның оң жақ тізесі буыны кетіп, тынымсыздірілдеді. Нариман бар күшін жинап, оң аяғын мығым ұстауға тырысты.

Бірақ ойлаған сайын діріл қүшейіп кетті, «Жұрт көріп тұр-ау деген күдіктен кейін енді-енді болмаса құлайтын сияқты сезінді.

Бюро агасы:

- Бас инженердің орынбасары не айтар екен? Жолдас Ақырапов! - деді.

Аманқұл орнынан епелектеп ұшып тұрды. Нариманға ешкім отыр деген жоқ. Енді-енді құлайтын шығармын деп қорықты. Аманқұлдың сөзі дәл құлағының түбінен естіліп тұрса да санасына шала-пұла жетіп тұр.

- Бұл сойқанға мен о баста-ақ қарсы болғанмын. Шындығына келгенде бұл Данаевтың жеке шешімі. Ешкімнің пікірімен санақтан жоқ.

Нариман енді бірерсекунд тұрса аяты өзінен-өзі бүгіліп түсетінін сезіп, орындыққа отыра кетті.

Бюро председателі: «Сізге кім рұқсат берді? Тұрыңыз!» - деп айтайын деді де: «Оным белсенділік боп кетер. Әдепсіз екенін жұрт көріп отыр фой» деп Нариманның жағдайын өзінше түсінді.

Евгений Антонов шыдамай кетті де, рұқсатсыз атып тұрып:

- Дұрыс емес! Данаев жолдас бәрімізben пікірлескен. Біз келіскеңбіз, - деді.

- Сізге ешкім сөз берген жоқ. Отырыңыз, - деп бюро председателі оны тойтарып тастанды.

Нариман өз басындағы ауыртпалықты ұмытып, көз алдына басқа бір нәрсе, сәулелі дүние келтіруге тырысты. Қазір қыс болса да жаз елестеді. Пішен шабылатын кез. Жазғы нөсер төгіп-төгіп өткен. Нөсер - табиғатшіркіннің долықөзжасы шығар. Жасын сығып алып жадырайтыны-ай. Алқаралы аршалы тау алыста тұрса да дәл жанына келгендей болады. Нөсерден кейін шоқыға барып қонақтаған ақша бұлт асқар таумен сүйісп жатқан сияқты. Сол бұлттың астынан аршалы бетте ақ жаулық бұлғап тұрған Мәрзия... «Не керек жанынды жарадар қылып.

Өзі бір тұтам азғұмыр. Оны ұрыс-керіс, ырың-жырыңмен, лауазымға бола тексіз таласпен улағанша, кетейік те мына алқарапқ әршалы бетті аралап».

Кенет көз алдына Ақаң үйіндегі асыранды арқар келді. «Ау, сол Жарас атып алған арқар емес пе? Сол ғой! Әйтпесе адамға, аузы үнірейген мылтыққа қарай жабайы арқар жүгірер ме? Асыранды арқарды атқан албасты! Сен қолың қалтырамай жазықсыз адамды да ата аласың. Сенің қолыңнан не сүмдық келмес дейсің. Апыр-ай, арқар атып алды деп сені төбемізге көтердік-ау. Асыранды арқар, адамның қолынан қант жеп үйренген арқар - адамдардың бәрі бірдей деп қалдың-ау. Бәрі бірдей алақанымен тәтті жегізеді деп қалды-ау. Тәтті орнына маңдаійна оқ тиген сорлы. Айтсам ба еken қазір бәрін».

- Кәне, теміржолшылар не айттар екен?

Нариманнан жоғарырақ төр жаққа таман отырған темір жол формасын киген толық марқасқа қазақ орнынан ыргала тұрып, қырылданқыраган үнмен қысқа ғана жауап қатты.

- Біздің есеп бойынша, бір километр темір жол жарылыстан соң үйінді астында қалып бүлінді, яғни қирады. Жалпы шығын бір миллион сом деп бағаланады.

Марқасқа: «Бірің өліп, бірің қал, маған бәрібір, бірақ құн төлеңдер» деген пиғыл танытты.

- Ал, жолдас Оника, бұған не дейсіз? Бұл шығынды қайтіп өтейсіз? - Бірінші хатшы сыңар езуlep мырс еткендей болды.

Оника орнынан тұрды. Демікпесі ұстап, екі іінінен дем алды. Кеудесі көрікше ысылдайды.

- Құрметті теміржолшылар! Сіздердің карьерге жетер жердегі екінші километрдегі жол терен сай арқылы өтеді. Сай карьерден шыққан таспен тегістелген. Менің сұрағым бар: егер теміржолшылар сол сайды өз күшімен тегістесе қанша қаржы жұмсаған болар еді?

Тосын сұрақтан марқасқа тосылып қалды да, екі қолын шаrasыз екі жаққа жайып:

- Ол жағы белгісіз. Ондай жұмыстың шығыны бізде алдын ала қаралмаған, - деді.

Ониканың ысылы үдей тұсті. Осы ысыл дауылға ұласардай бір екпін пайда болды.

- Бекер-ак, құрметті теміржолшы жолдас. Ондай шығынды алдын ала білуге керек. Ал біздің есебіміз бойынша, сол сағатөлгөн тастыңтасуы бар, тегістелуі бар - тұп-тура бір миллион сом тұрады. Сондықтан біздің енбегімізді тап-түйнақтай етіп төлегендеріңіз дұрыс болар. Жайшылық заман болса, ағайын арасында бірер миллион сом ақша сұраусызың жүре берер еді. Ал мынаңдай басымызға іс түсіп тұрған шақта адал ақымызды төлеңіздер, ағайын. Ал темір жолдың көміліп қалған бөлігін біз аршып, тазалап беруді міндетімізге аламыз.

Оника кенет қалтасынан орамалын жылдам алғып аузына тосты да, қиқылдан ұзақ жөтелді.

Нариман ойлады: «Осы баяғыда ауылдағы Аққызы тәуіп көкжетел болғандарды адыраспан түтетіп, соның түтінімен емдер еді. Константин Александровичке мен сол емді неге айтпай жүрмін? Және Аққызы көкқарғаның бір сирағын қайнатып беретін...»

Теміржолшылар үндей алмай қалған соң, бюро басқарушы әңгіменің бетін басқа жаққа бұрып салды.

- Менің, Константин Александрович, сізге бір сұрағым бар. Сіз іс жүзінде сыналмаған, танымайтын, білмейтін, өз мамандығын нашар білетін адамды қалайша кеништің бас инженері етіп тағайындағыңыз? Әрі десе комбинаттың бас инженері қарсы болған. Онымен неге санаспадыңыз?

Оника демігі басылып, біраз тыңайған қалпы бар. Бірақ булықпа жөтел бұрып жатқан вулкан сықылды: қай уақта оянарын кісі біліп болмайды. Содан сескентендей қалтасындағы беторамалын сипап қойды.

- Сұрағыңыз кісі таңқаларлық, Таубай Бурабаевич. Біріншіден, Данаев жолдас, сіз ойлағандай, көлденең көк атты

емес, Министрлер Кеңесі қаулысына сай жолдамамен келген. Екіншіден, оның Нәртас кенішінің бас инженері болып тағайындалуы жөніндеі комбинат бүйрығы қалалық партия комитетінің Сіз басқарған бюросында бекітілген. Үшіншіден, комбинаттың бас инженері Хамзин жолдас Danaevтың кандидатурасына алғаш қарсылық білдіргенмен арада бірер сағат өтпей-ақ келісімін білдірген. Төртіншіден...

- Константин Александрович, буороны жастығыныңға ала жығылмақсыз ба? Ол бола қоймас. Бюро бекітсе - сізге сенеді. Ал өзінің жете білмейтін Danaev қа сеніндіз. Danaev сенімді ақтамады. Соңда кім кінелі? Ау, шаштарараздың міндеті шаш алу. Ал Danaev шашты емес, басты кесіп тастап отырған жоқ па? Соңдайда маман бола ма? Екіге екіні қосқандай ақиқатқа неге қол қоймайсыз!

Бурабаевосымен қысқартайық дегендегү күрең үстелдің үстін таптап-таптап тоқтады.

Бурабаев бұл қыын түйінді шешу амалын ары-бері ойладап, ақыры өзінше байлам жасаған. Егер бұл авария үшін кінелілерге жеңіл-желі шара қолданса, ертең сөз жоқ обкомнан сөгіс алуым мүмкін деді. Ал жаза қатаң болса, ертеңді күні өзіме тиетін таяқ та жеңіл болуы мүмкін. Артық кетсе - обком түзейді, ал кем түсіп жатса - маңдайдан сипамас.

- Нәртастагы аса ірі аварияның салдарын тексеру комиссиясының председателі Хамзин жолдастың ұсынысын дауысқа қоямын: Danaev партия қатарынан шығарылып, қызметінен босатылып, іс сотқа берілсін дегендерің қол көтерулерінізді сұраймын.

Нариман бұл күндері өзіне-өзі жазаның неше түрін үйгариып қойған. Көңлінде жазаның қандайына да дайынтуғын. Ал қазір лақта бауыздаларда тұяқсерпердің кері келіп:

- Дұрыс емес. Менің кінәм жоқ! - деп дауыстал жіберді.

Бірақ Бурабаевтан бастап бюро мүшелерінің көз алдында ойран-ботқасы шыққан карьеертүрдү. Тек Оникағана:

- Мен қарсымын, - деді.

Басқалары қол көтерді.

Нариман: «Аяғым тағы бүтіліп, буыным босар ма?» деп үрейленіп еді, жок, орнынан нықтүрді. Неге екені белгісіз жүргегі сұылдаған жоқ.

* * *

«Қалалық комитеттің екі қабатты жатаған сары үйінен шыға келгенде кешкі ауа ыстығы көтерілген науқас адамның мандағына басылған салқын шүберектей тиді. Қыстың күні қанталап барып батқан екен. Есік алдындағы күзелген аласа ағаштарға түгі шығып қырау тұрган. Қыраудың өзі қызығылтым көрінді.

Көшениңарғы бетіндегі универмагтың алды қалыңадам: бірі кіріп, бірі шығып, тіршілік қамында жүр. Сенің кеуденіді мысықтырналап жатқанын олар білмейді. Олар сенің халінді қайдан білсін. Көшеде айқайлап тұрып, жұртқа айта алмайсың қасіретінді. Айта алмаған арыз, адалдығыңды жұрттың санасына жеткізе алмаған жетім сөз, жазықсыз жәбір - бәрі де тар кеудеде тұншығып жатыр. Кімге айтады? Кім түсінеді? Кім мүсіркейді?

Кенет мына қақаған қыста көнілінің көз алдына тағы да соноу бір жәдігер жаз, сарала таң келді. Айдала бұлақ басында қалың жалбыз, қара қоға арасында ұйықтап қалғанда басынан сипап оятқан ақ шашты аласа кемпірді тағы көрді.

-Тұр, балам, таңатып қалды,-деп еді төртпақ қария. Көзін үқалап ашып жан-жағына алақ-жұлақ қарап ешкімді көре алмаған. Бірақ ұйқылы-ояу санасында бейтаныс Домалақ ананың түр-тұлғасы ап-анық сайрап тұр. Ал Нариман әулие-әмбиелердің қиссаларда, ертектерде ғана болатынын, шын өмірдің жөні бір бөлек екенін әбден біледі. Соңдықтан сол бір бозбала шағында, жастықтың бозала таңында далада, бұлақ басында ұйықтап қалған оны оятқан ақ шашты Домалақ ана емес, әншнейін шөптің сыйбыры, бұлақ судыңсыздыры шығар.

Әлде үйқысы қысқа бозторғайдың әні ме? Мүмкін, кісінеген жылқының үні ме? Таңың атқанынан қорқаңтап, құп-қу болып, қалтырап тұрган айдың ғарыштан естілген айқайы шығар. Әлде жетімектерін таба алмай таң сәріден сұңқылдаған қайлабас тарғыл көкек пе екен? Әлде ың-жынсыз ұшатын киелі үкі үйықтап жатқан баланың бетін қанатымен жай гана сипап өткен болар ма? Бәрі де мүмкін. Бірақ о дүниеге бұдан талай ғасыр бұрын аттанып кеткен Домалақ ананың бір елес бергені рас.

Тырқылдап мотоцикл өтті. Онысымен қоймай батбырақтатып будақ-будақ сасықтұтін шығарып кетті. Сыпайы «Москвичтер», сылқым-сері «Волгалар» тынымсыз ағылып жатыр. Қала шағын, бірақ бай. Есігінің алдына бір-бір машина байламағаны кемде-кем. Әлі қалалық кеңесте кезекте тұрғаны қанша.

Нариман қайда баразын, қалай жүрерін білмей көше қылышында көп тұрып қалды. Нәртастан мініп келген газик қалалық комитеттің алдынан көрінбейді.

«А, айтпақшы, ол машина енді мені алып жүруге тиісті емес екен ғой, - деді өзіне-өзі. - Бәлкім, Ақырапов мініп кетіп те қалған шығар. Машина деген осы заманғы ердің қанаты. «Ер қанаты - ат» деген бұрынғылар. Сөйтіп, бірінің атын бірі тартып алуға құмар болған. Атамзаманнан келе жатқан опасыздық. Атта опасыз, машина да. Төлегеннің көк жорғасы опасыз.

Жалаң жібек байлаған
Арулар кімнен қалмаған?
Жағы түкті жылқы айуан
Иесін қайда жаяу салмаған, -
дегенді қазақ бұдан бес ғасыр бұрын айтқан.
Бензин сасыған газик айуан
Иесін қайда жаяу салмаған, -
деп түзетті іштей Нариман.

Автовокзалға барып, автобусқа мініп қайтпақшы. Бұл аядай тар қалада Нариманның көзіне жылы ұшырайтын орын -

автовокзал. Алғаш рет бұл қалаға келгенде сонда түскен. Қимас бір қиялдай қызық сағат құшағында келіп түскен. Сол жерде Мәрзияның қолын қысып қоштасқан.

Автовокзалға асыққан жөн. Соңғы рейс кетіп қалмай тұрғанда жету керек. Енді есігін қабақ шытпай ашар бір үй - Мәрзияның тапалтақ тамы. Тұңделетіп болса да барады. Енді қырау қысқан жүректі жылытып, мұзын жібітер тек сол.

Көлмекөл алыс болса жаяуға алыс

Күн туар ақ жарылқап өлмегенге.

Нариманның ақ жарылқап күні, аялары, паналары, барап жер, басар тауы - Мәрзия.

Алаулы аспан, бетінің әрі түскен кәрідей, лезде құнғарттеніп көз байланды. Көшелерде шам жамырады. Арғы беттегі универмаг алдынан бері қарай бір бала келе жатты. Оны бергі бетте мен-зең қүйде тұрған Нариман байқамас та еді, баланың қолындағы апельсин түстес капрон доп көз тартты. Әлгінде ғана Шолақтан ары асып барып, батып кеткен құнді бала қолтығынан қысып алған сияқты екен.

«Мәрзияның баласына, то есть Ермекке біреуін сатып алып берер ме еді», - деді Нариман. Бірақ Ермектің әлі бір-ақ жасар екені есіне түсіп ойланып қалды.

Қолтығына күн сияқты допты қыстырып алған бес-алты жастардағы бала көшеден бері өте бергенде доп сырғып жерге түсті де, кері домалай жөнелді. Өзінің үйіне қарай қашқан алтынсары күшік құсап құлдыраңдап барады. Бала тұра кеп қуды.

Нариман газет киоскінің тасасынан ойқастай шыққан газикті байқап қалды. Қас қағым сәт: бала да бұрыла алмайды, машина тормоз берген күнде де тоқтап үлгермейді. Көктайғақ болатын. Бір-ақ қарғып түскенін біледі. Көзінің алды жарқ етті. Алтынсары доп жарылып, бұрқ етеп қалғандай көрінді.

Ән-міне дегенше жүргтта жиналып қалыпты. Шаңшұндауыс, ысқырық, тырылдаған мотоцикл үні. Осының бәрін

естігенде Наримантірі екенінсөзді. Көзінашты. Бірақештеңе көре алмай, алақанымен сипады. Қолына жып-жылы бірдеңе жабысты. Қан екен. Өзінің қаны. Көзі аман, бірақ қан жауып кетіп, көлегейленген.

- Жедел көмек қайда? Жедел көмек! Телефон! - десіп жатты жиналғандар.

«Мен соншалықты қатты жарадармын ба?» Нариман қолымен жертаянып, орнынан тұрды. Біреулер:

- Қозғалма! Қозғалма! Тұруға болмайды, - деп қылғынады. Нариман тыңдаған жок, бір-екі басып жүріп көрді. Аяқ-қолы сау. Шекесі жолдың кемеріне тиіп жарылыпты.

- Ештене етпейді,-деді ол жамырап тұрғандарға. - Ештене де етпейді. - Бір әйел орамалымен оның маңдайын сұртіп тұр.

- Бала қайда?

- Бала диірменнен бітеу түскен бидайдай. Міне, тұр.

-Тараңыздар! Тараңыздар! Қызық ештене де жок. Тараңыздар! - деп милиционер ысқырық шалып, жүртты жасқады.

- Жедел көмек неге шақырмайсыз?-деп біреулероган дүрсे қоя беріп тұр.

- Жедел көмексіз-ақ амалдайтын түріміз бар. Шуламаныздар. Хауіпті ештене де жок. Тараңыздар!

Нариман енді байқады: балақайды милиционер бір қолына, қашып кетпесін дегендей, мықтап ұстап алыпты. Сары доп баланың қолтығында, енді түсірер емес. Құрысып, қысып тұр.

- Маритә байғұс өлмеуіне де болады екен гой, - деді Нариман балаға қарап тұрып. Милиционер секем алып:

- Маритәніз кім? Не айтып тұрсыз? - деді. «Миы шайқалғаннан сау ма?»

- Ол Рудныйда болған Маритә деген бойжеткен қыз, көшеде ағызып келе жатқан «МАЗ-дың» тұмсығының алдынан

мынадай екі баланы итеріп үлгеріп, өзі дөңгелек астында қалған...

- А-а-а. Ол екі бала ғой. Эрине, қыын. Сіздікі - бір бала. Айырмашылық бар ғой. Бірақ сіздікі де ерлік. Егер майор рұқсат етсе, біздің «Менің милициям» атты қабырға газетімізге сіз туралы жазып та қалармын. Қалай, өзінізді жақсы сезінесіз бе? Еш жерініз ауырмай ма? Дегенмен дәрігерге көрсету керек. Әлгі мотоцикл келгенше күте тұрайық. Жаңағы сіздерді қаққан машинаны қуалап кетті. Келіп қалар. Қайда қашып құтылар дейсіз біздің құрықтан. Айтпақшы, сіз оның нөмірін байқаған жоқсыз ба? Байқай алмадым дейсіз бе? Өкінішті-ақ. Әлдеқалай қолға тұспей кетуі де мүмкін ғой. Әйтеуір Жаңатас бағытына қарай кетті. Әй, біздің жігіттер жібере қоймас.

- Егер рұқсат етсөніз, мен жүререйін, - деді Нариман. - Мен де Нәртасқа барушы едім. Соңғы рейстен қалып коюым мүмкін.

- Апырай, ә? Бола қояр ма екен? Мейлі, онда сіздің аты-жөнініз керек. Майорға баяндау үшін. - Милиционер блокнот, қалам алып, сұрай бастады.

- Фамилияныз?

- Данаев.

- Атыңыз?

- Нариман.

- Жұмыс орныңыз?

- Нәртас.

- Кім болып істейсіз?

- ?..

Нариман не айтарын білмей, аңтарылып, милиционердің бетіне қарады да қалды. Өзінің әлгінде ғана бюородан шыққаны есіне тұсті. Енді ешкім де емес екені есіне тұсті. Милиционер оның үсті-басына көз жүгіртті.

- Кім болып істейсіз?

- Қыын сұрақ, жолдас милиционер. Осыдан бір сағат бұрын Нәртас кенішінің бас инженері едім, енді ешкім де емеспін. Қызметтен босап қалдым.

Милиционер оған тағы да шүбәлана көз тастап, өз кенірдегін шертіп, тыңқ еткізіп:

- Мынадан саусыз ба? - деді.

- Жоқ, достым, мен ішпеуші едім.

- Онда кешіріңіз. Дегенмен айыптыларды ұстасақ куәгер шақырып қалармыз, адресініз? Қай көше, қай үй, қай пәтер?

- Қек вагондар көшесі. Данаевты сұрасаңыз, Нәртастың итіне дейін біледі. Fafu етіңіз, автобусқа үлгермейтін болдым.

- Жарайды, жолыңыз болсын! - Милиционер Нариманның қолын құшырлана қысты. Нариман томсарып тұрған балақайдың басынан үйпалақтан бір сипады да, кете барды. Әлі де тарқамай тұрған халық оған қақ жарылып жол берді. Нариман былай шыға бере милиционердің баладан ала бастаған сұрағын құлағы шала-пұла шалды.

- Атың кім?

- Болат.

- Фамилияң?

- Хамзин...

Нариман қалың жүртты таң қалдыра кимелеп қайта оралды. Жақындаپ келіп, баланың бетіне үңіле қарады. Естілер-естілмес қана:

- Таң-Шолпан, - деді.

«Солай, солай» дегендей басын изеп бір сәт тұрды да, кілт бұрылып, тез-тез басып жүріп кетті.

* * *

Енді не болар екен деп құдік тұзағына түсіп қалған. Ойламайыншы, құрысын десе де болмай, бұл уайым сұық алдындағы күзгі шыбындей ызындаған мазасын алған.

Бірақ менің кінәлі емес екеніме көздері жетіп, мені құтқарар да деп, өзін-өзі алдаусыратады. «Әй, қайдан болсын, - дейді артынша, - орасан аварияның болғаны рас. Бұл менің кінәмнан емес деп ақтала алмаймын. Дәлелім жоқ. Өзіңнің жазықсыз екеніңе көзің жете тұрып, оған жүртты сендіре алмаудан артық қасірет жоқ шығар». Откен бюорода да «Мен кінәлі емеспін!» - деп ышқынды. Бірақ не пайда, жүрттың көзінде: - Онда аварияны кім жасады? - деген мылқау сауал тұнып тұрды. Кінәлі емес екенін тайга таңба басқандай етіп, айқын айтып бере алмады. Сондықтан да әлгі бір ышқынған айқайы елсіз жерде шығып, жартасқа барып жаңғырық қандай қанқ етті де қалды.

Не қызметте жоқ, не қамауда жоқ, әрі-сәрі болған бір кез еді. Тарының қауызындай тар бөлмеде жатады да қояды. Мәрзия таңертеп жұмысына кетеді.

- Нариман-ая, ақылың бар ғой, мен кегенше ішің пыспасын, кітап оқы, пластинка ойнат, бір сәт қыдырып қайт. Ерінбесен, магазинге кіріп, ол-пұл ала сал. Тұсте екеуміз отырып шай ішеміз жарай ма, жаным, - деп мойнынан құшақтап, бетінен сүйеді.

Тек осы пейіл, осы ықылас Нариманды сан түрлі қорқау құдіктер мен уайымнан қорғап, енді Мәрзия қайтып келгенше, кірпік қақпай қалшиып тұратын қарауыл сияқты. Осы пейіл болмаса, Нариман алманың өзегіне түскен құрт сияқты іштен мұжитін сары уайымнан сарғайып кетер ме еді. Рухы қанша берік болғанмен қос иығынан басқан зіл қаратас еңсені езбей қоймасты. Үш жұз тонна тротил мен аммонит карьерде емес, Нариманның ішінде жарылып, сол жарылыс сыртқа шықпай, алау, түйін күйінде кеудесінде әлі қамалып түрган сияқты еді.

Ал карьердегі жаппай жарылыстың түтіні алдақашан айыққан. Ана жолғы сұрапылдан кейін боран қайғалаган жоқ. Құн ашық, шыңылтыр аяз ғана бар. Көмілген экскаваторлар аршып алынып, электр жүйелері іске қосылып, енді темір жол

тазаланып жатты. Бір ғажабы, енді қайтып жарылыс дүмпүі естілмеді. «Қопсыған, жатқан руда, көсіп ал да, «БелАЗ-ыңа» тией бер.

Өзі болмаса Нәртас қараң қалатындаі, күндіз күлкі, тұнде үйқы қөрмей жан салып еді Нариман. Сөйтсе, онсыз да таң атып, күн батып, тіршілік бір минутке де тоқтамай жүре береді екен. Қазір бас инженердің міндеттін уақытша атқарушы Аманқұл Ақырапов. Тасы тауға домалап тұр. Руда тоқтаусыз тиеліп, жоспар артығымен орындалып жатыр.

Күн сайын дерлік бір мезгіл Женя Антонов келіп, жаңалықты жеткізіп тұрады. Алматыдағы «Союзфосфордан», облыстан және Қарасайдан құрама комиссия шығып, авария жайын қайта тексеріп жатса керек. Бірнеше рет Оника да келіп кетіпті.

- Данаев қайда? - деп сұрапты.

- Үйленсе керек, бал айын өткізіп жатса керек, - деп күлді дейді Жарас Хамзин. Оны Аманқұл растапты.

- Мейлі, өзірше мазаламайық, - депті Оника.

«Әзірге мазаламайық». Қай мағынада айтылғаны жүмбақ. Әзірше үйінде бола тұрсын, түрмеге содан кейін бара жатар дегені ме, жок, біраздан кейін жұмыс тауып береміз дегені ме - белгісіз.

- Түбінде әділеттік женеді, - дейді Женя Антонов.

Ол рас қой. Бірақ әділ, ақекендерін немен дәлелдемек? Нариман оңашада ойлай-ойлай, жаппай жарылысқа кеткен дәрілеркүшін қайта-қайта есептей-есептей, ештеңе таба алмай, басы қатып, қағаздарын жыртып пешке лақтырып жіберді. Есептен дәлелдей алмайсың. «Осы кінә шыннан өзімнен емес пе екен?»- деген күдік сумандап, оқтын-оқтын бас көтеріп те қояды.

Бүгін күн ерекше шайдай ашық. Аспанның көтілдірлігін көз алмай қарай бергің келеді. Шап-شاқ қана терезенің шыныларына көптен бері сіресіп тұрған қырау жіпсіп, бусана бастады. Үйдің боғатындағы еріген сұңғі мұздыңтамшысы тырсы-

тырс естіліп тұр. Аспанның әсері ме, қар да аққудың көгілдіріндей әсем. Таудың өркештері қарайып қар жүқпай қалған, шатқалдары ақ. Ақ жіпке қара моншақ тізгендей, ұзыннан-ұзақ созылып жатқан әдемі тізбек.

Тауға қарап тамшы тырсылын тыңдал тұрған Нариман терезе алдынан есікке асығыс өткен адамды көріп таң қалды. «Бұл кім?»

Евгений екен, тіпті есікті қақпай, екпінді кірді.

- Не болып қалды? Жай ма, Женя?

- Жинал! Тез! - деді Женя алқынып. Буланып кеткен көзілдірігін сипалай береді. Оника телефонограмма берілті, Данаев тез обкомға жетсін деп.

- Тыныштық па, әйтеуір? - Нариман бұл сұрағының артық екенін артынан түсінді. Обкомға текten-текке шақыруышы ма еді.

- Сен мынаны үқ, - деді Женя ентігін енді әрең басып, - Өткен бюородағыдай екеуміз бетмоншағымыз үзіліп, үндеңей тұрмайық. Жанталасу керек.

- Қалайша? Дәлел ше?

- Дәлел, дәлел! Сенің-ақ дәлелің таусымайды. Ну, авария болғаны рас. Бірақ авариядан шыққан шығынды осы жаппай жарылыстан кейінгі еңбек өнімділігі екі есе өтеп береді екен. Сен осыны ойландың ба?!

- Ойланғаны несі? Жаппай жарылыстың өзі сол еңбек өнімділігін артыру үшін, шығынды азайту үшін жасалған жоқ па? Неге ойланбайын.

- Ендеше бюорода сөзді осыдан бастау керек. Қазірдің өзінде авария салдарынан шыққан шығын өтелейін деп отыр. Жоспарды артығынан орындағаны үшін кеніш сыйлықтың астында қалатын болды.

- Аманқұл қазір: «Шығасы шықпай, кіресі кірмейді» деп мақтанып жүр. Арсыз адам ғой: авария деп қорқып жүрсек, жақсы болды ғой дейді. - Женя көп сөйлемеп кеттім бе дегендей

кілт тоқтап, Нариманға бағжия қарады. Оның міз бақпай тұрғанын көріп:

- Кәне, жылдамдат, бауырым. Автобусқа үлгерейік, - деді.

* * *

- Оны сен бекер жырттың, бауырым.

Нариман босаға жаққа жалт қарап еді, көрден шыққан аруақтай болып Әділ тұр еken. Ә дегенде Нариман шошып қалды. Өзін біреу ұрлық үстінде қолынан шап беріп ұстап алғандай көрінді. «Үй осынікі ғой» деген ой сап ете түскен. «Шығып тұр!» - деген сөзді еріксіз күткендей бір заман.

Нариман Әділмен бетпе-бет кездесіп тұрғаны осы болғанымен оны Мәрзияның айтудынан біletіn. Сыртынан бірер рет көргені де бар. Айтулы арақпаздың аяқ алысын аулақтан-ақ таныған. Жұзбе-жұз келгендеңі тұрпаты тұла бойың түршігерлік еken. Бет-аузы қарасуық қазан үрган картоптай қулкілдең тұр. Қозінің алды суалған сиырдың шандырындаі салбырап қалған. Сақал-мұрт алынбаған. Көздің оты сөніп, бозарып күлі қалған секілді, бұлдыр.

- Бекер жырттың, - деді әлгі сұлде. Тісі түсіп қалған аузын мұрт басып кеткендіктен бе, оның үні ерні қымылдамай-ақ шығатын сияқты.

- Неге бекер? деді Нариман таң қалып. Жанжалдасуға желеу таппай тұрғаны ма деп те ойлады.

- Бекер дейтінім: ондағы есебінің бәрі дұрыс.

Мына бір сәт Нариманның көз алдына аян бергіш аруақ тұрғандай да көрінді. «Сандырақ!» -деді Нариман. Бірақ дауыстап:

- Оны қайдан білесіз? - деп сұрады.

- Мен бәрін де білемін, бауырым. - Сөйлегенде тағы да бет-аузын басқан жүннің бір қылы да қымылдаған жоқ. Жасусыз, мұнар көз де кірпік қақпас.

«Маскүнемнің сөзі құрысын, - деді Нариман. - Бұлардың әдеті. Екіестінің сөзі сияқты. Бұ да айнып, ауыс болып қалған той». Нариман алғашқы сескенуден сергіп, батылдана бастады. «Шығып тұр» дер емес тәрізін байқайды. Сөзі бейбіт, бірақ сандырақ сияқты.

- Сен шүбәланбай-ақ қой, бауырым. Мен білемін. Жаппай жарылысқа жасаган есебінің бәрі дұрыс. Тек орындалуы дұрыс емес.

«Бұл неге мені «бауырым» дей береді. Мысқылдап тұр ма? Әлде сөзінің салты сол ма?»

Нариман босағадағы ағаш пүт сияқты адамнан кейін шегініңкіреп тұрып, басынан бақайына дейін тағы бір шолып етті.

- Табалдырықта тұра бергенше, былай шығып, отырыңыз, - деп Нариман Әділге орындық ұсынды.

Әділ әлденені есіне түсіре алмай тұргандаидай, шағын үйдің шаңырағына қарап қалды да, төрт бұрышты қалжыраган кейіппен баяу шолып шықты. Бір кездегі өз үйін танымаган сияқты. Бірақ жалғыз төсек тұрган жерге көзі түскенде, жылусыз құл арасынан иненің жасуындей бір шоқ жылт еткендей болды да сөніп қалды.

- Жоқ, отырмай-ақ қояйын, - деп Әділ өзінің аяғына қарады. Бұзаубас ескі керзі етіктің кейпі шынында да келіссіз еді.

Өзінің бір кездегі үйіне өзі кіруден қаймығып тұрган адамды Нариман біртүрлі аяп кетті.

- Шыға беріңіз бері, кілем былғанып қалар деймісіз.

Әділ Нариманға міз бақпай қарап алды да:

- Мен сені нағыз нахал той деп ойлаушы едім, - деді. Кісілігінбар екен. Мен саған дау айтаалмаспын, бауырым. Бірақ мен қиналышп җүрмін. Айлыққа дейін ақша керек. Айып етпе, бауырым. Бірдене берсен, көзге түсе бермей кетіп-ақ қалайын. -

Ол шыннан-ақ әлдекімнен қорыққандай есік пен терезе жаққа алақ-жұлақ қарап-қарап қойды.

«Бірер сом беріп тезірек құтылсам ба еken? Бірақ оның сауабы жоқ, обалы бар-ау. Берген сомыңда барып қазір ішеді, өзінді боқтайды. Ол не керек».

- Жұмыссыз жүрген адамда қайдан ақша болады?

- Сенің жұмыссыз жүру-жүрмеудің, жалпы бар тағдырың менің қолымда, бауырым. Рас айтам. Әлгі есебінде қате жоқ. Ал аварияның неден болғанын мен білемін.

«Сандырак! - деді Нариман. - Мұндаилардың әдеті, Сырдың сұзы сирағынан келмей тұратын. Дүниеде бұлардан білгіш адам жоқ».

- Қайдан білесіз? - деді Нариман сонда да әлдеқайдан, беймәлім жайдан үміттеніп. Бұ да бір жоқ жоғалтқандай. Алдыртқан албырт - анасының қойнын ашады дейді. Сандарактан да бір елеғізген сәуле іздеу керек шығар.

- Мен бәрін білемін, бауырым, - деп Әділге ықылық тиіп қалды. - Бірақайтпаймын. Айтсам, басым кетеді.

«Менен бірдене түсіру үшін әдейі істеп тұрган айласы ма еken. Айтса, мұның басы неге кетеді? Тоқта, тоқта...»

- Оу, отырсаңызы, тікемізден тікшиіп көрмес-білмес кісідей не тұрыс? - Нариман оны сора-сора пальтосының женін тартып, зорлап отырғызғандай болды.

Әділ отыруын отырса да, сезіктеніп, есік жаққа, содан соң терезеге тағы қарады. «О жақта не бар?» дегендей Нариман да қарады. Ешкім жоқ. Аспанда іртік бұлт жезбен қақталғандай жалқын құла болып тұр. Қарғалар топ-тобымен биікте ұшып жүр. «Сірә, қар жауар» деді ішінен Нариман.

- Ал кәне, аварияның сізге қандай қатысы бар, неге басыңыз кетеді?

Әділ тағы да ықылықтан қалды. Сол ықылықтан азапты өзі шегіп тұргандай, Нариман пеш үстіндегі шелекке тұра ұмтылды. Сөйткенше болмай Әділдің өзі түрегеліп, газетпен

жабулы тұрган шыныаяқтың бірін ала бергенде, ар жағынан орта шөлмек шарап көрінді.

- Маған судың керегі жок, бауырым. Мұмкін болса, мына сұмырайынан бір жүткіз. - Әділ енді рүқсат күтпей-ак, бір жүтім емес, шыныаяқ толғанша шишаны сарқып құйды да, қылқылдата тартып-тартып жіберіп қолымен аузын сұртті. Лезде әлгі буалдырлы көзі жел үрлекен шоқтай жайнап шыға келді. Күлкілдек бет албыртып, бал-бұл жанып барады. Ықылық атқаны пышақ кескендей тыылды.

- Сен, бауырым, маған сұрақ қойдың білем. Айта алмаспын. Айта қоймаспын. Бір стакан шарабыңды ішкен екенмін деп ақтара салсам - тапқан екенсің ақымак «райсполкемді», - Әділдің тілі ширай түскен сияқты. - Иуда екеш Иуданың өзі отыз сөлкебайға сатылған. - Әділ енді Нариманға төне қарады. Екпін бар. - Білетін шығарсың Иуданы? Оқыған азamatсың, әрине білесің. Эй, бірақ қос-қос дипломы барлардың ішінде де біле бермейтін малғұндары көп. Вот, бауырым, Иисус Христосты жаулары өлтірмекші болыпты. Бірақ бір топ әулиенің ішінен оны олар түстеп тани алмайды екен. Содан Христостың ең жақын досы Иуданы отыз сөлкебай беріп сатып алыпты. Ал Иуда сонда бір топ әулиеніңішінен Христосты барып сүйіп-сүйіп алады. Жауларға берген белгісі екен. «Иуданың сүюі» деген содан қалған. Сені құшып-сүйіп тұрып - Әділ бос бөтелкеге сүзе қарап біршама тұрды. - Ал мен оңай сатыла қойман. Маған қаражат керек. Көп керек. Әзірге бір жартылық болса да жетеді. Қалғанын ертең берерсің. Эне, сонда барлық сырды да есітесің. Мен ертең жұмысқа шығамын. Содан босасымен келемін. Қазір карьерде жүрмін гой. Электрикпін. Таңданбай-ак қой. Мен бесасрап адаммын. Мен геологпін, мен электрикпін, дәрі қоймасында да істедім. Айтпақшы, иә... оны кейін. Кейін айтамын. Дәрі қоймасы... Электрик...

«Сандырақ емес, сандыраққа ұқсамайды. Мынау шыннан бірдене біледі. Мынау өзі өте білімді төбет болды ғой. Эрудит».

- Айтыңыз онда. Несіне қорқасыз? - деді Нариман шыдай алмай.

- Өзір айта алман, бауырым. Солай. Бас кететін жұмыс. Бас сақтау үшін мен бұл арадан көз көрмес, құлақестімес жаққа құруым керек. Ол үшін қаражат керек. Әйтпесе, олар мені аямайды.

- «Оларыңыз» кім?

- Ертең. Ертең, бауырым. Сменамды өткізе салысымен келейін. Жоқ, бұл үйде емес. Басқа бір жерде кездесейік. Автостанцияда. Неге десен, мен әлгі жағдайды саған айтқан шақта, бір аяғым автобустың табалдырығында тұруы керек. Солай. Мен кетіп қалмасам қын болады. Ол үшін, айттым ғой, қаржы қажет. Соны дайындал қоясың. Ал әзірге үш сөлкебай жетеді.

Нариманның ақылы айран, ойы ойран. Әділдің алқымынан ала түсіп, зорлап айтқызығы да келді. Бірақ қалтасынан үш сом сұрып алып, енді «сенге» кешіп:

- Мә, бірақ айтып кет! - деді даусы еріксіз қатқылданып. Әділ тіссіз аузы үнірейіп қиқ-қиқ күлді. Басы селкілден тұрды.

- Сенбейсің бе? Ертең дедім ғой. Қазір жұмыс қауырт. Экскаваторлар дамылдағанды қойған. Дембіл-дембіл кабелін ұзарту керек. Ол үшін электр желісін жалғап отыру керек екенін білесің. Ақырапов деген бастық ақырып тұр. Сәл үзіліс болса әкендей танытады. - Әділ көз ілеспес жылдамдықпен Нариманның қолындағы жасыл қағазды жұлып алып, умаждан, уысында қысып тұрды. Енді оның уысын бульдозермен тартсаң да аша алмассың. - Мен құриын. Ертең автостанцияда көріскеңше.

Ол сілеусіннің жылдамдығымен есіктен бір-ақ қарғып шығып, қыстың лезде түсетін құңғірт кешінің құшағына еніп, көрген түстей жоқ болды.

«Дені сау болып, ішкенін қойса, қандай ақылды, білімді адам еді бишара, - деді Нариман өзіне-өзі. - Ал аварияның

сырын шыннан білсе, апыр-ай... Ертең деді-ау, жаңа жібермеуім керек еді. Дедектетіп отырып милицияға тапсырып, жауап алдыру керек пе еді. Дәрі қоймасы деді ә? Яғни жарылғыш заттар қоймасы. Не жұмбақ бұл?..»

* * *

- Бүгін бізге демалыс екенін білесің бе?-деді Мәрзия терезе алдындағы кішкентай үстелге еңкейіп отырған Нариманды шашынан сипап. Нариман басын көтеріп алып еді, екі көзі қызырып кеткен екен.

- Ойбай-ау, таста мынау таусылмайтын есебінді. Тағы бастағансын ба? Көзің қызырып, жағын суалып өлетін болдың ғой. Бір жөні болар енді, жүр, онан да шаңғы теуіп, қыдырып қайтайық, күн тамылжып тұр, тұнде қар жауыпты, - деп келіншек Нариманды зорлап тұрғызғандай болды.

- Басы істі болып жүріп, шаңғы тепкені несі деп құлмей ме жүрт?

- Құлген жүрт күле берсін, демалыс күні қыдырганның несі айып? -Мәрзия Нариманды екі бетінен жып-жылы алақандарымен қысып ұстап, басын еңкейтіп, ернінен болар-болмас шөп еткізді.

Екеуі Дегересті айналып, Тасауыз шатқалына енген кездे барып, шаңғыларына мінді.

Нариман бұл шаңғы саяхатына шығарын шықса да, көнілі дауаламады. Бұл қыдырып жүргенде Әділ кетіп қалатын сияқты көрінді. Кешегі әнгімені Мәрзияға айтқан жоқ. Әділді есіне салмай-ақ қояйын деді. Мәрзияның есінен Әділдің мұлде шығып кеткенін қалайды. Дүниеде ондай адам болмағандай, Мәрзия оны бірде-бір рет ойына оралдырмаса екен деп арманадайды. Кеше «көз көрмес, құлақ естімес жаққа құриын» дегені Нариманның есіне түсіп, «құрыса-құрыса екен» деп тіледі. - Бірақ бейбақ тірі болып, жарық дүниені көріп жүре берсе... Өзгеге өлім тілегенше, өзіңе өмір тіле, Нариман, - деп те

қойды. - Эйтпесе Жарастан менің нем артық? Бір жағы диссертацияға бола, бір жағы Таң-Шолпанға бола менің жер бетінде жүргенімді көре алмайтын Жарастан сонда мені нем жақсы? Тірі болсын Әділ. Жаңатаста-ақ жүре берсін. Арамдығы жоқ, ішінің мерезі жоқ адамдар жасай берсін...»

- Сүнгіде қыста ұдайы шаңғы тебетінбіз, - деді Мәрзия арт жақта Нариманның ізімен сырғанап келе жатып. - Бүкіл класс болып жарысуши едік. Содан бері аяғыма шаңғы байларап отырғаным... Тосырқап қалыптын. Ой, құладым, Нариман!

Шатқалдың табанына ақ мамықтан жол төсеп тастаған ба дерсің. Тіршілікке дауа жоқ. Асты қатқыл, беті ұлпек қардың үстіне ақ паракқа түскен арабы жазудай болып, іздер сайрап жатыр. Міне, мынау, қоянның ізі. Шатқалдың қос қапталына қауларап өскен шырғанақ пен итмұрын, долана жынысының арасынан ара-тұра қоян жымы кездеседі. Жабайы алма ағаштың басынан қарайып-қарайып қақ көрінеді. Үзіліп, жерге түспей ағаш басында қатқан алмаларды сауысқан шоқып отыр. Қисық-қыңыр қара талдың бұтағына жыртық жалауға ұқсап қауырсын ілініп қалыпты.

Бір шоқ долананың түбінен өте бергенде Нариманның төбесінен қар сау ете қалды. Бір түйірі бөкебай мен жалан желкенің арасына қыстырылып қалғанда Нариман мойнына оқ тигендей шоршып түсіп, тез қолын салып, қарды алып тастады.

Мәрзия сақылықтап құліп, жас балаша мәз-мәйрам болады. Шаңғының таяғымен бұтақтағы қарды тағы қағып түсіріп, сауылдап түскен қардың астына өзі тұра қалып, ақ ұлпаға көміліп, соған тағы мәз.

Елсіз шатқалдың ішінде күміс құлкі сыңғылағанына таң қалғандай сауысқан шар-шар етіп, бүкіл Тасауызға жар салып, аңғардың бергі бетінен арғы бетіне ақ елтірілі қара тұмақтай қалбаңдап ұша жөнелді. Бір кез құйрығы тұмақбау ұқсап желбіреп барады.

Шатқалды қуалап, жоғарыдан майда жел ескендей, соның луп еткен лебінен жабайы алма ағаштың қураған жапырағы қалтырап, ызың қағады». Күні кешегі дүлей дауылдан қалай аман қалған?» - деп ойлады Нариман.

Жанындағы Мәрзияның екі беті қызылтым нұр байлас, бұрынғысынан да шырайланып, ұзын кірпіктеріне еріген қардан дірілдеп шық тұрып қалыпты.

«БелАЗ-дардың» арылдаған алпауыт үні енді алыстан талмаусырап қана естіледі. Ақ қыжым жамылып, жаңа түскен ибалы, ұян келін сияқты долана мен шырғанақ барған сайын тұтаса тұсті. Жабайы жүзімнің басы құрдек үлпек қар, басына шарадай құндік ораған қырғыздың бейбішелері сияқты. Түбіне төгілген қақ жемді шұқылап суықбас торғайлар шүпірлеседі.

Шаңғышылар таяп қалғанда суықбас торғайлар бірден пыр етіп көтеріліп, жабайы алманың бұтағына барып паналады. Сірә, шымшықтардың шошына үшқанынан үріккен болар - тырбық аршаның түбінен бірту қоян ата кеп жөнелді. Нариманның даусы еріксіз саңқ ете қалғанда мұлгіген шатқал селк ете түскендей болды. Қоянды қумақ болып тұра ұмтылып еді... Қайдан, қарасын көрсетпей, шырғанақ жыңғылының арасына қойды да кетті.

Мәрзия мәз болып, сынғырлай күліп, Нариманды қуып жетіп:

- Кәне, қояның қайда? - деп сырғанап барып, жігітті арт жағынан ала асыла тұсті.

- Бір тазы асырасам ба? - деді Нариман, аяқ астынан қашқан қоянның өкінішіне шыдай алмай.

- Енді аңшылықпен айналыспақ екенсің гой, беу батырым-ай,-деп күлді тағы да Мәрзия Нариманның тершіген маңдайын жып-жылы алақанымен сұртіп тұрып. - Жоқ, батыр, тазы қосып, қоян аулауга қолың тие қоймас сенің.

- Енді не бітіремін сонда?

- Кенішке қайта оралып, соның әуресінен бас көтере алмай қаларсың әлі-ақ.

- Қайдам.

- Көр де тұр, айтқаным келмесе осыдан...

Өзінің бетін жұп-жұмсақ, жып-жылы кішкентай алақанымен Мәрзия емес, ақ періште қанатымен сипап түргандай, Нариман шексіз бақыт іріміне батып, жан дүниесі елжіреп, риза пейілмен құшағындағы келіншектің мөлдір шық тізілген кірпігінен, қызыл арайлы ақ бетінен, адалдық, ақ ниет нұры төгілген көзінен аймалай бергісі келіп кетті. Осындаі бір, жұдырықтай жүргегін жапырақ жайып, шешек жарған, көкірегінен үнсіз күй төгіліп, тілсіз бұлбұл ұшқан, алыс аспан, асқарлы тау, қыналы қаратасқа дейін сүйкімді болып көрінген, күйбің-күйкі мың жылға бергісіз осындаі бір ақ жарылқап, шапағат сәт ғаламат болғай да!

Нариман қайыс қолғабын тісімен тартып шешіп тастап, келіншектің кішкентай алақанын өзінің қақпандаі қатқыл қолымен қысып ұстап алды. Өйтпесе қазір қасындағы бақыт құсы ұшып кетердей қармады. Сонда бірігіп қалған қос алақан арқылы екеуінің күретамырлары жалғасып, занғар таудан құлаған екі шатқалдың екі өзені бір арнаға сайғандаі, байыған ыстық қан көнілді өрекпіте, ынтықтыра тасыды.

Көне аңыз айтады. Әу баста адамның екі басы, төрт қолы, төрт аяғы болған екен. Құдірет әлдеқалай қаһарланып, адамды қылышпен қақ бөліп шауып тастапты. Содан бері адамдар өзінің жарты бөлігін іздеумен, аңсаумен арманда екен. Өз жартысын іздеپ тапқандар - арманына жеткендей; таппай, бөтен жартыға кезіккендер жылаулы көрінеді.

Шын жартысын табу осы шығар, осындаі шығар.

Нариман өз жартысын сол қолымен қапсыра құшып кеудесіне басты. Келіншектің түйежүн свитерлі иығын, арқасын, ақтүбіт орамалдан толқындана шыққан жұп-жұмсақ шашын, бір-ақ уыс аш белін аялай түсті. Қос анар тепсініп, жігіттің

кеудесіне жабысып, неше қат киімнің аржағынан-ақ жалаңаштай сезіліп, келіншектің тұла бойы діріл қаққандай болады. Тонғандақтан емес, әрине. Әсте, олай емес...

Қадам жерде, ақ бұйра толқын арасынан жылғаланып, естілер-естілмес сыйырлап бұлқына түсіп былдырлап, кәусар бұлақ ағып жатыр. Қазбауыр қарлы жагалауга мұз моншақтар ілінген. Мұз сұңғілердің оқа-зерінен үзіліп маржан тамшылар сүға құлап тұр.

Нариманның құшағындағы Мәрзия сонда осы судың ар жағында ақ көрпе жамылып жатқан алаңқай соноу бір жазда жасыл теңге жапыраққа малынып тұрганын, оның арасында ағараңдап қу бас жатқанын, өзін наизагай тілді қаракүрт шаққанын... жасыл жапырақ ұшында бір тамшы лағыл жәудіреп қалғанын есіне алған жоқ. Сонысы жақсы болды.

Нариман Мәрзияның шұғылалы сезіміне шала мас, мұндай сәулетті сәтке тап қылған тағдырына дән риза.

Бұлақтың төменгі тұсына барып топ етіп қона кеткен бір ұя кекілік бір-біріне сүйеніп, тапжылмай тұрган екеудің жұмбабағына түсіне алмай сұлуша мойындарын қылтың-қылтың созып, бойлап-бойлап қарады.

- Нариман! Нариман! Қарашы! Ананы қарашы! - Мәрзия даусы атылған садақтың адырнасындаі дірілдеп шықты.

- Ол не?

- Өне!

Шығыс жақ шыңың қар жүқпаған сандықтайды қаратасының үстінде Қордайдың асуына қолдан қойған мүсіндей болып ай мүйізді арқар тұр екен.

- Біздің Бөрте емес пе екен? - деп Мәрзия шыннан қобалжыды.

Арқар күнбатысқа қарап тұр. Қоладан құйғандай қозғалмайды. Тәкаппарлығы таудың мысын басқандай. Төрт аяқты туліктің, жан-жануар біткеннің төресіндей.

- Сенің Бәртең бола қоймас. Асыранды арқар өйтіп тұрмайды. Асыранды арқар адамға қарай жүгіреді. Жалпы, жабайы аңның баласын асырап керегі жоқ. Обал. Осы біз жабайы аңдарды ұстап, торға салып, зоопаркте ұстаймыз. Тек қызықтау үшін ермек үшін. Адамдардың бір сәттік ермегі үшін. Соган бола бейкүнә хайуанды еркінен айырып, даласынан, кең дүниесінен, тауынан, тұған бесігінен айырып, темірторда ұстаймыз. Зоопарктен сен торда тұрған аюдың немесе арыстанның көзіне көзің түсті ме?

- Көрдім, бірақ әдейілеп көзіне қараган емеспін. Не қылады?

- О, онда қанша қасірет тұнып жатыр десеңші. Аңдардың көзінен жас шықпайды. Шықса - зоопарктегі адамдар көз жасының көліне батып кетер еді. Керегі жоқ нәрсе. Зоопарк деген ертеректе корольдердің, шахтардың, хан мен бектердің ермегі үшін шыққан нәрсе. Халыққа кажеттіліктен тұған ермек емес. Қолымнан келсе, зоопарктерді таратып, аңдарын босатып жіберер едім. Арқарды теміртордың ішінен емес, міне, мына сияқты шыңдың басынан көру мың есем қызық. Қандай ғажайып сұлу!

- Эй, біздің үйдің Бәртесі-ау осы. - Мәрзия шыдай алмай даусы шырылдан:

- Бәрте-е-е!-деп айқайлап жіберді.

Арқар алдыңғы аяғын бір тарпып, төменде, шатқал түбінде тұрған екі адамға басын маңғаздана бұрып, біраз сынай қарап қалды да, қолдарындағы шаңғы таяқтарынан сескенді ме, жалт беріп, бір-ақ қарғып, көзден ғайып болды.

- Танымады, - деп Мәрзия мұңайып қалды.

- Ол Бәрте емес, - деп Нариман жұбатқан болды. Ішінен: «Бәрте - Жарас пен Аманның құлқынына түсіп кеткен», - деді. Айтуға батпады. Бәрте таудың бір қуысында тірі жүрген шығардеген үміттің өзі жақсы. Оны Жарас атып алған деп

айтқаннан не шығады? Мәрзия асыранды арқарды тауда жүр деп сенеді екен - сене берсін.

- Қайтайықшы, - деді Мәрзия көнілі кәдімгідей жабырқап.

Олар кері қарай келген ізімен қайтпай, шатқалдыңон қапталын қиялай, беткейдегі тыңмен жүрді. Жабайы алма, жиде ағаштардың ара-арасымен белден асып, арғы ойпанга құлай бергенде, алдарынан ақ күмбез күнге шағылысып жарқ-жүрқ ете қалды. Көрші совхоздың бір бөлімшесі жанындағы зират екен. Бейіттердің көбі темір шарбақтармен қоршалған. Ал өзгелерден оқшау, төбе басына соққан тамның бойы зәулім, басы күмбез, никельді тұнкемен қапталған. Айырықша, көз қарықтыра жарқырайды. Жақындағы бергенде тамның белдеуіндегі жалпақ мрамордан ірі-ірі жазулар көрінді: «Ақырап Төребаев. 1901-1969».

«Пайғамбар жасына жеткен екен» - деді Нариман. Оның есіне Боралдай маңындағы Домалақана күмбезітүсті. Оны мына Ақыраптікімен салыстыру қайда! Көлемі мен көркі жағынан мынаның ширегіне де келмейді. Сонда Ақырап Төребаев аса бір атақты адам болған ба?

- Бұл кім? Білесің бе? Аманның әкесі ме сонда? - деді Нариман Мәрзияға бұрылып қарап. Анау иығын қиқаң еткізіп, басын шайқады.

Жүрттың айтуы бойынша, соғыс кезінде Базали деген біреу пешке деп бұзып алып кеткен Домалақ күмбезін соғыстан соң тоқшылық бола бастаған кезде қайта қалпына келтірмек болып, тұтін бас сайын бір сомнан ақша жиналады. Домалақтан тараған түқымнан жиналған қаржыда есеп жоқ: қыруар көрінеді. Бір күмбез ғана емес, тұтас бір шаһар тұрғызыса да жетерлік дейді. Бірақ не керек, ақша әлдебір алаяқтардың аранына түсіп кетеді де, Домалаққа жай қызыл кірпіштен күркеше үйдің қарасындағы ғана қораш там соғылады. «Сонда,-дейді ғой Нариман, - қауым елден ғөрі Ақырап мұрагерінің қабырғасы әлдеқайда майлыш болғаны ғой».

Нариманның көз алдына тауарлы станция басында үйіліп жатқан силикат ақ кірпіштер келді. Жауынға езілмейтін, жүз жылдарыңа мынқ етпейтін ақ кірпіш... Нәртастың балаларына әлі мектеп салынбаған. Мектепке деп станция басына бес платформа ақ кірпіш түсіріліп еді... Үрлықы дүниеден өліктің рухы қиналмай ма екен деп те қойды Нариман.

* * *

Өңкіген сары экскаватордың азынаған даусы лезде сап болды да, кабинадан Тоқ басын шығарып, "БелАЗ-дардың" шопырларына айқай салды:

- Кабель жетпей қалды. Енді жылжысаң үзіледі. Амал жоқ. Тұрындар солай иіріліп.

Кезек қабасақал Сашанікі еді. Ол да кабинадан шыға келіп айқайға басты бір:

- Ей, Тоқ! Маған келгенде сенің кабелің жетпей қалатын не жыны бар? Ештеңе етпейді, маған тиеп жібер, содан кейін тұрарсың - тұрғың келсе. Бірер көсіп салуға жарар кабель.

Сақалынды алдырып кел, сонда тиеймін, - деп күлді Тоқ.

- Қалжындастын уақыт тапқан екенсің. Кәне, тамыр, онан да жөнелт мені.

- Мен сенің "БелАЗ-ыңа" кенді күреп саламын, ал сен ғой сыйлықты күреп аласың. Бөліскенді де білмейсің. Өткен айда қанша алдың?

- Құдайға шүкір, жетеді. Сен де сорлы емес шыгарсың. Жаппай жарылыстан бері жарып тұрмыз ғой. Да, Данаевтың жайы қалай екен? Еңбек сонықі ғой дегенмен.

Тоқ сигареттүттес. Карьердің ирелен жолымен басқа "БелАЗ-дар" өкіріп-бақырып, ышқынып келе жатты. Ұзыннан-ұзақтізбек пайда болды. Шағын алаңға алып машиналар сыймай кетті де, енді арт айналар жер қалмай, тығырыққа тірелісті.

- Данаев қалай болушы еді. Жүрген шығар. Бағы тайып, базары тарқаған адам той. Әйтпесе, азамат қой нағыз. Әйтеуір кінәлі деп тауышты. Жұмысты жақсартамын десе де кінәлі болады. Тұсінбеймін, тамыр. Менің білетінім, ол - адал. Ау, электрик қайда? Тұрамыз ба, осылай! Жаңа бастық дайын асқа тік қасық бола бергенше, осындаі тұрысты азайтса той. Электриктерін де уақытылы жұмсамайды. Ақыраповты айтамын.

Арт жақтан «БелАЗ»-дар сигнал беріп, азан-қазан.

* * *

- Негіп тұрмыз?
- Кабель тартылмай жатыр.

- Электрик жоқ.
- Электригі кім еді?
- Е, әлгі Аман Ақыраповтың «бесаспапы» той.
- Оның рас. «Бесаспапын» деп өзі мақтанады.
- Мақтанғаны бар болсын, тіленеді де жүреді.

Шопырлар жиылып алды, осындаі бір әжік-кужік әңгімементемекі тартысты. Суып қалмасын деп моторлары сөндірілметен «БелАЗ-дар» бұрқ-бұрқ етіп, екі иінінен дем алады.

- Бұрын күн сайын төрт-бес сағат жыныстың қопарылуын күтіп қантарылып тұрушы едік, енді құладала көсіліп жатқан кенде көсіп ала алмай, энергия жоқ деп тұратынды шығардық.

- Участок бастығы қайда?
- Ақыраповқа звондау керек!
- Қашанғы шыдаймыз!
- Ей, Ток, сенің монтерлік өнерің бар еді той, жалгай салмайсың ба желіні.

- Жоқ, тамыр, - деді Тоқ қабина табалдырығына сигарет түкүлін таптап сөндіріп. - Аузы күйген үрлеп ішеді. Ана жолы баған басына ілініп қалғаным да жетеді. Аяқтың тобығын шығарып, зордан құтылдым. Енді мені бағанға бір құдай айдал, бір құдай жетектесе де шығара алмас.

- Беті аулак, енді ондай боран болмай-ақ қойсын, сен баған басына шықпай-ақ та қой, - деп келісті қаба сақал Саша.

- Итті құдай иесімен қинасын, экскаваторым аман болсын, - деп Тоқ таудай машинаның қалқан шыныларын шүберекпен сүрте бастады. Додағатүсетін тұлпарын сылап-сипағандай, «тәк-тәк, жануар» дегендей аймалайды темір сүйекті.

Горизонттары текше-текше, арса-арса болып жатқан алып аңғар іші тоқтап тұрған машиналардың, адамдардың ашуынан жанартаятқылардай азан-қазан. Бұл да бір алып сағаттай механизм. Болар-болмас бір тетігі тоқтаса - бәрі мұдіреді. Жалғыз электрикке бола мұнша құштің кегжиіп, қаңтарылып қалғаны - тым қолапайсыз.

- Эне, келе жатыр, - деді әлдекім арғы кемерден көрінген газикті нұсқап.

- Ақыраповтың өзі болмасын.

* * *

Кабель жетпей, экскаватор тоқтап «БелАЗ-дар» тізіліп тұрып қалды деген хабар Аман Ақыраповқа жетісімен-ақ ол бүкіл кенішті аяғынан тік тұрғызды. Бас энергетикті шақырып, жерден алып, жерге салды. Бас энергетик Асқарбаев ары шыдады, бері шыдады, ақыры төзімі таусылған соң, о да айқайға басты:

- Мен сіздің құлышыз емеспін, сіз баяғының байы емессіз, неменеге әкірендейсіз! Электрик жұмыс басында болмайды, ішіп кетіп қалады. Соны жұмысқа алмайық деп құдайдың зарын қылдым. Көнбей, зорлап алдырған өзініз емес пе едініз.

Әділ деген керемет маман дедіңіз. Ал оныңыз түске дейін есі дұрыс, түстен кейін айнып қалады. Өл дейсіз бе маған!

Ақыраповтың адудыны басылып-ақ қалды. Өз қолын өзі кесе алмайды. Әділді алдырған өзі екені рас. «Тәуелді етіп қойған қу құдай!» - деді ішінен. Ақыры:

- Жүр, кеттік! - деп бас энергетикті ілестіріп алғып, газикке мінді. Машина карьерге жақындаған бергенде жолдың қақ ортасынан аспай-саспай, аяндал бара жатқан адамды қуып жетті. Анау машинаның сигналынан ыққан жоқ. Баяу бұрылып алғып, шопырға қолымен сес көрсетіп қойды. Ыза болып кеткен Ақырапов машинадан бес құлаш болып сөлеңдей түсіп барып, Әділдің жағасынан ала түсті.

- Сен-ақ шашымды ағарттың-ау, найсан!

Әділдің көңілі баяғыдай, айылын жимай, әндетіп түр:

Қара қойым қашады,
Құмалағын шашалы,
Бұ Нәртастың қыздары
БелАЗ-бенен қашады.

Тіпті керзі етігін топылдатып билеп те қояды. Аман не қулерін, не жыларын білмей:

- Есіңдұрыс паөзінің! Жұмыстан қуып, қу басынды түрмеде шірітейін бе, найсан!

Әділ езуін жиып, түсі сурлана қалды. Аманға қолын шошайтып:

- Байқа, бала, оттен ойнама! Мен қаһарлансам, аяғың аспаннан келетінін білесіңгой. Ал мына меніңаянартұғім жоқ! - Сөйтті де Аманның екі қолын омырауынан ажыратып серпіп жіберді.

Бір ғажабы, Аман қайтып Әділге беттей алмай, күшәла жүтқандай, күмілжи берді. Лезде өзгеріп, аярланып:

- Өй, найсан, шамданып, шарт ете қалдың ба? Өзімсініп жатқаным ғой. Жарайды, отыр машинаға. Тез барып, кабельді жалға. Содан соң, құда да тыныш, құдаги да тыныш, - деді.

Шопыр мен Асқарбаев тұғіне түсінбей, бір-біріне қарасты.
Ал Әділ машинаға отырғаннан кейін де әлгі әніне басып:

Нәртасымның қыздары
«БелАЗ-бенен» қашады, -

деп қойды да, Аманға бұрылып:

- Басеке, ептеп бас жазғаным рас. Жұмысыңа келе жатырмын. Сен сияқты машинам жоқ, жаяу-жалпы дегендей. Әуелі подстанцияға барып заявка бердім... бердім де... иә, бердім, - ол қалтасынан әлдене іздеңдей болды да ерініп қоя қойды. - Содан жаяу-жалпы дегендей... Бірақ байқа, басеке! Менде де намыс бар...

- Жарайды, жарайды, - деп Аман әрі қарай ауыз аштырмай бастырмалатып әкетті. - Ұялас күшік болған сонтістеспей отыра алмайсың-ау. Болды енді!

Әділ қайта әніне басты. Ал Аман өзінің ішегін өзі суырып жегісі келгендей бүк түсіп, бүрісті де қалды. Әділ бұрын болмаған мінез танытып, жарқылдарап, жарқын-жарқын сөйлеп кетіп, қайтадан әләулай әніне көшеді. Екі көзі жайнап, бір кездегі сау-саламат Әділді еске түсіреді. Геолог болып жүрген шақтағы гитары ғана жетпей түр. Аман оны айтпақ болды да, гитарды сатып ішіп қойғанын білген соң үндерен жоқ. Сөзден сөзтуып, әлдененің шілі шығып кете ме деп қуыстанды. Аманның оқып қойғандай-ак, Әділ кенет шұғыл бұрылып, бетіне тіктеп қарап:

- Мен бәрін де білемін ғой, Әбеке, неге үн демей қалғаныңды. Менің білмейтінім жеті қабат жердің астында,-деді. Өзінен-өзі сақылдарап күлді келіп.

«Бұл ақиқөз бәле тағы да ауызбастырық тілеп отыр-ау сірә, - деді Аман бүрісе түсіп. - Кебісім жатқан жерге батып кіре алмайтын киәйі немеге кіріптар қылған қу құдай!»

Әділ әндетіп келеді. Жалғанды жалпағынан басып келеді.

* * *

Қыстың келте күні төбеден ауа бере-ақ, әлгіде жіпсіген қар қатқақсып, шаңғы бұрынғыдай сырғанамай, серуеннен сән кете бастағы. Оның үстіне терістікten бұлт сұрланып, ескек жел жалаңдай тұсті. Шаңғыға алып шыққаны үшін Нариман Мәрзияға іштей риза болып, алғысын немен айтып жеткізерін білмей, ұлпек мұрт бозбаладай қасындағы келіншекті қайта-қайта құшып сүйді. Бірак мұрты шықпаған қыршындардың сүйісуі тұзы татымаған ас сияқты дәмсіздеу болар еді, бұл екеуі өбісken сайын бұрын басталмаған ләzzat дүниесінің тар қақпасы ашыла түскендей, тәтті дария тереңінде екеуі де малтығып қалған сияқты.

Сөйтсе де, тіршілік заны сана терезесін тықылдатып, бұл ғұмырдың алдамшы ұсақ-түйегін еске сала берді. Сезім мен сана арбасқан сәттер кешті Нариман. Кешегі Әділ көкейінен кетпейді. Смена аяқталысымен автостанцияға бару керек екенін ойлана берді. Әлде алдал, мені мұқатпак болғаны ма деп те шүбәланды.

Қайтар жолда ол Мәрзияға:

- Карьер жақпен жүррейікші, -деді.

Мәрзия бұл ұсынысқа түсінбесе де, қарсы болған жоқ. Ал қорашыл аттың атқораға қарай тарта беретіні сияқты, Нариманды да осы жолы, неге екені белгісіз, нендей бір күш карьерге қарай тартты да тұрды. «Мүмкін, Әділді сол арадан жолықтырармын» деп те үміттенді.

Жел қатайған сайын ағаш, бұта басында қалған ұлпек қар ұшып түсіп жатты. Мал тұяғы тимеген түп-түп шенғелдің құрақ қоңыраулары сыйдыр қақты. Ақсиған аңы тікен балаққа жармасып, адамдардан айырылғысы келмегендей етекті әрқайсысы бір сыптырып қалады.

Осылайша, шенғел жыңғылының арасында тікенмен алысып келе жатқанда, ойда жоқта бір түбіртектін етегінен қырғауылдың қоразы «паррр» етіп, қып-қызыл жалын бұрқ

еткендей жалпылдаپ ұша жөнелді. Мәрзия қорыққаннан шалқасынан түсे жаздаپ, Нариман сүйеп қалды.

- Түү, өстіп те ұшады екен-ау, - деді Мәрзия жүрегін қолымен басып.

- Ештеңе етпейді, ештеңе етпейді,-деп Нариман оны балаша аймалады. Жас бала қорыққанда қарт кіслер нәрестенің таңдайын басатыны есіне түсті. Ол қолымен Мәрзияның алау бетін сипалай берді.

Шеңгелді дала шегіншектеп қала берді де, үйме таулар басталды. Шаңғышылар үйінділердің ара-арасымен сырғанап отырып, карьердің кемеріне ілінгенде, тәменнен буы бұрқырап, ійндерінен дем алып, жер тарпып тұрған алып машиналар тізбегі көрінді. Қаңтарулы сары экскаватордың жанында бір топ адам шоғырланып қалыпты. Карьердің ең тәменгі табанында қақ су жалтырап жатыр.

Карьерді көргенде Нариманның жүрегі бір жұлқынып қалып, саябырси берді. Құлышағынан бағып-қағып, тұндіктен күн түсіріп, түтікпен су ішкізіп, мәпелеп өсірген тұлпары біреудің астында ойнақтай басып бара жатқанын көргенде азамат ердің көнілі қандай болар еді? Нариман да қазір сондай бір сезім шырмауында тұрған. Аптабына күйіп, азабына көніп, ақпанына тоңған кеніштің қызығы мен қызуы енді басталғанда, аузы асқа тигенде, мәндайы тасқа тигендей болды. Өзегін өкініш өртеп жібергенде, іштен тынып бір күрсініп салды.

- Жүр, кетейікші, - деді Мәрзия Нариманның қолтығынан демеп. - Үйге барып, рахаттанып бір ыстық шай ішпесек, ішім қалтырай бастады.

Олар карьерді жағалап ұзай бергенде, Нариман тәменде шеткі баған басына өрмелеп бара жатқан адамды көріп, Әділ есіне тағы түсті. «Сол ғой, сменасы бітпеген. Үйге жетіп, шай ішіп, киім ауыстырып үлгіреді екенмін. Содан соң - автостанция».

Алдагы кездесуден бәлендей үміті де жоқ, мас болып айтқан арзан сөз ғой деп те қойды. Бір жағынан қызық та көрген сияқты, автостанцияга барсам ба екен, бармасам ба екен, Мәрзияға айтсам ба екен, айтпасам ба екен деп келе жатқан. Бір сәтте әлті шеткі баған басынан бензинді бөшке жарылғандай бір жалын аспанға атыла жарқ ете қалды да - жоқ болды. Нариман Мәрзияның иығынан жұлқи тартып тұра қалды.

- Көрдің бе?

- Ол не?

- Жарқ еткен жалын шықты ғой?!

- Иә, бірдене жарқ еткендей болды, - деді карьердің түбіне назар салмай келе жатқан Мәрзия Нариманның дегірсіздене қалғанына аса мән бермей. «Не болса, содан секем алғыш болған ба бұл Нариман?»-деп те ойлады. Бірақ Нариманның өні бұзылып кеткенін көріп, шыннан бір сүмдықтың болғанын іші сезді. Сары экскаватордың жанында әлгінде түрган шоғыр жапырылып, жалын шыққан жерге қарай жөнкіліп барады екен.

- Сен тұра тұр! Жоқ, үйге бара бер, мен қазір! - деп Нариман шаңғыны Мәрзияға тастай беріп, өзі кемерден сырғанап горизонттың бұралаң жолына түсіп, төмен қарай ұша жөнелді.

- Эй-аяу, абайлласаңшы, тас қой... - деп Мәрзия ернеуден ұмтыла беріп, қалт тұрып қалды.

* * *

Газик келіп тоқтағаннан кейін жұмысшылар Аман Ақыраповты ортаға алып, тұс-тұстан кергілеп кетті де, Әділде ешкімнің шаруасы болған жоқ. Ал бас инженердің міндетін атқарушыға айтатын арыз-тілек, ескертпелер шығарға санылау таппай тығындаулы-ақ тұр екен: Аман қайсысын тыңдарын

білмей, ұнғысы қолқылдақ кетпенниң сабындаі кеңірдегін әркімге бір созып, бұл да бақырып-ақ бақты.

- Негіл дейсіндер! Мені өлтіріп, пісріп жейсіндер ме? Кабель тоқтап қалса, бас энергетиктің жұмысы. Содан неге талап етпейсіндер?

- Жок, жолдас Ақырапов! Меніңсау басымды саудага өйтіп салмаңыз, - деп шап ете түсті бас энергетик Асқарбаев. - Маскүнем біреуді электрик етіп бүйрек шығарған мен емес, сізсіз. Сіз жауп беріңіз.

«Маскүнем біреу» бұл кезде айқай-шумен ісі жок, қобдишасын электр бағанның түбіне сүйеп қойып, аяғына темір ілмегін киіп, кабельді ұзартатын сымды жалғау үшін биікке өрмелей бастаған. Ыңылдалап ән салып жүр.

...«БелАЗ-бенен қашады», -деген өлең жолын жел ала қашып, керілдесіп жатқандар жаққа да жеткізген.

- Қаперіне кіріп шықпайды. Әндептің жүр қасқан, - деп күлді әлдекім.

- Жок, бұл мәселе бұлай қалмасын. Жиналысқа қою керек, - деді Тоқ.

- Бір сағат босқа қарап тұрғанымыздан шегетін зиянымызды сіз көтересіз, жолдас Ақырапов, - деді Саша.

- Жә, жігіттер, қазір тоқ қосылады. Қарқындастып жіберсендер сәл кідірістің есесі қайтады. «Әй-шәй» деуге тұрмайтын әңгімеге бола жүз шайыспайык, - деп Аман жұмсарып-ақ қалды.

Сол-ақ еken, анаңдай жерде шұбатылып жатқан жуан білектей қара кабель шапшыған айдаһардай бұралаң етіп, лездे сұлқ түсті. Сол замат баған басынан лап еткен жалын көрінді. Біреу байқап, біреу байқамай да қалды: жалын лап еткенде қарайған бір дене бар сияқты еді, көз ілеспес сәттің ішінде ол жанағы жалынмен зым-зияғайып болды. Тек жел суырган ақ тозаңға ғана әуеде болар-болмас қыламықтап ұшып жүрді де, сәлден соң одан да белгі қалмады.

Сонда барып, жүрт есін жиып, жап-жаңаға ғана баған басында тұрған адамның ізім-тайым тәмәмдалғанына көздері жетті. Бәрі де тіл-жақтары байланып қалғандай әу баста үндері шықпаған. Баған басына жақындауға да бата алмаған. Тек моторлары сөндірілмеген «БелАЗ-дар» ғана бүркүлдап, әлденеге ызаланып, жер-дүниені таптап кетердей, селк-селк етіп, зікір салып тұр еді.

Кейбіреулер аспанға қарайды. Әлгі бір лап ете қалған бір будақ от от емес, қызыл пырак, баған басындағы адам сол тұлпарға мініп, гарышқа ұша жөнелген жоқ па дегендей аспанға үрейлі көздерімен тінткілей қарайды. Бірақ аспаннан жел айдаған үрдіс, сүрғылт бұлттан басқа ештене көрінбейді-ау.

Әділ - Мәді болып жерге кіріп кеткен жоқ. Иса болып аспанға ұшып кеткен жоқ сонда. Тогы тоқтатылмаған алты мың волыттік сымды жалаң қолымен ұстай алған заматта-ақ күл болған; білдей бір адамнан бір-ақ уыс күл шығар еді, ал оның өзін де жел ұшырып әкетті де, бір шымшымы да қалмады.

Сары экскаватордың биік баспалдағынан секіріп түскен Тоқ бір кезде баған түбінде жатқан қараң-құран заттарды көріп, солардың арасынан Әділді тірі тауып алатын адамдай-ақтұра үмтүлсып еді, сірә Асқарбаев болуы керек:

- Жолама! - деп шар ете түсті. Тоқ кейін шегінді.

Баған түбінде балқып кеткен аяққа ілгіш темір жатыр еді. Темір екеш темірдің өзінен тамтық қана қалғандай.

- Сонда қалай, тоқ тоқтатылмағаны ма? - деді ашаң жүзі бұрынғыдан да бетер жүдеп, екі ұрты суала түскен Тоқ Ақырапов пен Асқарбаевқа кезек-кезек жаутаңдай қарап.

Сонда барып есін жиғандай, Ақырапов оған:

- А? Не дейсің? - деп Тоқты танымаған адамша жылуы қалмаған жылан көзбен шалықтай қарап алып, газиктегі рацияға тұра үмтүлды.

- «Подстанция! - деп барылдады ол сәлден соң. - Подстанция, нөмірі сегізінші экскаваторға келетін желінің тогі тоқтатылып па еді?

- Жоқ, - деп қыр-қыр етті рация самарқау ғана.

- Неге? Неге?

- Заявка жоқ, - деді қырылдаган дауыс бейбіт үнмен.

- Атаңның басы заявка жоқ! Қалай жоқ?

- Солай жоқ, - деді рация саспастан.

- Мұнда токқа адам түсіп өлді! Неге тоқтатпайсындар, иттер! - Ақырапов рацияның трубкасын машинаның қақпағына құлаштап тұрып, періп кеп қалғанда трубканың мембранны тоқпан жіліктің басындағы қақ бөлініп, ұшып тұсті. Рация қырылдап барып, жан тапсырғаңдай болды.

* * *

Осы кезде Нариман келіп жетіп еді. Адамдар оның шашы үйпа-түйпа жалаң басына, үстіндегі спорт киіміне состия қарасып, - ырымшыл секеммен, бірден ана жолғы авария естеріне түсіп: «осының жүрген жері опат болушы еді, бәле осыдан келген жоқ па екен?» дегендегі ажырая қалысты.

- Не болып қалды?-деді Нариман ентігін баса алмай. Амандақ-саулықтың орны емес, әрине. Ешкім ләм демеді.

- Оу, айтсаңдаршы, не болды!

- Айырылып қалдық қой, бауыр-е-ем! Әділ-е-ем! - деп Тоқ көзін жұдырығымен үқалай, керзі етігініңтүмсығымен уатылған тастарды түрткілей берді. Сол тастардың арасынан жоқ іздегендегі, бәлкім «айырылып қалған бауырын» іздегендегі керзі етіктің тұмсығы тыным таппады. Сөйтіп түрғанда етіктің бақабас тұмсығына сарғыштау қатқыл қағаз ілінді. Бір-біріне қарауға жүздері шыдамай, амалсыз көздерімен жер шүқылап түрғандардың назары енді еріксіз әлті қағазға ауды.

Көпшіліктің көңілі өзінің аяғына ауғанын аңғарған Тоқ тас түрткілегенің қойды да, шалбарының қалтасынан орамал алып,

көзін сығымдап сүртіп, теріс айналып кетті. Әлгі қатқыл сары қағаз ызырық желмен қалтырап жайына қалды.

- Тоқ жүріп тұр ма сонда? - деп Нариман әрқайсысының бетіне кезек-кезек үніле қарады.

- Жүріп тұр, - деп күнк етті Аман.

- Эрине, жаңып кетеді. Тіпті пәтердегі екі жуз жиyrма волыттін өзі адамды сесспей қатырады. Алты мың волытқа не шақ келеді, - деді Нариман өзімен-өзі сөйлескендей. - Милицияға хабарланды ма?

- Жоқ. Оның керегі не? Болары болды ғой, - деп Аман тіксініп қалды.

- Қалайша. Бұл сотты мәселе. Хабарламау - қате болады.

- Ә, қаскунем, табалап тұрсың, ә? Білем, білем, ішінде қандай ит жатқанын. - Аманның алқымы ісіне бастады.

- Ой, Әбеке, соқпа қайдағыны! - деп Нариман қатты түйіліп қалды.

- Наримандікі жөн: милицияға хабарлау керек, комбинатқа мәлімдеу керек, - деп қайта Аскарбаев жөн білетіндігін танытты. - Қолмен істеген қылмысты мойнымызben көтерейік, Ақырапов жолдас. Біз кінәліміз. Масаң адамды желкелеп әкеліп жұмысқа жектік.

- Мас емес, сап-сау сияқты еді ғой,-деп мұләйімсіді енді Аман.

- Ойбой, өзінің қолғабы да түсіп қалған екен ғой, - деп Тоқ баған түбінде жатқан резина колғапты мензеді.

- Эрине, мас. Мас болмаганда тоқтатылмаған тоқты жалаңаш қолымен ұстай ма?

- Қолғап кигеннің өзінде алты мың волыттан адам аман қалмайды, - деп түнерді Нариман.

- Қобдишасы жатыр ғой, - деп Сашаның даусы қатты шығып кетті. Дәл бір қобдиша жатқандықтан да иесі қайтып келетіндей бір үміт бар үнінде.

- Милиция келгениш ешнәрсесіне тимеу керек, - деп тағы да жөн айтты Асқарбаев.

Қара кабель әлтінде бұлқынып қалғанда баған басындағы адамды бір-ақ жұтып, қылғытып жіберіп, енді соны сініріп жатқандай тырп етпейді.

Сары қағаздың жер бетіне шығып тұрган жыртығын жел қағып боранды құнгі үйдің қамыс bogатында ызыннадады. Құнгірт тарта бастаған құннің соңғы сәулесімен әлгі қағаздан бір таныс жазу көрінгендей болды. Парторг Женя Антонов дөңес көзілдірігін мұрнының үстіне қадай түсіп, біраз қарап түрді да, жылдам еңкейіп, сatal сары қағазды топырақ пен тастың арасынан жұлып алды.

«АММОНОЛ» деген жазуға бәрінің көзі тұсті.

- Ғажап, - деді Антонов көзі ежіре耶 түсіп. - Бұл участокте аммонол қашан жарылып еді? Бізде құрылыштың бәрін аммонит атқармаушы ма еді?

Бәрі де елең етіспі:

- Кәне?

- Кәне! - десіп, дәрі қапшықтың жыртынды қағазын қолдан-қолға алып оқыды.

Додаға түскен көкпар құсан кеткен қаудырақ сары қағазды Нариман киіп-жарып барып, айтулы додагердей қолын созып жіберіп дөрекілеу тартып алғандай болды да, қайта-қайта ежелеп оқып, ақыры бүктеп-бүктеп, спорт киімінің төс қалтасына бойтұмардай етіп салып алды. Бір ай бойына құндіз құлқі, түнде ұйқыдан айырылып, сарылып іздеген жұмбақ есеп желісінің ұшығына қолы ілінгендей, үміткер көніл bas көтерді.

- Ой, құдай-ай, әлдекайдан жел ұшырып әкелген, кешіре көріндер, әлдекімнің әлденесін сүртіп тастаған қағазды сонша тәбәрік қылғаны несі, - деп Аман мұрнын бір көтеріп қойды. - Арыстай адам өліп жатқанда тапқан ермектерінің түрін қара, - деп теріс айналды.

Аманның: «Арыстай адам өліп жатқанда» дегені құлаққа нағымсызыдау естілді. Көз алдында көсіліп, көлденен түсіп жатқан өлік жоқ. Мына үйірліп келе жатқан алагеуім ымырт арасында Әділ бір жерге жасырынып жатқандай әсер бойды билеп, көніл шіркін қарасын іздеген жүйріктей елеңдейді.

- Жалпы, жақсы өлім, - деді сақалды Саша аңғал сөйлеп қалатын әдетіне басып. - Ешкімге ауыртпалығын салмай, табыт соқтырып, көр қаздырып әуре етпей - ғайып болу қандай ғажап.

- Ауыртпалықтың көкесін көрсетер әлі, тұра тұр,- деді әр сөзін салмақтап сөйлейтін Қемек Асқарбаев.

- Топырақтан жаралған - топыраққа айналды да кетті, - деді Ток үні тарғылданыңқырап.

- Жаңа ғана әндетіп тірі тұрған адам... - деді Саша басын шайқап.

- Аммонол... - деді Женя Антонов қолы көзілдірігіне жүгіріп.

* * *

Ертеңіне Нариманды милиция майоры Тасболатов шақырып алды да, қолына конверт тапсырды.

- Кешетрагедиялы жағдайда қазаболған Әділ Үсеновтің сізге арнаған хаты. Біз конвертті ашып, хаттың копиясын алдық, ол үшін кешірім өтінеміз. Истің анық-қанығына жету үшін бұл өте қажет болды. Хат марқұмның қол қобдишасының ішінен шықты. Сіз мынаны айттыңызшы, Данаев жолdas! Таяу құндердің ішінде Әділ Үсеновсізben жолықты ма?

- Жолықты, - деді кетуге асырып, хатты оқуға ынтығып тұрған Нариман еріксіз кідіріп.

- Айттыңызшы, не туралы сөйлестіңіздер?

- Ол маған жаппай жарылыстан болған аварияның сырын айтпақшы болып еді. Менің есебімнің дұрыс екенін, аварияның басқа себептен болғанын, оның сырын мен ақша берсем ғана

айтатынын, бірақ ол үшін қауіптенетінін, әлдекімдерден қорқатынын хабарлады.

- Сіздер тағы да кездеспек болдыңыздар ма?

- Иә, кешегі сменадан соң автостанцияда...

- Бірақ өкінішке орай кездесе алмай қалдыңыздар, - деп жастығына қарамай, басы бурыл тартқан еңгезердей қарасұр майор қабағын шытты. -Айтыңызшы, Әділ Үсенов сізге әйел мәселесіне байланысты нендей бір реніш, ашу білдірген сәті болды ма?

- Жоқ. Ол турасында ешбір сез болған жоқ. Бұл мәселенің басы ашық, жолдас майор.

- Өзі де айтыпты хатында. Мен де солай ойлаймын. Бара беруінізге болады, жолдас Danaev.

- Бұл өлімде қастандық элементі жоқ па? Ол әлдекімдерден сезіктенгендей болып еді.

Майор екі қолын екі жаққа жайып жіберіп, иығын қүшиттү:

- Дәлел жоқ. Подстанцияға деген заявкасы қобдишаның ішінен шықты. Кабельді жалғау кезінде тоқты тоқтатып тастау жөнінде подстанцияға ешқандай хабар бермеген. Ал заявканы ұмытып кеткен. Мүмкін, ол бермек те болған шығар, бірақ оны жұмысқа асықтырган. Мас еді дейді. Оны біз қайдан білеміз? Өкінішке орай, экспертиза жүргізетін предмет, өзініз білесіз бізде жоқ. Күлі де қалмады ғой.

Нариман есіктен аттаң кіргеннен көзі бірден бірінші хатшыға түсті де, жанарын бұрып ала алмай тұрып қалды.

- Отырыңыз, - деді бюроның төрағасы қунғірлеңкіреген қоңыр үнмен.

- Таныған жоқ, - деді ішінен Нариман. - Танымады. Қайдан танысын. Қашама жыл өтіп кетті. Бала қунімде бір-ақ рет көрсе, оның өзінде бес-он минуттік әңгімеде ғана...

Алмас Заңғаров біраз толысқаны болмаса, бәлендей өзгермепті. Толқынды қара шашы әлі көмірдей, кең маңдайды көмкеріп түр. Сабырлы, ызгарсыз көздерінің айналасын ғана ептең жінішке әжім жиектеген. Өзгелерден өзін бөлекшे ұстағысы келмесе де, әлде төрде отырганнан ба, әйтеуір еңсесі асқақтау.

Нариман Заңғаровтан бері қарата отырган бюро мүшелерін жағалата шолып шықты. Олар бір-бірімен сыйырласып, өзіне қигаштай қарап-қарап қойған сияқты көрінді. Нариман өзінің тағдыры шын шешілетін жер осы екенін үқтү. Обкомға жете-жеткенше, жаңа мына екі қабат есіктен аттап енгенше жүрексінген. Өткен бюродагыдай тағы да тізем дірілдеп, дегбірім қашар ма екен деп қауіптеніп еді, жүрегі орнықты, көнілі көлеңкесіз екенін сезді.

- Сөз баяндама жасау үшін Нәртас ісі жөніндегі комиссияның председателі, обкомның өнеркәсіп бөлімінің менгерушісі Сергей Семенович Лазарев жолдасқа беріледі. - Төрағасы баяндамашыға бұрылып, - Сізге қанша минут керек? - деді.

- Он минут, Алмас Заңғарович.
- Сейлеңіз.

* * *

Авария болардың алдында ғана, бір күні Аманқұл асхана тұсынан өтіп бара жатып, пәнер үйдің арт жағында еңкейіп бірдене алып жатқан адамды байқап қалды. Таныс сияқты. Жақынырақ барып еді, біреудің таяп келгенін сезіп анау бері қарады. Әділ! Әлі де болса ұят шіркіннің жүрнағы бар шығар: қатты қысылып, құлағына дейін қызыарып кетті. Бөтелке теріп жүр еді. Бес-алтауын апарып өткізсе бір стакан сасық портвейн береді.

- Өй, Әділмісің! Негып жүрсін?-деді Аманқұл маскүнемдік кәсібін білсе де, мына харакетінен шын шошып.

- Эншейін,-деп Эділ сирек тістерін ақсита құліп дорбасын артына жасырган болды. Қөзінің алды көлкілдек. Киімі сatal-сatal, тырнағы, сақал-шашы өсік. «Есіл бозым, - деді ішінен Аманқұл, - не күйге түскенсің. Ақыры біткен адамсың. Сен тындыратын жұмыс бар. Енді реті келген шығар. Тұзынды ақтайтын шақ туды, бауырым».

- Жұмыс қайда?

- Эбеке-аяу, смена бітті. Мен де құдайдың құлы, - деп Эділ әлгі бір арлы сезімнен адаса бастады. - Сменадан соң не бар? Үй жоқ, жай жоқ...

- Әйелді әлдекім тартып алды де.

Әділ төмен қарап күмілжіді.

- Өзімнен де болды ғой, Эбеке.

- Жоқ! Өзіңнен емес. Өзгелердің озбырлығынан. Сен жатқан төсекте қазір Данаев жатыр. Мәрзия сұлудың қасында. Ал сенің халиқ мынау. Жүр, былай!

Аманқұл Әділді ертіп былайрақшықты. Маскунеммен бірге жүргенімді біреу-міреу байқап қалмаса екен деген қымсынуы да бар.

- Немене, аңқаң кеуіп тұр ма?

- Айтпа, ағатай...

- Мә, - деп Аманқұл әмиянынан бір сом шығарып берді. - Саган тапсырма бар.

Әділ әлгі бір сомды көз ілеспес жылдамдықпен қақшып алды. Аманқұл айнып қала ма деген қаупі бардай-ақ ілеңде іліп түсті. Ілерін іліп түссе де, артынша мазасы май ішкендей көнілі жермен-жексен тапталып қалғандай болды. Кеше ғана екеуі бірге қызмет істеген, Аманқұлға қараганда өзі әлдеқайда білгір маман еді. Өзінен гөрі таяз, білімі аз адамның алалау қолынан қайыр-садақа алғанына ит те болса арланып-ақ қалып еді. Бір сәт өлген санасына сәуле жүтіріп, Аманқұлдың қасында өзі бір кезде жігіттіңдересіндей болғанын сезініп, қу нәпсі құлдығының

құрсауынан бұлқынып шығып, Аманқұлға ақшаны қайырып берді.

- Рахмет, Әбеке! - деді.

- Өй, өзің қандайсың! - деп Аманқұл да бір ынғайсыз халде қалды. Мына бір сомы түскір екеуін де мазақтап, екеуін де масқаралап қойғандай бергеннің де, алғанныңда қолын қарыды. Алақанға ақша емес, шоқтұскендей болды.

- Жарайды. Көніліңе алып қалдың ба? Әншейін әзіл ғой. Дегенмен текті тентексің ғой. Өзінді-өзің түқыртып жүргенің болмаса... Жүр, өткен-кеткенде еске алып, біраз отырайықшы бір. Жүр, асханаға, деп Аманқұл сол бірсорақылау әрекетін жуып-шайып жіберді.

Әлбетте, өзімен тең ұстап, қасына қатар отырғызып сыйласа оған Әділ қарсы емес. Екеуі осылайша асханаға кіріп, тاماқ алып, бірер шөлмектің тасасында әжік-күжік әңгіме бастап еді.

Асханаға келім-кетім кісі көп. Аманқұл мұндағасирек келуші еді. Адамдардың бәрі өзіне қадала қарагандай қымсынып отыр. Ал дәрежелі адамның қасынан орын тепкеніне, әрі десе аңсаған атауына аузы тиғен соң Әділдің төбесі көкке жеткендей болды. Біржұтым қызыл атауын ішкен соң рахат дариясында малтып бара жатқандай еді. Оны қазірөлімге айдасаң да, Сырдыңсуы сирағынан келмес.

- Бауырым-ау, не болған саған? Ана түгінді бастырсаң қайтеді кішкене? - деді Аманқұл шыдай алмай, Әділдің салбыраған мұрты стаканға батқанын кіріп.

Әділ жауап орнына мұртын саусағымен түріп, аузын ашып еді, үстіңгі тістері түгел түсіп қалған екен, дәнін үтіп алған жүгерінің собығындағы, қызарған ет көрінді.

- Осы мінімді көрсетпеу үшін әдейі бастырмаймын мұртымды. Аузымның алқа-салқасы шыққанын көрсе Мәрзия мұлде жолатпай қояды ғой, ых-ых, - деп Әділ алақанымен аузын басып бүкшындаған бір күлді келіп.

- Тіс салдырып ал онда.

Әділ саусақтарын үйкелеп, «акша» деген белгі берді.

- Жұмысқа, жайлы жерге орналастырдым. Айлықалып жатсың. Негіл дейсің енді, - деп Аманқұл міндет қыла сөйлемеді.

- Мойнымда қарызым көп, айлығым жетпейді.

- Эй, бері қара, айлығың да молаяды, өз үйін, өлең төсегің де өзіңе қайтады, Мәрзия да сенікі болады. Ол үшін бір-ақ нәрсе керек, ұғып отырсың ба?

- Ол не нәрсе? - Әділ тез мас болып тілі күрмелे бастады. Эшпейіндегі әдемі, ызғарсыз көздің орнына шыны көз салып қойғандай қылдана, бедірейе берді.

Аманқұл «айтуға бола ма, болмай ма?» дегендей Әділдің үсік үрган картоптай бетіне тесіле қарады. Ақыры: - Қиын жұмыс емес. Біртапсырмабар. Сеніңтағдырыңсоған байланысты. Орындасаң - бақытың, орында масаң - сорың. Қалағаныңды ал.

- Айт,-деді Әділ шыны көздері кірпік қақпай Аманқұлдың басынан асыра айдалага қарап отырып...

Істің егжей-тегжейі анықталып болған соң, бюроның тәрагасы:

- Қарасай мен Нәртастан шақырылған жолдастардың кабинеттен шыға туруын өтінемін, - деді.

Орындықтар сыйырлап, орындарынан тұрған жүрт есікке қарай бет алды. Алдымен ентікпесі қысып ысылдап Оника шықты. Нариман мен Жарас қатар келіп қалып еді, Нариман тосылып, жол берді. Анау бүтежектеп:

- Жүре бер, журе бер, - деді. Бұғағы дір-дір етті. Ауыз үйге шыққан соң, темекі тұтатып тұрган Оника Нариманды жеңінен тартып өзіне қаратып алды:

- Ал, мұның атын не дейміз? - деді.

- Не деуші ек, ежелден келе жатқан ауру фой, Константин Александрович.

- Жоқ, мұны орыстар: «пригреть змею за пазухой» дейді, үқтың ба, вот.

Нариман бұл мәтедлің қазақша баламасын таба алмай қиналды: «Жау жоқ деме жар астында, бөрі жоқ деме бөрік астында». Жоқ, бұл келіңкіремейді. «Мал аласы сыртында, адам аласы ішінде». Бұл да дәлме-дәл емес.

- Өңгімелеріңізді бөлгенімді кешіріңіздер,-деп Жарас келіп екеуіне жалтақ-жалтақ қарады. - Константин Александрович, мүмкін болса, Сізben бір ауыз сөзім бар еді.

- Жоқ, досым, енді екеуміздің арамызда ешқандай да сөз жоқ. Faфу етіңіз.

Оника қықылдан жөтелі ұстап қалды. Жөтелден соң жөні түзу сөз есітетіндей-ақ Жарас оның әрбір жөтеліне бас изеп, тосып түрғандаі көрінді. Оника бет-аузын орамалмен сүртіп де, Жарастың зерлі жылтыр галстутін саусақтарымен сипалап көріп:

- Жалтырайды, - деді күлімсіреп. Жарас та күлген болды. Бірақ не айтқысы келгенін түсіне алмай дал. Нариман да үлкен кісінің бұл қылығына таң. Оника кенет түсі суып сала берді. Оң қолының сұқ саусағымен Жарастың жүрек тұсын нұқып-нұқып жіберіп: - Ал мұнда қалай?! - деп дауысы қатты шығып кетті.

Басқалар аңырайып қарап қалыпты. Обкомның ішінде мұндай оқыс дауыс естілмесе керек. Хатшы әйел:

- Жолдастар, тыныштық сақтаңыздар. Бюро жүріп жатыр фой, -деді.

Сөйткенше қоңырау сылдыр еткені. Хатшы әйел ішке кіріп, тез шықты.

- Кіріңіздер.

Алмас Заңғаров орнынан тұрып, алтын жиекті көзілдірігін киіп, отыргандарды түгел асықтай бір шолып алды. Соナン соң құңғырлеңкіреген қоңыр дауыс естілді.

- Бюро қауалы етеді: Қарасай тау-кен комбинатының бас инженері Хамзин Жарас орнынан алынып, партиядан

шығарылсын. Нәртас кеніші бас инженерінің міндетін уақытша атқарушы Ақырапов Аманқұл орнынан алынып, партиядан шығарылсын. Екеуінің де ісі сотқа берілсін.

Нәртас кенішінің бүрынғы бас инженері Danaev Нариман партия қатарында қалдырылсын және комбинат басшылығының ұсынысы бойынша, Қарасай тау-кен комбинатының бас инженері болып бекітілсін. Danaev жолдас, бері келіп партиялық билетінізді алышыз...

* * *

«Нәртасқа» баратын автобусқа ілінді әйтеуір. Өмір бойы аңсағаны осы автобусқа үлгеру болғандай-ак, сол арманына жеткен соң өле кетсе де өкінбейтіндей-ак бір қам-қайғысыз, мамыражай күйге түсті. Жайғасып отырған соң ештеңе де ойлағысы келмей көзін жұмды. Болмыстан сонда да қашып құтыла алмады. Жұмулы көз бәрін көреді. Жарасты да, Аманқұлды да, Бурабаевты да, Ониканы да, өзін қызығыштай қорғаган жас инженер Женя Антоновты да, Алмас Занғаровты да - бәрін көріп отыр.

Автобус тербетіп, бірте-бірте бұйырып, басын қара тонның жағасына тығып, маужырап үйіктап та кетті...

Тау ішінде арқар аулап жүр екен. Таңсәріде бір бұтанаң түбінде мылтығын кезене ұстап, жаурап отырған екен. Бір кездे Домалақтың күмбезінен бір арқар атып шығып, бұған қарай тұра шабады. Бұл жалма-жан мылтығына жармасады.

- Атпа, агатай, атпа!-деген баланың үні шырылдан шығады.

Байқаса, арқардың үстінде анада өзі көрген Bolat Хамзин отыр.

- Агатай, мен сізді іздеп келе жатырмын, атпаңыз, - дейді бала арқар үстінен, - Сіз қапаланбаңыз. Сізді нақақ жәбірледі. Оны мен білемін. Менің папам Аманқұл ағай екеуі сіздің көзінізді жоямыз деді. Мен естіп қойдым. Әділ деген кісіні алдап, ақша беріп, арақ беріп, дәрі қоймасынан машиналарға

аммонит орнына аммонол тиеткізіп жіберді. Аммонол аммониттен үш есе күшті екенін өзіңіз де білесіз гой. Жарылыстың есептегіден әлдеқайда күшті болып кеткендігі сондықтан. Ал енді папам Аманқұлға айтты: Әділдің көзін құрт! - деп. - Тірі куә сол, пиянкеш неме оттап, біреуге айтып қояды, соны құртсақ біздің мұртымызды балта шаптайды деді. Агатай-аяу, Әділ деген кісіні өлтіретін болды әлгілер. Асықпасанызың құртады, агатай...

Баланың шыңғырган даусынан шошынғандай, жан-жағына алақ-жұлақ қараса - автобус заулап ұрып келеді екен. Қырау тұрған терезе сырты тастай қараңғы. Жолаушылар қалғып-мұлгіп отыр. Автобустың жарығынан жол үсті сарғыштанып көлбендеңеп көрінеді.

Нариман атып тұрып, шопырга жетіп барды. Даусы қарлығып:

- Тезірек! Жылдамырақ! - деп айқайлап жіберді. Жолаушылар состиысып қалған.
- Не болды?
- Не боп қалды!
- Жылдамырақ! - деп қырыллады Нариман. - Өлтіретін болды! Жылдам!

Жолаушылар енді бір-біріне қарап бас изесті.

- Мас қой.
- Мас адам не демейді.

Нариман жылап жібере жаздады. Баяғы бір тісі ауырғанда қарауыл қатын: «массың» деп ауруханаға кіргізбей, милицияға үстаратып жібергені есіне түсті.

- Жолдастар-аяу, мен мас емеспін, - деп жолаушыларға қарап жалынғандай болды.
- Мас адамның әдеті, - деп күлді бір жолаушы.
- Қаладан қайқайып тойып шыққан екен де сабазың, - деп қостады екінші жолаушы.
- Өзінің шекесі жыртылыпты. Тәбелескен гой.

- Жылдамырақ! - Нариманның үні шықпай қалды. Арт жақтан бір қартаң кісі:

- Оу, тыңдайықта. Шынында бірдене бол қалған шығар. Мас емес сияқты ғой, - деді.

Бір ауыз жылы сөзден Нариманның іші елжіреп, көнілі босады.

* * *

Оянып жан-жағына қарап еді, тып-тыныш. Автобус шынындада заулап келеді. Әлгібір жанталастыңтұс екеніне қуанды. Одан бұрынғы жанталас та өң мен түстің арасындағыдай бір мезгіл. Тіршілік әлі алда сияқты. Сол тіршілікті Нариман енді-енді ғана бастаған сияқты. «Ертең Мәрзия екеуміз Сұңгіге келеміз», - деді. Осы ойдан да өзіне қанат біткендей, автобустың шабандығына шыдай алмай, ұша жөнелгісі келді.

* * *

Күннің өзі батқанмен жарты аспан өрт шалғандай отқа оранып тұрды да, бірте-бірте тас мияның шоғындаі күлбеттеніп, інірде сырыққа қонақтап отырған тауықтың көзіндегі кілегейшелденіп бара жатты.

Жұмыстан қайтқан Мәрзияның көнілі де алабұртып, бейmezгіл уақытта алаң болып, үйге тезірек жетуте асықты. Қаладан Нариман келіп қалды ма, жоқ па? Ісі немен тынды екен? - деген ой көнілін көкпар етіп алған.

Нариман әлі келменті. Есік құлыптаулы түр. Мәрзия сыртқы есікті ашып, ауыз үйге кірді де, кідіре тоқтады: ішкі бөлмеден біреулердің күлгені, күнкілдесіп сөйлескені естілгендей болды. Үстінен толқын асып өткендей, тұла-бойы дүр-р етіп, шошып қалды. Ішке тағы да құлақ салды. Күбір-күбір сөйлескен үн тағы шықты; шыныаяқ шылдыр еткендей болды. Арт жағы сықылықтаған құлкіге айналып кетті тағы да.

Бұл не сүмдәк? Сыртта құлып тұрады. Сонда бұл отырғандар қалай кіреді? Біреу емес, екеу. Мәрзия жын-шайтан, аруақ дегендерге сене бермес. Бірақ мынау не? Өне бойын өрт құшқандай тағы қалшылдап барады: «Әділ болмасын! - деді: - «Әділдің аруағы шығар. Аруаққа кілттің, құлыптың кедергісі жоқ болар. Қайран Әділ, жер басып тірі жүре бергені жақсы еді. Обал. Мына інір қаранғысы, ақшамның ауызашар шағында өз үясын тауып келіп отыр ма? О, тоба!»

Егер Әділ болса, бұлар неге екеу? Екі үн шыққаны анық. Қысылып, аузын басып құлетін сияқты. Мәрзия сыртқа қарай қаша жөнелгісі келді. Көршілерді ертіп оралмақ. Әлдене пар-пар етіп шыныаяқтар тағы да салдыр-тұллір етті. Мәрзия тұрып-тұрып, ішкі есіктің тұтқасын ақырын тартып көрді. Болар-болмас саңылаудан сығалап қарап еді, ештеңе аңғара алмады. Есікті тағы тартты. Пештің түбіндегі үстелдің үстінде бірдене қыбыр-қыбыр еткендей болды. Әлденелер қылқың-қылқың мойын созып қарагандай ма, қалай. Мәрзия ішке бір қолын ғана созып босағадағы кнопкани сипалап тауып алып, тілшікті басып қалғанда шам жарқ ете түсті.

Үстел үстіндегі қонақтар қорбан-қорбан етіп, қанаттарын бірер рет сабалап, қайтадан тына қалды. Қос көгершін. Біреуі орама айдары бар көк қораз, екіншісі аппақ мекиен. «Біздің» мазамызды алған бұл кім?» дегендей Мәрзияға мойындарын қылқың-қылқың созып, бастарын сәл-пәл қисайтып, қарамық ноқаттай көздерін қадап таңдана қарайды.

Үстелдің үстіндегі бір тостаған қарақат шырынын төгіп-шашып әбден тойғанынша шоқыса керек. Жемсаулары тоқ, уайымы жоқ. Осы үйде түнемек болған, сынайы. Таңертен жұмысқа асығып бара жатып, Мәрзия терезенің желдеткішін жаппай кеткен екен. Мына меймандар содан кіріпті.

Мәрзияның іші жылып сала берді. Көгершіндерді қумады. Қайта, Нариман келгенше осылай отыра берсе екен, ұшып

кетпей деп тіледі. Көгершіндерден калай қорыққанын Нариманға жырдай етіп айтып беруге асықты.

Баяғы Тасауыз шатқалы. Қара барқыт тұндеңі ақ шатырлар. Аспандагы сансыз жұлдыздар. Күміс қоңыраулы ақтайлақ. «Ақ көгершін! Сол ақтайлақ сен бе екенсін? Көк көгершін! Күміс қоңырау сен шыгарсың? Менен үрікпендерші. Ұшып кетпендерші. Сендер сол жолы жұлдыздарға ұшып кеттіңдер ме екенсіндер? Жұлдыздардың да бір-біріне ғашық болып, бір-біріне жете алмай зарығатындары болатын көрінеді. Кәдімгі құс жолы - аспан әлемінің өткел бермес өзені екен дейді. Сол өзеннің арғы бетінде Бақташы жігіт жұлдызы, бергі бетінде Тоқымашы қызы жұлдызы бір-біріне қол созып, ұшыраса алмайтын көрінеді. Сендер күміс қоңыраулы ақ тайлақ болып ұшып барып, сол Бақташы мен Тоқымашыны өзеннен ары-бері өткізіп, біріне-бірін табыстырындар ма екенсіндер! Кетпендерші! Ақ Көгершін мен Көк Көгершін! Кетпеші, күміс қоңыраулы ақтайлақ!»

Бұл Мәрзияның апақ-сапақ ақшамдағы нанып оқыған намазы еді.

МАЗМҰНЫ

ҚАРА МАРЖАН РОМАН

БІРІНШІ БӨЛІМ	4
ЕКІНШІ БӨЛІМ.....	112

Шерхан Мұртаза

ҚАРА МАРЖАН

Роман

Басуға қол қойылған күні **10.09.2019** ж.
Пішімі 70x100 $\frac{1}{16}$. Офсеттік қағаз. Офсеттік басылым.
Шартты баспа табағы 17,1. Таралымы 250 дана